

245532,

86/20T

HARALD ROTH

MICĂ ISTORIE A TRANSILVANIEI

Traducere de Anca Fleşeru și Thomas Şindilariu
Prefață de Ovidiu Pecican

BCU Cluj-Napoca

BIBCN201502373

Editura PRO EUROPA
2006

Grafica copertii de Alexandru Pecican

ROTH, HARALD

Mică istorie a Transilvaniei / Harald Roth ; trad.: Anca Fleşeriu
și Thomas Şindilariu ; pref.: Ovidiu Pecican. -

Târgu-Mureş : Pro Europa, 2006

Bibliogr.

Index.

ISBN (10) 973-85039-6-5 ; ISBN (13) 978-973-85039-6-0

I. Fleşeriu, Anca (trad.)

II. Şindilariu, Thomas (trad.)

III. Pecican, Ovidiu (pref.)

94(498.4)

Harald Roth: Kleine Geschichte Siebenbürgens,
©2003 by Böhlau Verlag GmbH & Cie, Köln

©2006 Editura Pro Europa, Târgu-Mureş
pentru versiunea în limba română

Editor coordonator: Elek Szokoly

Lector: Ovidiu Pecican

Redactor: Doina Baci

Tehnoredactare: Judit-Andrea Kacsó

Corectura: Ion Calion

Tipărit la Mediaprint SRL Târgu-Mureş

Editat cu sprijinul Fundației Heinrich Böll din Germania

Cuprins

La ediția românească	7
Harald Roth sau despre perspectiva culturală în istoria Transilvaniei ..	9
I. Țara.....	21
II. Antichitatea și migrația popoarelor	26
Dacii și romanii în regiunea carpato-dunăreană	26
Problema continuității daco-romane	29
Popoare migratoare în curbura Carpaților	32
III. Transilvania în regatul medieval al Ungariei	35
Asigurarea graniței ungurești la est	35
Structura stăpînirii și organizarea teritoriilor	38
Economia și societatea	43
Formarea statului corporativ	49
IV. Transilvania ca principat autonom	55
De la bătălia de la Mohács la divizarea în trei părți a Ungariei	55
Umanismul și Reforma	61
Principatul între otomani și habsburgi	66
Diversitatea etnică	74

V. Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice	83
Integrarea într-un mare imperiu	83
Politica austriacă de reforme	86
Emanciparea românilor	91
Șanse ratate	97
VI. Transilvania în timpul dualismului austro-ungar	105
Națiunea de stat și naționalitățile	105
Încremenirea fronturilor naționale	112
VII. Transilvania ca parte a României	119
Alipirea la Regatul României	119
În cadrul statului național român	123
Radicalizare politică	130
În timpul regimului comunist	133
După ruptura din 1989/1990	143
VIII. Cu privire la evoluția cercetării științifice a Transilvaniei	149
Referitoare la izvoarele istorice	149
Istoriografia	152
Instituții de cercetare	154
Trimiteri bibliografice	159
Suverani și guvernatori	178
Tabel cronologic	183
Lista ilustrațiilor și hărților	189
Index tematic, de denumiri geografice și nume de persoane	191

La ediția românească

Cartea de față, a cărei primă ediție germană a apărut în 1996 sub titlul *Kleine Geschichte Siebenbürgens* la Editura Böhlau (Köln/ Weimar/ Wien), încerca să prezinte publicului german evoluția istorică complexă a acestei țări multietnice și pluriconfesionale, ce este situată la întretăierea Europei central-estice și a celei sud-estice. Am plecat de la constatarea că, atunci când există cunoștințe asupra acestei regiuni, ele sînt părtinitoare: în contextul istoriei germanilor stabiliți pînă la al doilea război mondial în afara Germaniei actuale, Transilvania este privită de unii ca o țară cu un trecut odinioară exclusiv german, sub primatul prezentului ea este cunoscută de alții doar ca o regiune românească, iar marea majoritate asociază Transilvania doar cu Dracula, îngrozitorul personaj din romanul lui Bram Stoker.

Este limpede că nici una din aceste căi de acces nu poate fi considerată corespunzătoare. Trebuie însă remarcat că în state naționale monoculturale accesul la înțelegerea unor țări cu multilingvism și multiculturalism istoric este dificilă. Cu atît mai mult, *Mica noastră istorie a Transilvaniei* încearcă să ofere o introducere în fascinanta pluralitate istorică și culturală a Europei de Est și de Sud-Est.

Totodată, subliniem faptul că nu urmărim răspîndirea unui „adevăr istoric”. Sperăm însă să îndrumăm cititorul spre dezvoltarea unei atitudini critice față de „adevăruri” postulate.

Ideea acestei sinteze istorice a țării a luat naștere la seminariile organizate de *Studium Transylvanicum* încă din anii 1980. Acest cerc deschis face parte

din sfera *Cercului pentru Studii Transilvane (Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde)*, ambele dedicînd cercetările lor științifice subiectului transilvan „în spiritul înțelegerii interetnice și a toleranței în spațiul european”. *Studium Transylvanicum* își propune răspîndirea cunoștințelor despre Transilvania în rîndul tineretului, în special al tineretului academic, și promovează un dialog lipsit de prejudecăți și de vechile mituri despre istoria Transilvaniei și a regiunilor învecinate. Acestui cerc și țelurilor sale le este dedicată această carte.

Ediția în limba română se bazează pe cea de-a doua ediție revăzută din 2003. Traducerea maghiară a apărut la editura Pallas-Akadémia din Miercurea Ciuc în 1999. Ea a fost îngrijită de Farkas-Zoltán Hajdú. Resimt o deosebită bucurie acum, cînd după zece ani s-a materializat și o traducere în limba română. Interesul pentru traducerea *Micii istorii* în limba română a existat dintotdeauna, însă a întîmpinat mereu obstacole, rareori motivate transparent. Rămîne de dorit ca această lucrare să fie înțeleasă ca o contribuție la abordarea unui concept istoric eliberat de premisele naționaliste asupra trecutului excepțional al acestei țări.

Mulțumiri pentru aportul adus la traducerea textului le revin lui Tiberiu Clujeanu, Anca Fleșeru, Ovidiu Pecican și Thomas Șindilariu. Pentru editarea cărții îi mulțumesc lui Elek Szokoly și *Ligii Pro Europa* din Târgu-Mureș. Pentru sfaturile lor colegiale la elaborarea textului inițial le aducem mulțumiri lui Meinolf Arens, Daniel Bein, Konrad Gündisch și K. Lengyel Zsolt.

În final, dorim să menționăm că paragraful referitor la evoluția cercetării științifice și bibliografia comentată (ce reflectă situația pînă în 2003), a fost conceput pentru un public cunoscător doar al limbilor occidentale. Din această cauză, și nu din ignoranță față de numărul mare și valoros de titluri de specialitate în limbile română și maghiară, ne-am orientat spre facilitarea aprofundării tematicii transilvane în limbile occidentale. Pe de altă parte, cunoașterea literaturii de specialitate în limbile occidentale poate fi de folos și cititorului român, astfel că nu am renunțat la acest capitol.

H. R.

Harald Roth sau despre perspectiva culturală în istoria Transilvaniei

În trecutul ardelean, au existat culoare de trecere impuse, la ieșirea sau la intrarea în țară, păzite de contingente militare la adăpostul unor cetăți. Așa au fost cetatea Bran, unde o garnizoană maghiară îl aresta, din ordinul lui Matias Corvin, pe Vlad Țepeș, punînd astfel capăt unei domnii controversate și furtunoase, și Cetatea de Piatră (a Chioarului), unde era pus la păstrare, din ordin princiar, un alt domn al Țării Românești, Petru Cercel. Tot astfel, și fortificația înălțată la Lipova, pe dealul ce străjuiește defileul văii Mureșului la ieșirea către cîmpie, reședință pentru o perioadă a reginei Isabela, văduva lui Ioan Zápolya și mama principelui Ioan Sigismund. La fel ca acele vămi pentru călătorii de odinioară, scurgerea vremii peste umanitatea transilvăneană a devenit, de multă vreme deja, un punct de trecere aproape obligatoriu. Sinteza de istorie referitoare la această provincie este o preocupare constantă a istoricilor Transilvaniei încă din vremea cronicarilor umaniști. Fie că ei sunt români, maghiari, germani ori evrei, frecventarea acestui spațiu pe durata lungă a cronologiei, cu uneltele istoricului, a devenit mai mult decît o ambiție personală sau o tradiție istoriografică. Este, mi se pare, un *leit-motiv* existențial și profesional, o chestiune de onoare și un pariu. Miza lui este încercarea de a înțelege coexistența mai multor etnii și culturi în același spațiu, definirea unui spațiu de civilizație și cultural proteic, cu multe trăsături

comune întregii Europe, cu unele apropiindu-l de Răsărit și cu altele de Apus; dar, nu în ultimul rând, și cu o serie de trăsături profund particularizate, numai ale sale.

Cînd vine vorba despre Transilvania, istoricul se transformă instantaneu, uneori pe nesimțite, alte ori lucid asumat, într-un geopolitolog, într-un antropolog cultural, într-un sociolog și chiar într-un futurolog. El descifrează vremurile de odinioară cu un ochi format la școala prezentului și cu privirea fixată pe linia de orizont în stare de germinație. Sinteza de istoria Transilvaniei este pentru el o piatră de încercare, un topos al fantasmării și al eliberării de fantasme, oricît de riguros pozitivistă ar părea să-i fie, eventual, reconstituirea. Dincolo de pagina scrisă cu datele ei concrete și trimiterile la împrejurări istorice specifice, se deschide un spațiu agonal, ludic, expiator sau soteriologic, într-o manieră ce diferă de la un autor la altul. Fiindcă, în toate cazurile, Ardealul este, pentru motive ce rămîn să fie deslușite cîndva, un tărîm la care acostează toate caravelele acestor aventurieri pe mările trecutului regiunii și etniilor care o populează.

Într-un asemenea cîmp de preocupări, unde reveriile și amintirile se întretaie cu proiecțiile intelectuale și cu interpretările riguros bazate pe fapte, sinteza de mici dimensiuni semnată de istoricul german Harald Roth se inserează în mod fericit. Particularitățile care îi asigură confortabil, dintru început, un loc privilegiat printre alte produse similare (unele cuprinse de mai multe volume), sunt calități ale oricărui demers istoriografic. Menționez dintre ele în primul rând claritatea discursului, selectarea esențialului, curajul poziționărilor și maniera alertă a spunerii. Lor li se adaugă excelența documentare, știința decupajului, capacitatea desprinderii de partizanatele îngust comunitare și cutezanța de a aborda probleme care nu și-au găsit încă răspunsul definitiv. Paradoxal, într-o astfel de istorie de autor, unitară prin concepție și nedisipată în direcții colaterale, prilejul excelenței survine într-o manieră mai convingătoare decît în mari construcții scrise la mai multe mîini, în care, uneori, efortul racordurilor, al sudării părților în întreg, estompează viziunea și transmite, în cele din urmă, un mesaj distorsionat.

Mărturisesc că m-au preocupat și pe mine, constant, reperatele unui posibil demers de restituire sintetică și critică, totodată, a trecutului ardelenesc. Menționez acest lucru pentru a opera o deschidere în direcția unui leit-motiv al istoriografiilor interesate în această direcție, cărora schimbarea de la sfîrșitul anului 1989 le-a conturat un nou cadru, mai promițător decît înainte. Într-un text intitulat *Către o istorie pluriculturală a Transilvaniei*¹ enunțul apăsător deja în termeni programatici, dar el nu făcea decît să preia o direcție sugerată încă de primul manifest al istoricilor, publicat chiar în zilele fierbinți ale căderii regimului comunist. Apelul semnat de istorici români precum David Prodan, Pompiliu Teodor, Al. Zub, Ștefan S. Gorovei, Petre Alexandrescu, D. M. Pippidi, Andrei Pippidi, Șerban Papacostea, Ștefan Andreescu, Octavian Iliescu, Gh. Brătescu și Viorica Moisuc includea și semnătura istoricului maghiar Jakó Zsigmond². Manifestul, numindu-se chiar *Program pentru o istorie alternativă a românilor*, și datat 23 ianuarie 1997, apărea în *Vatra*, anul următor³.

În mod cît se poate de limpede, programul era o invitație adresată istoricilor de orice vîrstă și specializare să părăsească liniamentele unei istoriografii care a încetat să se mai întrebe asupra sensurilor marilor procese istorice, ale unui parohialism fără frontiere, ale unei viziuni trufaș fundamentaliste. Asumînd prea adesea rolul unui secundant al politrucului, a unui serv obedient al statului în varianta sa totalitară, dispus să plece capul în fața oricărui autoritarism, istoricul român era invitat să-și regîndească statutul și demersul. El putea astfel foarte bine să recîștige o demnitate profesională și civică interzisă anterior de cadrele prea constrîngătoare în care îi era dat să se miște. Cum alibiul moral al dictatului ideologic devenise caduc, toate acestea puteau fi atinse printr-o simplă – dar cinstită – interogare de sine, printr-o înnoită reflecție asupra uneltelor meseriei și a rosturilor ei.

1. *Caietele tranziției*, an. I, nr. 1, 1997, p. 26.

2. O discuție asupra acestui text în Ov. Pecican, *Poarta leilor. Istoriografia tînăra din Transilvania (1990 - 2005)*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Grinta, 2005, p. 24-27.

3. nr. 4, 1998, p. 37-38.

Un ecou al chemării respective a lipsit însă, vreme de mai mulți ani, din spațiul istoriografiei române. Practic, dezbateră a reînceput – și încă reunind voci din mai multe istoriografii – odată cu publicarea unui text referitor la scrierea istoriei Transilvaniei de către Harald Roth însuși. Survenind ca urmare a invitației autorului de a-și exprima punctul de vedere în paginile revistei clujene *Provincia*, articolul *Despre utopia unei istoriografii a Transilvaniei sau pledoarie împotriva persoanei înfii singular și plural*⁴ a suscitat interesul redacției, care a solicitat poziționări din partea mai multor istorici români și maghiari interesați de chestiunea reflectării cât mai comprehensive a trecutului ardelean. Răspunsurile primite au apărut în numerele următoare ale revistei și constituie, de la schimbarea de regim din 1989 și pînă astăzi, cel mai ilustrativ eșantion de profesioniști preocupați de această chestiune care s-au pronunțat concertat asupra ei, într-un redutabil efort de elucidare⁵. Mai mult decît afit, i-au prilejui inclusiv lui Harald Roth însuși o revenire la problematica dată. În titlul-manifest *Să încercăm o „istorie culturală” a Transilvaniei*, autorul consideră că scrierea unei istorii a Transilvaniei este „marele proiect al secolului al XX-lea”, a cărui necesitate „nici măcar nu se pune la îndoială”. Aici atitudinea istoricului este exprimată în formele cele mai clare cu putință – și, dacă ar depinde de mine, nu m-aș rezuma numai să citez un pasaj sau altul, ci aș reproduce întregul articol ca text-escortă cuprins în ediția românească a cărții: „Care om deschis la minte mai poate lua în serios istoriografiile naționale? [...] Ele sînt revoluate, demodate, și chiar periculoase și maligne, chiar și pentru istorici: a

4. Inițial, o prelegere ținută la a 38-a Convenție a Asociației de Studii Transilvane (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde), în cooperare cu UBB și EME (Erdélyi Múzeum Egyesület/Asociația Muzeului Ardelean), Cluj, 16 septembrie 2000, textul a apărut în *Provincia* nr. 1-2, ianuarie – februarie 2001 și a fost reluat în antologia coordonată de Elek Szokoly, *Provincia 2001*, Târgu-Mureș, Liga Pro Europa, 2003, p. 14-17 în traducerea lui Edit Szegedi.

5. Vezi Szokoly Elek, *Provincia 2001*, ed. cit., p. 18-35 (nr. 1-2, ianuarie – februarie 2001: Ovidiu Pecican, K. Lengyel Zsolt, Sorin Mitu, Jakó Zsigmond, Camil Mureșanu, Kristó Gyula, Lucian Boia, Kópeczi Béla, Alexandru Zub, R. Várkonyi Ágnes și, respectiv, nr. 3, martie 2001: Harald Roth, Csetri Elek, Lucian Nastasă, Pál Judit, Ioan Drăgan, Szász Zoltán, Daniel Barbu, Jakó Klára, Ovidiu Ghitta, Tonk Sándor, Demény Lajos, Cosmin Rusu, Egyed Ákos, Radu Mirza, Toader Nicoară, Doru Radosav, Mihaela Grancea, Ovidiu Pecican).

supralicita naționalul și a-l transforma din nou în linia dominantă a istoriei, a orienta istoria după el, înseamnă s-o agresăm – pentru că ea a cunoscut naționalul doar ca una (de regulă neimportantă și colaterală) dintre multiplele ei componente. Mult mai relevante au fost problemele religioase, ale dreptului, ale statutului social, ale modelului de viață economică și, legat de ele, obiceiurile sau, într-un cuvînt, «cultura»⁶.

Situarea profesionistului german devine acum lîmpede. Ea nu este multiculturală și nici interculturală, ci mai degrabă trans-culturală, întrucît nu stăruie nici asupra evoluțiilor paralele ale etniilor din Ardeal, și nici asupra aspectelor legate de coexistența și de interferența lor. În schimb, pare constant interesată, dincolo de stabilirea cât mai clară și mai detașată a faptelor, de destinul comun pe care îl întrușipează diferitele componente comunitare transilvane, diversele limbi și culturi, straturile sociale și stările politice plurale. Cred că în acest sens s-ar cuveni citit efortul lui Harald Roth de a depăși vechiul mod de a scrie despre Transilvania printr-o nouă viziune, care nu posedă caracterul pronunțat al germanității, ci tinde să atingă mai degrabă un cald, empatic, atașament față de spațiul geografico-uman care este provincia lui de origine.

Ideea de a încerca să se stabilească un set de caracteristici generice ale Transilvaniei nu este, necesarmente, hazardată, chiar dacă nu prezintă nici premise pentru un succes garantat. Fără a intra în chestiunea posibilității de a decupa și descifra Transilvania într-o epocă istorică în care aceasta nu se configurase ca atare sub raport geopolitic, rămîne, totuși, de optat – ca precauție preliminară – pentru răstimpul în care caracteristicile cele mai adecvate ale locuirii teritoriului desemnat prin acest cuvînt s-au manifestat în cea mai mare libertate istorică posibilă. Eliminînd chestiunea denumirii ca atare (o simplă formulă de cancelarie, în latina medievală, adoptată după ezitări prealabile), frapant este să constați că primul apogeu al afirmării istorice a teritoriului – e drept, împreună cu o parte din Banat și cu Oltenia – a fost perioada Regatului Dac al lui Diurpaneus-Decebal. Locuit de triburile dace unificate, dar

6. Ibidem, p. 51-52.

fără ca ele să fie necesarmente unicul aport etnic din zonă, statul războinic și eroic al ultimului dinast dac a cunoscut, pînă în momentul confruntărilor finale cu romanii, o istorie de succes, reușind chiar să adune în preajma sa, în momentele cruciale ale confruntării finale, și alte neamuri aliate.

O altă suprapunere teritorială – fie și în linii mari, atîta cît o putem descifra astăzi, din ecourile lacunare și intens contestate în detaliile lor istorice, de o întreagă istoriografie, ale cronicii lui Anonymus – pare să fi fost formațiunea politică a lui Gelou, un vlah. Sosirea războinicilor maghiari „dincolo de păduri”, *ultra silvas*, a pus capăt unei formule politice de relativă stabilitate, rod al conviețuirii mai multor etnii (bulgari, slavi, vlahi). Chiar dacă ulterior dinastul vlah a fost înlocuit cu o căpetenie maghiară și stilul exercitării puterii s-a configurat altminteri, în maniera coaliției de triburi nomade învingătoare, coexistența etniilor prezente aici a continuat. Desigur însă, acum Transilvania devenea, tot mai mult, parte a unei sfere de putere ce își limpezea, în următoarele secole, mereu mai mult dimensiunile și parametrii politico-militaro-confesionali și culturali, configurînd în cele din urmă regatul de stil occidental și catolic al Arpadienilor și Angevinilor. Circumstanța aceasta face ca veacurile al XI-lea și al XII-lea să iasă din discuție, ca o acoladă temporală în care, oricît de autonomă ar fi fost, Transilvania devenită voievodat a avut de ascultat de deciziile curții regale.

De acum încolo, etapele existenței transilvane pe cont propriu devin scurtissime. Atît intervalul dintre bătălia de la Mohács (1527) și inaugurarea formulei organizatorice a principatului dependent de Poarta Otomană (1541), cît și cele cîteva luni în care, la sfîrșitul primului război mondial, cînd Transilvania, emancipată de sub tutela monarhiei bicefale, a fost guvernată de Consiliul Dirigent adus pe scena politică de Adunarea de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) au durat numai cîteva ani și, respectiv, doar puține luni. Prea puțin, și într-un caz, și într-altul, pentru a se forja un profil cu adevărat distinct al provinciei care, altminteri, trecută prin ciur și prin dîrmon, prin încercările mai multor stăpîniri străine (cea turcă și cea austriacă), și-a căutat reliefulurile specifice în alte momente.

Probabil că în alegerea ca perioadă emblematică pentru portretul prin excelență al Transilvaniei tocmai a perioadei principatului (1541-1699) ar conta mai mulți factori, istorici și istoriografici, deopotrivă. Conviețuirea pe acest teritoriu, în faza respectivă, tocmai a popoarelor prezente pînă astăzi aici este unul dintre aceștia. Formula politică relativ relaxată și succesul conviețuirii celor patru confesiuni religioase admise – în care românii, totuși, se regăseau prea puțin –, nerepetată ulterior, a fost un altul. În fine, nostalgia istoricilor maghiari moderni după acest ultim moment al autonomiei politice maghiare în zonă a lansat mitul sau convingerea că în timpurile acelea a înfățișat lumii Ardealul fața sa cea mai originală și mai caracteristică, nealterată de vreun dictat exterior. În fapt însă, dominația turcă nu a însemnat nici o clipă doar o privire indulgentă de departe, conviețuirea nu a prea devenit o intersectare a culturilor, rămînînd simplă însumare de culturi paralele – nu fără influențe, cîteodată și în unele privințe –, iar toleranța religioasă și-a vădit din plin limitele, discriminînd o populație copioasă din interiorul principatului. Dacă imaginarul istoric și național maghiar atribuie atîtea virtuți epocii principilor maghiari ardeleni, aceasta se întîmplă, foarte probabil, pentru că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea Transilvania rămăsese unica formă statală condusă de maghiari și generatoare de forme instituționale maghiare.

Cît despre etapa de după întîia conflagrație mondială, cînd Transilvania a rămas, pentru o secundă istorică, să fie condusă de o formă politică proprie – Consiliul Dirigent –, ea a promis multe tuturor, încă din Declarația de la Alba Iulia adoptată în ziua Unirii, dar nu a prea realizat nimic. Practic, Consiliul Dirigent s-a dovedit numai forma instituțională prin care s-a pregătit instituirea asupra Transilvaniei a autorității Regatului Român. Acesta nu s-a mai simțit chemat ulterior să îndeplinească promisiunile din declarație, preferînd în cele două decenii următoare o politică de accelerată integrare a provinciilor și a minorităților etno-confesionale în statul unitar centralizat condus de pe malurile Dîmboviței.

Chiar și așa, se consideră că Transilvania reprezintă în istorie vocea

convieuirii multiculturale, a diversității, a unei anumite toleranțe; dar și a preocupării pentru conservarea anumitor continuități. Imaginea legalistă și cu morgă ușor desuetă a ardeleanului este un clișeu care nu a apărut din senin și care se întemeiază pe percepții probate. Identitatea problematizantă a ardeleanului, prea contextualizată multiethnic pentru a părea sigură la Budapesta ori București, și prea pronunțată pe dimensiunea regională pentru a conveni oricărui centralism este, și ea, pînă astăzi, un obstacol pentru non-ardeleni.

Există, totuși, felurite moduri de a fi – sau părea – conservator în Transilvania. Mîndria maghiarului în raport cu trecutul său social, cultural, etnic nu trebuie confundată nici cu persistența – abia de curînd curmată – a sasului pentru formele sale de viață carpatină și nici cu încăpăținarea românului de a-și păstra religia, tradițiile și limba așa cum și le știa din bătrîni. Concepute concurențial sau ba, toate aceste moduri de a fi par, la drept vorbind, înrudite, ilustrînd cam același impuls. Asta îl făcea și pe Nicolae Iorga să considere că naționalismul românesc, antimaghiar pe una dintre dimensiunile sale, era inspirat tocmai de modelul naționalist maghiar. La rigoare, afirmația istoricului poate fi adevărată, dacă ne amintim că principalii corifei ai Școlii Ardelene au fost educați nu numai în mediul universalist al Bisericii Catolice, ci și în ambianța culturii maghiare dominante prin părțile ardelenesti. Or, în generația următoare, tocmai modelul lor s-a impus în Țara Românească și Moldova, dînd liberalismului pașoptist de acolo o coloratură naționalistă ce lăsa conservatorismului privilegiul de a fi cosmopolit.

Diferențele de la un tip de consecvență colectivă la altul nu anulează însă impresia de conservatism supraetnic în Ardeal. Cu oricîte ingerințe dinspre Istanbul, Transilvania principilor calvini tot nu a ajuns să cunoască orientalizarea din Moldova și din Valahia. Și nici presiunile Vienei și Contrareforma nu au însemnat aici renunțarea la propriile formule de continuitate istorică; nici măcar pentru români, în cazul cărora convertirea la catolicism nu a fost o abdicare de la tradiția ritualică a bisericii orientale.

În interpretările curente, identitatea transilvană rămîne, așadar, să

semnaleze mai ales replierea pe poziții de prudență în viața publică, gesticulație gravă și cumpănită, pînă la un punct, un anume paseism care nu refuză, ci subordonează inovația. Situația s-a schimbat însă dramatic în ultimul secol, și faptul acesta nu mai îngăduie cu aceeași lejeritate iluziile de odinioară. Marile dispariții colective de aici – evreii și germanii (sași și șvabi) –, modificarea proporțiilor numerice dintre majoritate și minoritari (prin creșterea numărului romilor și scăderea numărului maghiarilor), succesul bisericilor neoprotestante în secolul al XX-lea au modificat și continuă să modifice parametrii între care se configurează viața în Ardeal. Pînă și Biserica Ortodoxă, dominantă printre românii din zonă și cunoscută ca fiind cea mai tradiționalistă, a trebuit să țină seama de aceste schimbări, inițiind modificarea jurisdicțiilor zonale și tentînd despărțirea Mitropoliei Transilvaniei în două mitropolii.

Poate că individualitatea Transilvaniei se profilează, în aceste condiții, ca o complexitate social-politică suplimentară în raport cu cea a provinciilor înconjurătoare. Premisele acestei diferențe pot fi, desigur, reperate încă din zona geografiei, observînd că Transilvania este delimitată de munți ca un podiș, în timp ce Moldova, Muntenia și chiar Banatul ori Partiumul sunt mai degrabă zone joase sprijinite de munți. Excepție face Maramureșul, așezat într-o depresiune izolată și cu un destin la fel de puternic și de vizibil ca acela al Ardealului. Pînă la urmă însă, chestiunea specificității profilului istoric ardelean se judecă diacronic, iar scurta istorie a Transilvaniei scrisă de Harald Roth este unul dintre cele mai bune răspunsuri date pînă acum în această paradigmă. Cartea reușește să surprindă tocmai amestecul de limbi, etnii și fapte de civilizație ori de cultură, modelate de modificările cadrului de viață politico-administrativ și de succesiunile unei comunități sau ale alteia la conducerea întregii provincii ardelenice, portretul dinamic, plin de incitante contraste al Transilvaniei. Autorul este mereu bine informat, și fiecare capitol conturează imaginea unui profesionist neîncetat dornic să rămîna el însuși, cu propriul crez nealterat, dar făcînd în același timp efortul de a înțelege cît mai corect și toate evoluțiile.

Cîteva exemple menite să sublinieze atît merite, cît și locuri ce fac

posibilă o aprofundare interpretativă nu strică nici măcar într-o prefață. O contribuție în consonanță cu intervențiile mai recente din sfera istoriografiei este cea referitoare la etnogeneza românilor. Autorul o vede în mod corect ca pe o evoluție treptată ce se încheie în secolul al XII-lea, în sensul că deja în acel moment s-au putut contura, după toate aparențele, primele nuclee comunitare vlahe de mai mare anvergură, la sudul și la nordul Dunării. Harald Roth precizează oportun că acest proces s-a manifestat în chip divers, de la o regiune la alta, și fără îndoială că lucrurile au stat într-adevăr astfel, depinzând de contexte istorice precise (cu cine se învecinau grupurile românești, sub ce influență politică și civilizațională se aflau etc.). Acest proces a continuat și după aceea, cunoscând puncte nodale în apariția statelor medievale proprii (Valahia la începutul și Moldova după mijlocul sec. al XIV-lea), în prima unificare a acestora sub Mihai Viteazul și în evoluția solidarităților medievale către altele, moderne de astă dată, care au ajuns în cele din urmă să definească o națiune. Finalul secolului al XII-lea surprinde însă, într-adevăr, primul moment de afirmare politică substanțială a românilor prin resuscitarea Țaratului din Munții Haemus și instalarea în fruntea lui a unei dinastii românești.

Problema dinamicii populației – centrală pentru adepții imigraționismului – este și ea abordată cu curaj de către Harald Roth. „Trebuie constatat că pozițiile referitoare la creșterea populației române sunt articulate cu puțină distanță academică: în timp ce o parte pornește de la o majoritate care dintotdeauna a fost demografic dominantă, ca apoi să fie subjucată de statul ungar, iar mai târziu de cel ungaro-transilvan, cea de-a doua vorbește de o imigrare continuă de peste Carpați, din sud, est și nord, spre interiorul Transilvaniei”, constată istoricul, pentru a conchide apoi: „Și în acest caz calea de mijloc corespunde foarte probabil realității dezvoltării istorice”. Imobilismul de factură esențialistă, ca și scurgerea demografică nesfârșită dintr-un rezervor uman inepuizabil apar astăzi ca niște ipoteze rigide și neștiințifice. În fapt, ar trebui avută în vedere o anume mobilitate populațională, care la scară statistică s-ar dovedi, probabil, o constantă mai mult sau mai puțin stabilă și ar caracteriza, deopotrivă, toate

grupurile etnice ale Transilvaniei. Nu trebuie uitate nici aporturile maghiaro-secuiești la configurarea populației Moldovei și a Țării Românești, cum, de altfel, nu doar români din aceste provincii au sosit în Ardeal, în clipe socotite potrivite, ci și sirbi, armeni ori bulgari.

Atenția de a releva interpretările teziste ale istoriografiilor română și maghiară, amendându-le uneori discret, dar substanțial și credibil survine în mai multe rânduri în mod salutar. Abordarea neechilibrată a epopeii lui Mihai Viteazul la români, cea a războiului curuților la maghiari și chiar mitul democrației săsești la începuturile modernității în cazul istoriografiei sașilor sunt exemple care nu pot decît să stîrnească admirația prin caracterul lor judicios. Alte ori însă, anumite explicații suportă reveniri care, în ipoteza unei rescrieri, ar adînci și mai mult analiza. Așa se întîmplă, de pildă, în cazul corelării puțin pripite a culturii țiganilor cu cea românească. Dacă primii sunt posesorii unei culturi specifice populațiilor nomade și nu necesarmente creștine, românii fac parte din sfera spirituală a slavonismului ortodox, alimentat de numeroase manuscrise și de o cu totul altă viziune asupra lumii. A explica „afinitatea lor cea mai mare ... față de cultura română” prin nivelul social scăzut ar putea fi o eroare măcar pentru faptul că românii au putut fi iobagi în Transilvania, însă nu și robi, precum țiganii.

În același timp, dacă Harald Roth ar fi cunoscut unele cercetări mai recente ale istoriografiei române (amintesc aici numai contribuțiile lui Ștefan Andreescu din *Restitutio Daciae* ori studiile mai multor autori despre cronistica moldo-munteană din sec. al XVII-lea - al XVIII-lea) este de crezut că și-ar fi nuanțat întrucîtva formularea prea categorică după care „O conștiință comună a elitelor politice și intelectuale ale celor trei principate, Țara Românească, Moldova și Transilvania, pe care istoriografia românească naționalistă le postulează adesea cu termenul de « cele trei țări românești », nu se regăsește nici măcar într-un stadiu incipient în epoca modernă timpurie”.

Îndrăzneț este și echivalarea Partidului Liberal al Brătienilor cu un partid național-conservator. „... în București se aflau la putere în mod

necontestat așa-numiții liberali, un partid național-conservator dominat de familia de moșieri Brătianu și ale cărui rădăcini se aflau în perioada formării statului român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea...". Nefiind o teză familiară în istoriografie, se cuvenea, poate, argumentată mai pe larg, dacă echilibrul întregii lucrări ar fi permis-o.

Nici cuplarea extinderii teritoriale a României interbelice cu nerezolvarea problemei multiculturale și interetnice nu este obligatorie, cele două elemente putând fi tratate ca dosare separate, dar autorul optează pentru această cale explicativă, semn al unei convingeri proprii.

În fine, cu asemenea deschideri, Harald Roth rămîne exemplar, în felul său, chiar și atunci cînd poți fi de altă părere. Pentru înțelegerea a ceea ce încearcă să facă, propriul său program se dovedește deplin lămuritor: „O schimbare în viziunea istorică nu poate fi reglementată prin lege sau prin schimbări biologice; probabil doar transformarea societății va aduce schimbările necesare. Dar istoricii pot deveni și avangardiștii societății... [...] O istoriografie contemporană despre Transilvania ar trebui să fie inițial destructivă, într-o anumită măsură pre-modernă, și să lase istoria regiunii ca întreg – față de grupurile izolate cu istoriile lor particulare – să iasă în prim-plan”⁷.

La Harald Roth remarcabil este efortul sintezei, al depășirii tehnicismelor în folosul unei viziuni integratoare, care să surprindă liniile de forță ale unei întregi dezvoltări, trimițînd – în termenii unui comparatism savant sublimat – la înrudiri genealogice, culturale ori materiale (vezi succinta, dar consistenta tratare a civilizației dace). Cu o concepție clară și sincronă cu tendințele mai recente ale istoriografiei occidentale, din care face și el parte, istoricul impresionează, incită, somează la altfel de analize. Sunt convins că traducerea de față va fi întîmpinată de cititorii din România cu întreaga atenție pe care cartea și autorul ei o merită.

Ovidiu PECICAN

7. Harald Roth, „Despre utopia unei istoriografii a Transilvaniei sau pledoarie împotriva persoanei întîi singular și plural”, în *ibidem*, p. 17.

I. ȚARA

Transilvania – ținutul și regiunea istorică – este situată în Europa de Sud-Est și aparține spațiului alpino-carpatic, fiind înconjurată din toate părțile, ca o graniță naturală, de lanțul Carpaților (înalți pînă la 2500 metri peste nivelul mării): Carpații Orientali, Carpații Meridionali, precum și Munții Apuseni. Suprafața Principatului Transilvaniei între secolele al XVI-lea și al XIX-lea se întindea pe aproximativ 62.000 km² (deci, aproximativ cu o treime mai mare decît Elveția sau Olanda de astăzi). Distanța nord-sud este de 280 km, iar cea est-vest este de 310 km. La nord se învecinează cu regiunile montane, împădurite, ale Maramureșului și Bucovinei, la est cu Moldova, la sud cu Muntenia și Oltenia, la sud-vest cu Banatul, în fine, la vest, cu Ținutul Crișurilor, care face trecerea spre Cîmpia Panoniei. Exceptînd unele teritorii anexate temporar, Transilvania istorică se întindea astfel, în vest, pînă pe crestele munților menționați.

Relieful Transilvaniei se înfățișează ca un podiș deluros (situat între 300 pînă la 800 metri deasupra nivelului mării), urcînd spre munte și avînd legături cu regiunile învecinate doar prin cîteva trecători. O rețea deasă de rîuri cu debit mic sau mijlociu asigură din plin teritoriului din arcul carpatic necesarul de apă: cel mai mare rîu, străbătînd țara și avînd ca afluenți veniți din sud, rîurile Tîrnava Mică și Tîrnava Mare, este Mureșul; arealul sudic este străbătut de Olt, iar cel nordic de Someșul Mare și cel Mic, toate aparținînd bazinului

Dunării. Dintotdeauna, Transilvania a fost considerată un teritoriu al pădurilor. Se pare că în evul mediu cea mai mare parte a țării a fost dens acoperită de păduri; chiar și astăzi, peste o treime din suprafața regiunii este împădurită și bogată în vânat. Terenul arabil fiind în mare parte fertil, a crescut în timp până la un sfert din suprafața teritoriului. Inițial, acesta a fost însă cu mult mai redus. O altă treime din teritoriu se constituie din fânețe, pășuni și livezi, la care se mai adaugă viile, menționate și ele în evul mediu ca fiind caracteristice acestei regiuni. În special pășunile alpine oferă condiții bune pentru pășunatul extensiv. Mlaștinile, care până astăzi au fost în mare parte desecate, nu ocupau nici odinioară o suprafață considerabilă din teritoriul țării. Un rol important în istorie l-au jucat bogatele zăcăminte de sare gemă și de metale nobile (aur, argint), precum și cuprul, și fierul. Aceste resurse naturale sînt însă astăzi în mare parte epuizate. Mai departe, trebuie amintite diferite minereuri, izvoare minerale, roci, soluri și, pentru perioada mai recentă, gazele naturale și huila. Clima, flora și fauna prezintă Transilvania ca pe o regiune a Europei Centrale. Predomină o climă temperat-continentală cu vînturi vestice, iar diferențele de temperatură sînt uneori extreme, între limitele pozitive, din timpul verii, și cele negative, din perioada de iarnă.

Ținuturile istorice transilvane, care au rezultat din istoria medievală a țării sînt următoarele: zonele de graniță ale Maramureșului și Ținutul Năsăudului în nord, Ținutul Secuiesc în răsărit, Țara Bîrsei în sud-est, Țara Făgărașului, Țara Oltului și Țara Hațegului în sud. Sub raport structural-politic, mai ales vestul Transilvaniei era puternic diferențiat, astfel încît aici se pot deosebi anumite regiuni culturale și etnografice (Țara Moșilor, regiunea maghiară a Călatei/ Kalotaszeg), nu însă și regiuni istorice compacte. Pe lângă acestea, zone etnografice remarcabile sînt regiunea Bîrgăului lângă Bistrița, regiunea ceangăilor în pasul Ghimeș, ținutul românesc care se întinde între Sibiu și munți (Mărginimea), zona din jurul Rimetei la vest, Cîmpia Transilvaniei și regiunea Tîrnavelor din centrul Transilvaniei.

Apartenența statală și organizarea administrativă a Transilvaniei vor fi tratate amănunțit în capitolele următoare. Transilvania nu a avut o capitală propriu-zisă: în timp ce Alba Iulia deținea ca reședință episcopală și voievodală sau princiară o poziție de frunte, adunarea dietei avea loc adesea la Turda, Cluj sau Sibiu; ultimele două orașe

Peisaj caracteristic Podișului Transilvan

vor avea, începînd cu secolul al XVIII-lea, ca sediu al guvernului și al comandamentului militar, o funcție asemănătoare unei capitale. Un lucru caracteristic pentru Transilvania este pronunțata diversitate regională și etnică, fapt exprimat printr-o multitudine de centre politice, economice și culturale, cărora, însă, le lipsește ponderea unei capitale în adevăratul sens al cuvîntului.

Principalele rute istorice de trafic traversau Transilvania pe direcția est-vest prin Brașov și Sibiu (în partea de sud), ca și prin Pasul Rodnei pe lângă Bistrița spre Dej (în partea de nord), iar pe direcția nord-sud prin Dej, Cluj și Alba Iulia spre Sibiu. În interiorul țării există o rețea densă de drumuri, care a avut însă dintotdeauna

reputația unei proaste întrețineri. Situațiile demografice, etnice și confesionale vor fi de asemenea tratate în capitolele următoare, întrucât ele pot fi înțelese numai din perspectiva evoluției lor istorice.

Denumirea germană a Transilvaniei, *Siebenbürgen*, este cel mai recent nume dat acestui ținut. Din antichitate nu ne parvine nici o denumire clară pentru regiunea din curbura Carpaților. Deoarece Transilvania a fost (și este) înconjurată din toate părțile de păduri dese, a apărut pentru prima oară în evul mediu dezvoltat, dintr-o perspectivă vestică, denumirea latină de *ultra silvas* (dincolo de păduri), *Ultrasilvania* și mai apoi *Transilvania*. Denumirea maghiară *Erdély*, apărută cam în aceeași perioadă, include un mesaj identic în ceea ce privește conținutul termenului (*erdő elű*) și a inspirat denumirea românească de *Ardeal*. Numele german *Siebenbürgen* s-a format abia odată cu venirea coloniștilor germani, în secolele al XII-lea și al XIII-lea; el a apărut mai întâi, cu precădere, în cîntecele eroice vechi germane și se referea la început numai la regiunea din jurul Sibiului, în sud, mai târziu la toată „provincia Sibiului”, iar în final la întreaga țară. Interpretările etimologic-populare ale acestei denumiri ar trebui privite cu precauție, deoarece originea numelui este în continuare incertă și constituie un prilej pentru diverse speculații. Vecinii s-au inspirat din denumirile mai sus menționate: în turcă, denumirea este de *Erdel*, în timp ce în polonă și în celelalte limbi slave, a fost „tradusă” denumirea germană în *Siedmogrod*. Majoritatea limbilor occidentale au luat ca bază forma latină a numelui. În româna de astăzi există o diferență între *Ardeal*, ca denumire pentru Transilvania istorică, și *Transilvania*, ce cuprinde toate teritoriile (limitrofe) care au aparținut odinioară Ungariei. Aceeași transformare a cunoscut-o și *Erdély* în accepțiunea maghiară.

Chestiunea denumirilor geografice și topografice reprezintă în Transilvania o problemă aproape insurmontabilă prin complexitatea ei, dar și prin virulența politico-culturală ce o însoțește. Orașe, târguri, sate, cătune, în fine, munți, ape, cîmpii și altele asemenea au două,

trei sau, în unele cazuri, chiar mai multe denumiri istorice, în mare parte rămase în uz. Etimologiile lor ne oferă informații deosebit de interesante referitoare la istoria colonizării și a așezărilor, cât și la istoria limbii. Acestea sînt însă combătute în mod radical într-o țară în care chestiunea primei populări pare să afecteze existența ei politică. Cel târziu odată cu secolul al XIX-lea, denumirile localităților au devenit un subiect pe baza căruia s-a făcut politică, de exemplu, prin introducerea pe cale administrativă a multor denumiri create artificial. Denumirile localităților nu au fost însă fundamental modificate odată cu schimbarea apartenenței statale sau cu diversele reforme administrative, de regulă una dintre variante obținînd statutul de denumire oficială. Uzual, în regiunile multietnice se folosește în mod normal denumirea corespunzătoare din limba vorbită într-un moment anume. Corespunzător ediției germane și maghiare în care au fost folosite denumirile germane respectiv celei maghiare, în ediția de față se folosesc cele românești. Pentru denumirile maghiare, germane sau latinești vezi indicele localităților la sfîrșitul volumului, precum și dicționarele de localități, indicate în bibliografie.

În ceea ce privește împărțirea în macroregiuni a continentului, situarea Transilvaniei diferă de la caz la caz: în timp ce istoriografia o plasează de obicei în Europa Central-Răsăriteană (așadar în partea de est a Europei Centrale), în cercetarea prezentului predomină încadrarea ei în Europa de Sud-Est, datorită apartenenței statale a Transilvaniei la România. Încadrarea generică în „Europa de Est” se folosește mai ales pentru perioada comunistă. Problematika în cazul Transilvaniei trebuie să rămîna deschisă, nu univocă, mai ales că poziția acestei regiuni, situată dintotdeauna la o intersecție geografică și cultural-istorică, este supusă unor influențe complet diferite ce se manifestă pînă în ziua de astăzi.

II. ANTICHITATEA ȘI MIGRAȚIA POPOARELOR

Dacii și romanii în regiunea carpato-dunăreană

Odată cu primele relatări istorice păstrate, referitoare la spațiul carpato-dunărean, se conturează imaginea unui loc în care s-au intersectat zone de putere și zone culturale. Aflăm că întreaga regiune a fost un spațiu de trecere, un punct de convergență și un areal de luptă al multor triburi și populații. Izvoare antice relatează despre o populație așezată aici, agatârșii, încă din secolul al VI-lea î. Hr. Curînd le-au urmat dacii, un trib tracic care, în primul secol î. Hr., au adus sub stăpînirea lor întregul spațiu de la Dunărea de mijloc și de jos, încheind o formațiune statală care a cuprins, ca zonă centrală, și regiunea din interiorul arcului carpatic, Transilvania de mai târziu. Însă trebuie pornit mai degrabă de la ideea unei integrări sau de la supunerea unor triburi eterogene sub stăpînirea unui singur trib decît de la premisa unei colonizări uniforme a unui spațiu atît de întins. Astfel, influența celtică în regatul dacilor nu a fost una neînsemnată, iar diferitele triburi getice care îi aparțineau au cauzat adesea confundarea dacilor cu geții. După asasinarea regelui Burebista în anul 44 î. Hr., regatul dac s-a descompus în mai multe stăpîniri mai mici.

În sud-vestul Transilvaniei se afla în calitate de centru politic și cultural al regatului, capitala Sarmisegetusa. Dacii posedau un sistem

dezvoltat de cetăți, influențat parțial de civilizațiile zonei mediteraneene, precum și o stratificare socială strictă: pătura superioară, dominantă, era formată din așa numiții „purtători de căciuli de fetru” (de altfel, un indiciu al originii nomade a acestui grup), pe cînd „pletoșii” autohtoni erau supușii lor. Dacii au intrat în contact cu orașele grecești învecinate de la Marea Neagră, prin urmare și cu romanii, care urmăreau cu îngrijorare creșterea puterii dacilor la granițele Imperiului Roman încă din perioada lui Cezar. Pentru a-i pacifica pe daci, romanii au colonizat propriile granițe cu diferite triburi, de exemplu sarmații, sau au acordat regilor daci anumite daruri anuale. Cu toate acestea, relația dintre ei a rămas una încordată, pînă cînd împăratul Traian a reușit, în urma războiului din anii 105-106, să îi supună pe daci și să cucerească Sarmisegetusa. În această perioadă, arealul de dominație al regelui dac înfrînt, Decebal, cuprindea din nou teritoriul dintre Dunăre, la sud, Tisa, la vest, și culmile Carpaților Răsăriteni, la nord; la est, se întindea probabil și dincolo de Carpați.

Provincia *Dacia Traiana* întemeiată de romani cuprindea, în principal, Oltenia și Transilvania. De altfel, era singura provincie romană care se întindea pînă dincolo de cursul mijlociu și de jos al Dunării, în teritoriul „barbar”. Ceea ce a determinat includerea acestui teritoriu în Imperiul Roman, în ciuda dificultăților de apărare, au fost, probabil, pe lîngă eliminarea amenințării din partea statului dac, zăcămintele de sare și de metale prețioase, precum și conștiința de sine imperială a lui Traian și a urmașilor săi. Romanii au trecut la construirea de drumuri, castru pentru legiuni și așezări semiurbane; de asemenea, au avut loc strămutări însemnate de populație din și în Dacia. Din punct de vedere economic, se pare că doar mineritul intensiv a dobîndit o oarecare importanță. În urma unei restructurări administrative, teritoriul aflat între Dunăre, Olt și Carpați a fost transformat în *Dacia Inferior*, Transilvania de sud-vest cu capitala la Ulpia Traiana Sarmisegetusa (ridicată la o anume distanță de vechea capitală) a fost denumită *Dacia Superior*, iar mai târziu Transilvania de nord a devenit

Dacia Porolissensis. În jurul anului 170, la granița de nord a Imperiului Roman au izbucnit în întreaga regiune confruntări militare cu triburile germanice, mai ales cu goții și marcomanii, care încercau să pătrundă pe teritoriul roman, iar pe lângă aceștia și cu sarmații, care au făcut vizibilă ușoara vulnerabilitate a Imperiului Roman. Aceasta a dus la noi schimbări în administrație.

Următorul secol a fost unul marcat de instabilitate, lupte de apărare, atragere în soldă, strămutare sau pacificare din partea romanilor a unor populații migratoare și triburi războinice. În același timp, au fost construite noi fortificații, limesul de la granița de est a fost întărit, elementul orășenesc, care de-abia acum începea să se consolideze, a fost încurajat, iar printr-o serie de favoruri, spre această provincie puțin atractivă au fost atrași noi coloniști. Izvoarele antice și descoperirile arheologice arată că coloniștii au venit din întreg Imperiul Roman, în principal însă din provinciile învecinate; pentru perioada de după cucerirea romană acest lucru demonstrează și cât de mic trebuie să fi fost numărul populației băștinașe din regiune, a cărei pătură superioară dispăruse în totalitate. Introducerea destul de târzie a dreptului municipal și a adunărilor provinciale demonstrează cât de încet avansa integrarea juridică în cazul Daciei, față de alte noi provincii. În Dacia au fost staționate la început una, iar mai apoi două legiuni. O problemă controversată, ce dă naștere multor speculații, este în ce măsură populațiile preromane s-au amestecat cu cele chemate, ajungându-se astfel la o posibilă romanizare a dacilor.

Înaintarea continuă a goților dinspre regiunile de la nordul Mării Negre înspre vest, începând cu anii 230 d. Hr., a dus la mișcări masive de populație în zona carpato-dunăreană. Astfel, atât provinciile balcanice cât și cele dacice au fost atacate puternic dinspre est și, prin urmare, au fost nevoite să renunțe la avanposturile lor de pe limesuri. Criza generală prin care trecea Imperiul Roman și granița lungă de la nordul Dunării, aceasta din urmă foarte greu de apărat, au dus la retragerea treptată înspre sud și vest a armatei și a populației din

provinciile dacice. Împăratul Aurelian, care a re consolidat imperiul, a pricinuit înfringeri clare în 270, atât goților, cât și vandalilor, dar a evacuat Dacia în 271. În schimb, el a creat noile provincii *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediteranea*, situate la sud de Dunăre, care urmau să servească, printre altele, recolonizării populației rămase în Dacia de la nord de Dunăre.

Problema continuității daco-romane

Odată cu aceasta este abordat și un ultim punct decisiv pe care îl ridică problema continuității daco-romane în spațiul României de astăzi, în special al Transilvaniei. Se pune întrebarea, dacă o populație vorbitoare de limbă latină colonizată în acest teritoriu, care începea să se amestece cu populația dacică, a rămas în vechile provincii dacice și după evacuarea lor, devenind astfel strămoașă directă a românilor de mai târziu. Începând cu secolul al XVIII-lea, istoriografia română este în mare parte adeptă a unei astfel de continuități în acest spațiu, aducând ca principale argumente latinitatea incontestabilă a limbii române, precum și ponderea demografică dominantă a românilor din acea perioadă (din sec. al XVIII-lea încoace) pe arealul fostei Dacii. Daco-romanii, adică populația dacică romanizată prin contactele dacilor cu romanii, înainte, în timpul și după stăpânirea romană, s-ar fi retras în munți după mutarea armatei și a administrației romane la sud de Dunăre, supraviețuind astfel năvălirilor populațiilor migratoare pătrunse în spațiul carpato-dunărean în secolele următoare. Micile stăpîniri locale atestate în primul rînd pentru Transilvania evului mediu dezvoltat ar fi rezultat din procesul continuității daco-romane, fiind distruse de cuceritorii maghiari care înaintau dinspre vest. Pentru existența unei populații românești timpurii din Transilvania, creștinată devreme de Bizanț, ajunsă ulterior sub dependență maghiară, sînt aduse dovezi arheologice și topografice.

Adversarii acestei teorii a continuității se îndoiesc că o parte considerabilă a populației s-ar fi putut romaniza în nici două secole și

că după retragere ar fi rămas un număr mare de locuitori vorbitori de limbă latină la nord de Dunăre. Pentru a dovedi acest lucru, se întreprind comparații (cu alte regiuni similare) și se recurge la izvoare scrise și arheologice. Ei se îndoiesc că ipoteticii daco-romani și-ar fi putut păstra intactă structura, fără pierderi în perioada marilor migrații, când în întreaga regiune au avut loc strămutări masive de populație, după cum se va arăta mai jos. Adversarii continuității insistă în final asupra lipsei inexplicabile, în decursul mai multor secole, a izvoarelor scrise sau a celor arheologice general recunoscute, care să dovedească incontestabil existența daco-romanilor. Mai departe se arată că nicăieri în regiune nu s-a păstrat vreo denumire de localitate care să facă o trimitere clară la romani și la daci.

În special cercetarea științifică de prestigiu din Europa Centrală și de Vest oferă ca alternativă teoria imigraționistă, conform căreia strămoșii lingvistice dominanți ai românilor proveneau din elemente de populație balcano-romanică ce au emigrat treptat în regiunile de la nord de Dunăre. Acest proces ar fi fost favorizat de modul de viață transhumant (ce presupune schimbarea locurilor de pășunat la mari distanțe în funcție de anotimp, având drept rezultat o mare mobilitate) al acestor populații de păstori, precum și de evenimentele politice (persecutarea creștinilor în Hanatul Bulgar din secolul al IX-lea și politica de impozitare bizantină din secolele al XI-lea – al XII-lea). Această teorie este susținută de comparații istorico-lingvistice între limba română și cele romano-balcanice, precum și cea albaneză, ca și de lingvistica regiunii balcanice. Începând cu perioada evului mediu dezvoltat, sec. al XII-lea și al XIII-lea, aceste grupuri etnice ar fi pătruns peste Carpați și în Transilvania, unde, pe baza înrudirii confesionale creștine sau a unei condiții sociale la fel de proaste, s-ar fi amestecat cu slavii și cu alte posibile grupuri de populații, vorbitoare de limbi turcice, romanice sau germanice. Un alt curent științific pornește de la dănuirea unor populații daco-romane în vechea Dacie, care ar fi fost însă slavizate integral începând cu secolul al VI-lea.

Apariția teoriei continuității daco-romane în secolul al XVIII-lea, ca argument istoric al românilor în controversele privind drepturile politice în statul corporativ al Transilvaniei, este ușor de înțeles. De-a lungul următoarelor două secole, ea a dus la multiple controverse savante, fiind considerată de către românii cu conștiință națională

Fragment de pe Coloana lui Traian

dezvoltată până în ziua de astăzi valabilă ca răspuns necondiționat la întrebările: cine au fost primii în Transilvania, cine are dreptul primordial asupra acestui teritoriu și, prin urmare, cine a fost asupritorul cui? Puncte de vedere rigide, atât la susținătorii, cât și la opoziții teoriei continuității, împiedică până în prezent o discuție științifică serioasă, astfel încât argumentele pro și contra au devenit o problemă dogmatică. În orice caz, etnogeneza românilor, o evoluție treptată ce se încheie în secolul al XII-lea, trebuie conceput ca un proces complex, desfășurat de-a lungul mai multor secole, pe teritorii întinse de la nord și sud de Dunăre și care s-a conturat diferit, cu caracteristici local-regionale. Având în vedere că situația demografică a Transilvaniei se prezintă de multă vreme clar în favoarea românilor, istoria n-ar mai trebui folosită pentru legitimarea apartenenței Ardealului la România, astfel încât abordarea liberă de prejudecăți a subiectului ar trebui să fie posibilă cel puțin în domeniul științific.

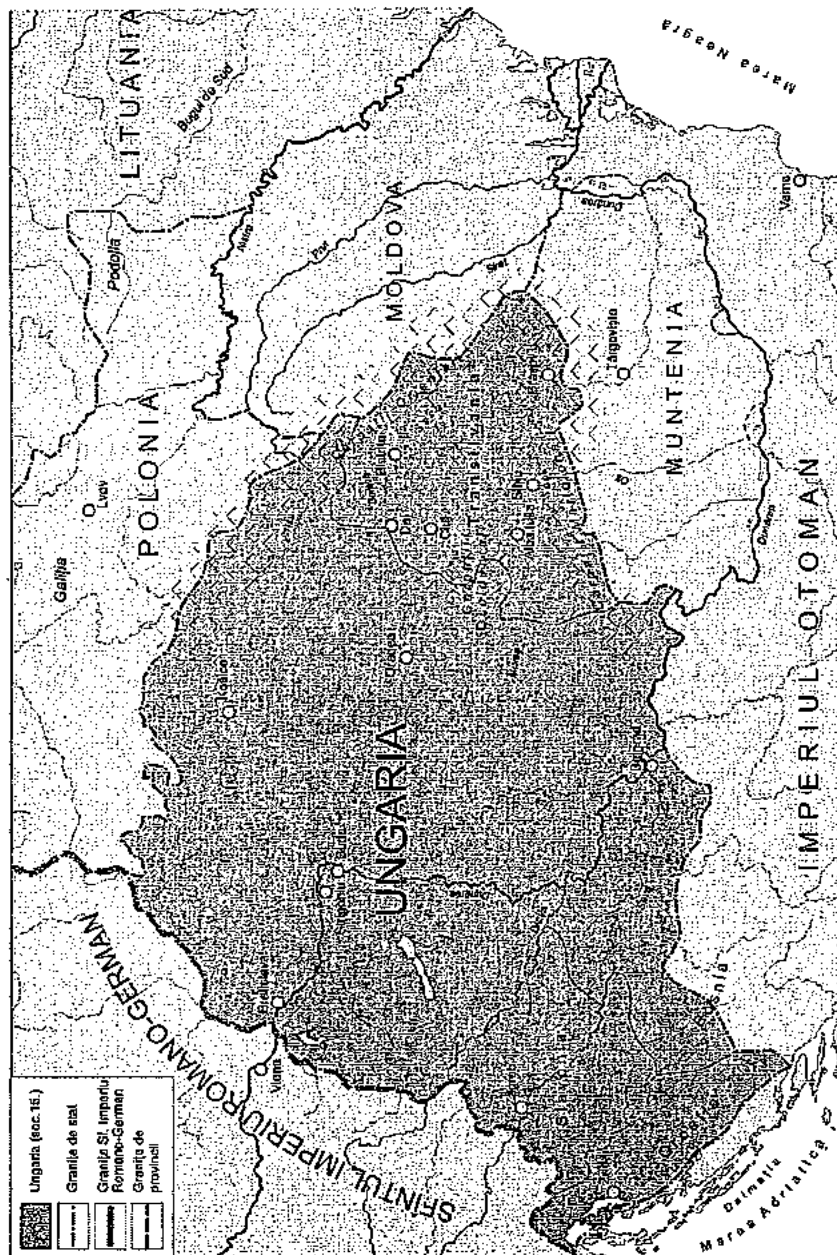
Popoare migratoare în curbură Carpaților

Stăpînirii romane la nord de Dunăre i-au urmat secole nu mai puțin agitate, istoria acestora fiind schițată aici în linii mari. Vizigoții, înfrinți cu puțin timp înainte, au pătruns imediat în teritoriile abandonate de către romani. Ca și în cazul tuturor popoarelor migratoare mai mari, în cadrul formațiunii statale realizate în nume personal (*Personenverbandsstaat*) a vizigoților se găsea, în subordinea lor, o pluralitate de triburi total diferite din punct de vedere etnic. Aceștia și-au putut menține stăpînirea față de alte triburi germanice, cît și față de sarmații și romanii așezați în imediata vecinătate, fapt ce poate fi confirmat cu ajutorul descoperirilor arheologice de la nord de Dunăre, precum și din regiuni întinse ale Transilvaniei. Abia hunii, care au năvălit în Europa dinspre Asia la sfîrșitul secolului al IV-lea, i-au împins pe vizigoți în Imperiul Roman, unde aceștia și-au continuat migrarea. După aproape încă o sută de ani, regatul hunilor, care cuprindea teritoriul dintre Cîmpia Panoniei și Dunărea de Jos, incluzînd Transilvania, a fost înlocuit de dominația gepizilor, un trib al germanilor de est. Aceștia, la rîndul lor, au fost nevoiți să se retragă în 567 din fața avarilor, al căror haganat se întindea la est pînă în Transilvania, la sud pînă la Dunăre, la vest pînă la munții Alpi, iar la nord pînă la munții Tatra.

Este greu de reconstituit ce populație locuia în spațiul carpatodunărean în perioada în care, începînd din secolul al VI-lea, sub stăpînirea avară, au început să pătrundă triburi slave, luînd în considerare varietatea acestor grupuri de populații care au trecut prin această regiune și care au lăsat în urma lor unele vestigii. Așezarea slavilor care a avut loc sub dominația avară, avînd în vedere numărul mare de denumiri geografice de proveniență slavă, nu putea fi una neînsemnată, unii arheologi presupunînd chiar slavizarea completă a regiunii. Influența bulgară, care a urmat distrugerii regatului avar de către carolingieni și bulgari, s-a aflat, cel puțin asupra părților de sud ale Transilvaniei la începutul secolului al IX-lea, doar indirect în

interdependență cu slavizarea. Micile stăpîniri slave de întindere locală au fost probabil predominante în secolul al IX-lea, cînd partea de vest a Transilvaniei se afla aproape cu siguranță sub influența așa-numitului Imperiu al Moraviei Mari. Odată cu primele campanii militare ale triburilor maghiare înspre Europa, se anunța o altă schimbare.

Probabil împinși de pecenegi, maghiarii, o nouă populație de călăreți nomazi, au pătruns în spațiul carpatodunărean în secolul al IX-lea. Distrugerii Regatului Moraviei Mari i-au urmat, mai întîi, incursiuni de pradă ale maghiarilor dinspre Cîmpia Panoniei spre vestul Europei. De-abia după ce au fost înfrinți pe cîmpia de la Lechfeld (în apropiere de Augsburg) în 955, ei și-au constituit stăpînirea de durată la Dunăre. Maghiarii și-au păstrat organizarea tribală tradițională și după perioada „descălecatului” (*Landnahme/honfoglalás*). Triburile maghiare subdivizate în șapte ginți aveau în aceste momente propriile așezări și sfere de influență; de la mijlocul secolului al IX-lea ele erau sub conducerea unui mare duce comun din casa Arpadiană. În a doua jumătate a secolului al X-lea, odată cu extinderea teritoriului stăpînit, s-a instituit treptat o organizare statală.

Transilvania în regatul medieval al Ungariei

III. TRANSILVANIA ÎN REGATUL MEDIEVAL AL UNGARIEI

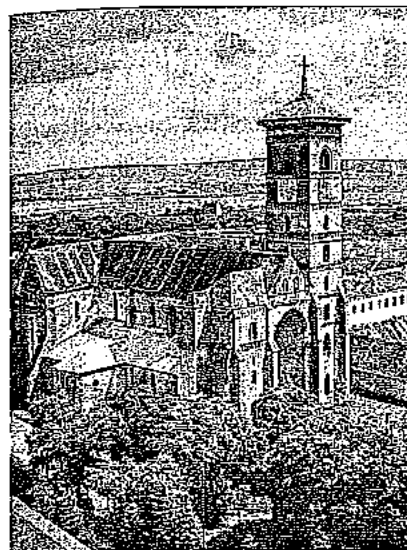
Asigurarea graniței ungrești la est

Odată cu întemeierea Ungariei, în jurul anului 1000, de către regele Ștefan I, ca regat creștin în centrul Europei, așezat între sferele de influență ale bisericii latine și celei grecești, stăruința tânărului stat a vizat asigurarea propriei sfere de dominație și extinderea propriilor granițe. Hotărârea de a accepta creștinismul latin a fost pe termen lung de o importanță fundamentală, deoarece aceasta a stat la baza legăturii Regatului Ungar cu vestul Europei. Astfel, influența statelor germane asupra Ungariei s-a accentuat foarte mult. Statul ungar s-a inspirat în parte de la acestea în procesul creării propriei organizări statale. Formula de funcționare tribală a maghiarilor a cedat treptat în fața stăpînilor teritoriale, care se subordonau unei puteri regale puternice și centralizate. Nu s-a cristalizat însă un feudalism de tip vest-european: serviciul militar datorat regelui în timp de război era o obligație necondiționată a nobilului, iar acesta din urmă avea pământul în posesie. Întinsele posesiuni regale necesare suveranului pentru a-i răsplăti pe vasalii săi s-au păstrat pînă în evul mediu tîrziu, însă ele au cunoscut, la fel ca și puterea regală, oscilații considerabile. Astfel, magnații au reușit, în timpul conflictelor pentru tronul Arpadienilor de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, să-și consolideze cu efect durabil poziția; procese

asemănătoare au continuat în perioada luptelor pentru tron, la sfârșitul sec. al XIV-lea și la mijlocul sec. al XV-lea.

Relațiile politice cu Bizanțul au durat, în ciuda tuturor legăturilor regalității ungare cu Vestul, pînă în sec. al XV-lea, parțial prin legături dinastice. Expansiunea deosebit de puternică a Ungariei, mult peste limitele Cîmpiei Panoniei, s-a izbit de rezistențe ocazionale, iar organizarea insuficientă, politica defectuoasă, precum și slăbiciunea vecinilor i-au conferit în curînd Coroanei suficientă siguranță pentru a îndrăzni chiar și o dispută cu Veneția pentru ieșirea la Marea Adriatică. Croația a intrat încă de la începutul sec. al XII-lea într-o uniune personală cu Ungaria. Pe plan intern, regii Ungariei au urmărit o creștinare planificată, care a vizat mai ales pătura superioară a nobililor și integrarea țării în structura bisericii catolice; în sec. al XI-lea existau deja – sub controlul strict al regelui și al curții – zece episcopate, la care se adăuga Strigoniu (Esztergom), ca arhiepiscopat. Erau însă necesare eforturi continue pentru a respinge încercările de infiltrare a bisericii de la Constantinopol, intensificată în repetate rînduri. În acest scop s-au implicat numeroase mănăstiri și ordine ale bisericii latine din întreaga Europă, în primul rînd cel dominican. Deja în sec. al XI-lea, în Transilvania s-a înființat o episcopie catolică la Alba Iulia.

Formațiunile statale constituite în această perioadă, în sec. al XI-lea și al XII-lea, pe teritoriul numit mai tîrziu Transilvania, sînt controversate în ceea ce privește originea, structura și apartenența lor etnică. Cert este că doar părți ale acestora din vestul regiunii erau integrate, pe baza vechiului sistem tribal, în sfera de dominație maghiară și că, la fel, mai ales în vest, existau stăpîniri mai mici, al căror caracter slav sau nomad este probabil, însă care pînă în ziua de azi a rămas nestabil cu certitudinea științifică necesară. Supunerea lor imediată a deschis drumul spre podișul transilvan, situat mai la răsărit. După cum s-a menționat mai sus, întreaga regiune carpato-dunăreană a constituit un fel de stație terminus a populațiilor din stepă, care au pătruns din Asia înspre vest. Aceste grupuri războinice, în

*Catedrala Romano-Catolică
din Alba Iulia*

mare parte eterogene prin structura lor etnică, însă familiare maghiarilor prin modul lor de viață, puneau într-un pericol permanent granițele de est ale Regatului Maghiar. Astfel, în vederea planificatei extinderi teritoriale și a colonizării interne, devenea necesar, pentru consolidarea propriei poziții, un sistem grăniceresc eficient. De aceea, în schimbul acordării unor privilegii, au fost așezate în spațiul panonic cîteva dintre aceste populații turcice spre a îndeplini un rol grăniceresc.

În sudul și în centrul podișului carpatic, ca să apere frontierele, ungurii i-au așezat pe secui, una dintre primele lor populații auxiliare. Este vorba de un trib de limbă și cultură maghiară, a cărui origine etnică este controversată. Cel mai probabil este că era o populație turcică. Drepturile colective acordate secuilor în schimbul sarcinilor de apărare a granițelor, au conferit întregului grup un fel de statut nobiliar, contribuind foarte mult la formarea unei conștiințe de sine accentuate, aceasta devenind în final cel mai important criteriu de diferențiere față de ceilalți maghiari. Asemenea originii secuilor, intensitatea și calitatea populării și a colonizării în Transilvania, în epoca evului mediu dezvoltat, constituie o tematică extrem de controversată. Pe de o parte, sînt susținătorii teoriei continuității care pornesc de la o populație daco-romană aproape uniform răspîndită pe toată întinderea Transilvaniei și structurată politic, a cărei dezvoltări, însă, ar fi fost afectată de pătrunderea maghiarilor. Pe de altă parte, se pornește de la un spațiu întins, lipsit

de populație, locuit doar parțial de o populație slavă, integrată în Regatul Ungariei dinspre vest și în care s-au infiltrat treptat etnicii români. Pentru ambele teze materialul documentar este sărăcăcios și este înlocuit în primul caz cu ipoteze mai discutabile decât în al doilea. Oricum, trebuie pornit de la ideea unei populații reduse ca număr, etnic foarte eterogene, care își concentra așezările în inaccesibilele zone montane. Dacă era organizată politic, foarte probabil că nu depășea forme de organizare simple, local-tribale sau sătești și, prin urmare, ea nu a avut mult a opune pătrunderii, reorganizării și colonizării maghiare a țării.

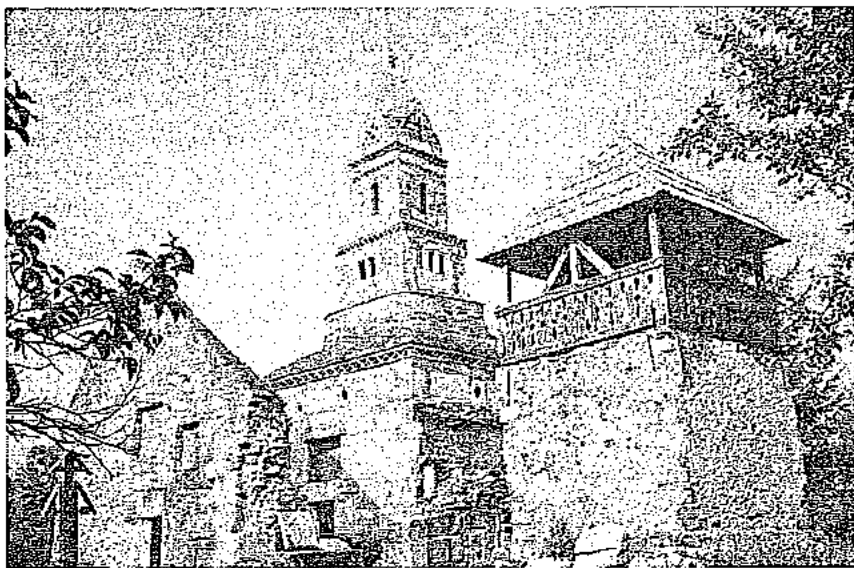
Structura stăpînirii și organizarea teritoriilor

Un centru de putere maghiar în sud era Alba Iulia, existînd ca atare în Transilvania încă din vremea lui Ștefan I, avîndu-și originea într-un centru politic slav. Pentru asigurarea granițelor, în perioada în care Transilvania a fost inclusă treptat în Regatul Ungar, era folosit un sistem de prisăci: ele erau așezate pe terenuri des împădurite și erau întărite cu valuri de pămînt, astfel încît rămîneau doar foarte puține locuri de trecere; în plus, terenuri întinse din afara lor erau pustiite. În urma mutării succesive a acestei granițe de siguranță spre est, vechea regiune pustiită servea drept teritoriu de colonizare. Această concepție, clădită pe experiențele călăreților nomazi, era îndreptată în primul rînd împotriva populațiilor de stepă care pătrundeau în continuare dinspre est. Pînă la mijlocul sec. al XII-lea, prin această modalitate întreg podișul transilvan a fost inclus în Regatul Maghiar. În acest timp s-a instituit și în Transilvania organizarea în comitate după modelul maghiar: șapte comitate, mai mult de jumătate din teritoriul Transilvaniei istorice, au intrat astfel în proprietatea nobililor, ce își legau originea de extinderea teritoriului țării sau erau numiți de către rege din rîndul vasalilor săi, și care aparțineau mai degrabă păturii mijlocii și mici a nobilimii, aceasta fiind o contrapondere la marea nobilime. Conducerea unui comitat era încredințată ișpanului, care

administra și judeca singur, ca instanță a nobilimii, acesta fiind secondat de un jude ales, al comitatului. Din rîndul marii nobilimi, regele numea un voievod al Transilvaniei (adesea pe ișpanul comitatului Alba), care era și conducătorul oastei ardelene, cel mai înalt funcționar administrativ și jude al nobilimii din această provincie. Funcția voievodului Transilvaniei poate fi comparat cu atribuțiile banului Croației. Voievozii Transilvaniei, ale căror nume sînt cunoscute începînd cu sfîrșitul secolului al XII-lea aproape fără excepție, erau în general numiți de către rege din rîndul unor familii ale marii nobilimi din afara Transilvaniei. Mandatele lor erau, în general, de scurtă durată. Cu toate acestea, unii dintre voievozi au reușit să obțină o anumită independență, lucru ce s-a întîmplat și în alte părți ale Ungariei medievale în perioada de declin a puterii regale. Numeroasa nobilime mică și mijlocie a reușit, prin „Bula de Aur” din 1222, să-l oblige pe regele Andrei al II-lea să îi recunoască drepturile nobiliare, inclusiv dreptul la împotrivire, prin aceasta obținînd și posibilitatea de a se constitui în mod corporativ ca *natio* – națiune (în sensul accepțiunii medievale a termenului).

Populațiile de grăniceri s-au integrat, la rîndul lor, în sistemul comitatelor. Secuții erau conduși de comitele secuilor, care, de regulă, era, prin uniune personală, și voievodul Transilvaniei. Odată atinse frontierele naturale, adică Carpații de Nord, de Sud și de Răsărit, s-a trecut la o nouă organizare a acestora, astfel încît secuții au fost strămutați și au preluat de-a lungul graniței de est noi poziții de apărare a hotarelor; în plus, s-a mai constituit încă o enclavă de colonizare în vestul provinciei, la sud de Turda. În consonanță cu obligațiile lor de apărare, secuții erau un popor cu un pronunțat caracter militar, avînd o organizare tribală în funcție de neam și pe ramuri, moștenită din perioada cînd erau nomazi. Așezați definitiv în răsărit, printr-o nouă împărțire în scaune judecătorești, această organizare tribală, a fost treptat dublată și apoi înlocuită. De îndatoririle militare ale secuilor amintesc și denumirile din cadrul stratificării sociale: „*primores*”, ca

o pătură conducătoare bogată, „*primipili*”, ca războinici călare și, în sfârșit, „*pixidarii*”, ca trupe pedestre, de infanterie. Fiecare din cele șapte scaune secuiești era condus de un judecător regal, în prima perioadă fiind numit de către rege, iar ceilalți funcționari administrativi erau aleși, fiind subordonați comitelui secuilor. În Transilvania, secuii acționau ca o grupare unitară, ca *Universitas Siculorum* („Universitatea” Secuilor).

Biserica din Densuș

După retragerea secuilor din sud, zona de frontieră eliberată a fost dată, începînd cu mijlocul secolului al XII-lea, coloniștilor atrași exclusiv în acest scop din Sfîntul Imperiu Roman (Germania). Așanumita colonizare germană de est (*deutsche Oststiedlung*), care își avea originea în extinderea stăpînirii germane în teritoriile slave la granița de răsărit a imperiului, iradiase treptat și asupra Ungariei. Aceasta a reușit să atragă coloniști în favoarea planurilor proprii mai ales din

vest, din zona Rinului și a Moselei, dar nu numai. Ca „oaspeți” (*hospites*), li s-a oferit pămînt, cît și drepturi speciale de natură economică și politică. ContraserVICIUL lor consta, pe de-o parte, în asigurarea graniței de sud și de nord, iar pe de altă parte, în dezvoltarea economiei țării și în asigurarea unui venit impozitar corespunzător în favoarea regelui. Administrația regală spera, în primul rînd, să obțină progrese în domeniul exploatării pămîntului și în minerit, resorturi care pînă atunci, din pricina îndeletnicirii în principal cu creșterea animalelor, nu erau aproape deloc dezvoltate. Coloniștii – preponderent, dar nu în exclusivitate, vorbitori de limbă germană – au fost în curînd apelați cu stereotipul acelei vremi pentru coloniștii din occident, și anume *saxones*, nume pe care coloniștii, la rîndul lor, l-au preluat cu conotație colectiv-juridică. „Sașilor” așezați pe domeniile regale li s-au confirmat de către regele Andrei al II-lea, în bula „*Andreanum*” din anul 1224, drepturile speciale pentru așanumitul ținut al Sibiului, ca primă provincie colonizată de ei. Acest teritoriu al „pămîntului crăiesc” (*fundus regius*), administrat autonom, era condus de un jude regal – numit inițial de către rege, iar mai tîrziu ales –, fapt ce ducea la o subordonare directă față de rege, ceea ce însemna practic o desprindere din sistemul *comitatens*, poziție în mare măsură independentă a sașilor. Nu după mult timp i s-au alăturat cele „Două Scaune” (*Zwei Stühle*) din jurul Mediașului, iar mai tîrziu „Ținutul Bistriței” (*Nösnerland*) în nord și „Țara Bîrsei” cu Brașovul în sud. Ca entitate cu ordine de drept unitară, aceste patru teritorii au format în secolul al XV-lea *Universitas Saxonum*, formă de organizare comparabilă cu cea a secuilor, și care a manifestat, sub unele aspecte, anumite trăsături democratice. O particularitate a fost crearea pentru coloniștii vestici a unei prepozituri scutite de taxe, confirmată de către papă încă din 1191.

Un episod al extinderii teritoriale a Ungariei l-a constituit chemarea Ordinului Teuton în extremitatea de sud-est a Transilvaniei de către regele Andrei al II-lea, în anul 1211. Această regiune trebuia

asigurată împotriva puternicei amenințări a cumanilor, o populație asiatică de stepă. Acest teritoriu avea să servească drept punct de plecare pentru misiunile de creștinare ce treceau peste Carpați, misiuni ce erau gândite, foarte probabil, în vederea extinderii puterii coroanei maghiare. Prin îndeplinirea cu succes a funcțiilor sale, Ordinul Teuton a căpătat un grad de independență necunoscut pînă atunci contemporanilor, ce îi permitea să aspire spre o supunere directă față de papalitate. Tocmai de aceea, deja în 1225, ordinul a fost alungat de regalitatea maghiară. În timpul șederii sale, nu numai că a asigurat din punct de vedere militar Țara Birsei, ci a și deschis teritoriul respectiv coloniștilor germani, care s-au stabilit aici și care ulterior s-au unit cu *Universitas Saxonum*, formațiunea de drept a sașilor.

Nobilii celor șapte comitate transilvane s-au constituit într-o adunare generală, *universitas nobilium*, prezidată de voievod, ca for de jurisdicție și de consfătuire. Spre deosebire de celelalte părți ale Ungariei, unde comitatul a rămas cadrul de referință administrativ, în Transilvania, încă din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, s-a dezvoltat o conștiință regională aparte. Cele două entități juridice, a secuilor și a sașilor, situate în afara zonei de influență directă a nobilimii, s-au constituit mai degrabă ca o contrapondere față de aceasta din urmă, fiind considerate un sprijin de încredere, constant, pentru coroana maghiară. Prestația pentru serviciul militar precum și plata impozitului au avut ca bază privilegiile existente bine fixate, sau au fost convenite în urma unor conflicte, prin negocieri cu regalitatea.

Invazia mongolilor din anul 1241, față de care sistemul de apărare al statelor europene a dat în întregime greș, a schimbat și înfățișarea Transilvaniei: zone întinse ale țării au fost pustiite, populația a fost decimată, o bună parte din elită a dispărut. A fost nevoie de zeci de ani pînă cînd țara s-a consolidat din nou și a fost repopulată, în primul rînd printr-o colonizare internă. Întreaga strădanie politică a regelui Bela al IV-lea de refacere a puterii centrale a fost din acest moment determinată de grija față de amenințarea venită din afară. Astfel, pe de-o parte, au

fost intensificate integrarea micilor populații de călăreți nomazi și constituirea unui sistem de relații strînse cu puterile învecinate pînă în spațiul rusesc, iar pe de altă parte a fost întărită siguranța țării prin promovarea unei politici de construcții de cetăți și orașe.

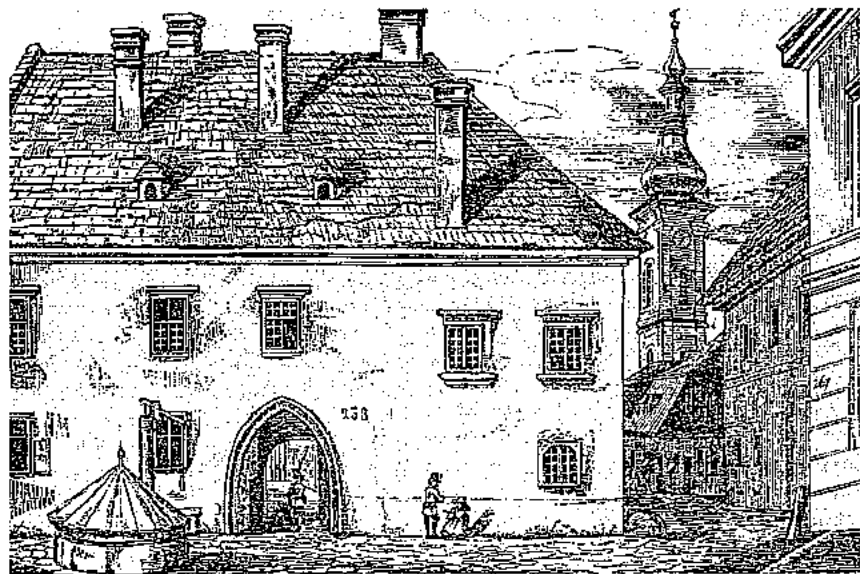
Economia și societatea

Un grup care pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea nu a ieșit în evidență din punct de vedere politic a fost cel al românilor (numiți pînă în secolul al XIX-lea valahi*). Ei au fost amintiți documentar în mod cert în Transilvania de abia la începutul aceluia secol, de aceea se pot face doar presupuneri în legătură cu numărul și răspîndirea lor în acea perioadă. Apar mai des în acele regiuni de mică întindere unde s-au format cnezate prin unirea mai multor sate, sub un conducător comun, cneazul: în sud, în Țara Făgărașului, în Ținutul Hațegului în sud-vest și în Maramureș, în nord, unde au dobîndit și o anumită autoguvernare cu o jurisdicție proprie. O parte dintre acești cnezi români au reușit să acceadă în rîndurile nobilimii și astfel s-au integrat în *natio Hungarica*, accesul fiind condiționat de trecerea la catolicism. Legată de schimbul confesional era, pe termen lung, adaptarea culturală și lingvistică a acestora. Caracteristică pentru români a fost mereu apartenența lor la greco-ortodoxie, la așa-numita biserică „schismatică”, în timp ce întreaga Transilvanie intrase sub jurisdicție bisericească catolică, astfel încît ortodocșii erau supuși unei impozitări speciale. Marea majoritate a românilor și a acelor fragmente de populație care s-au contopit treptat cu etnia română trebuie să fi trăit la poalele munților și în zona de munte, dat fiind faptul că baza lor economică de primă importanță era creșterea animalelor prin transhumanța. Un centru de greutate pentru această formă economică

* Cu toate că denumirea de „român” este neistorică, o folosim aici pentru că denumirea „valahi”, folosită pînă în secolul al XIX-lea și chiar pînă în secolul al XX-lea, a căpătat o conotație accentuat peiorativă (*n. a.*).

îl constituia zona Munților Apuseni. Ca urmare a unui pășunat eficient, românii își plăteau impozitele predominant în animale domestice, în funcție de efectivul acestora (așa-numita „cincizecime” a oilor). Datorită caracteristicilor vieții crescătorilor de animale și a reputației de care se bucura aceasta s-a creat stereotipul „valah” pentru păstorii migratori din Europa Centrală și de Est, indiferent de apartenența lor etnică. De altfel, oile, vitele, blănurile și pieile se numărau în evul mediu târziu printre cele mai importante produse de export ale Transilvaniei și Ungariei.

Spre sfârșitul secolului al XIII-lea se poate remarca o posibilă instituționalizare pe stări a românilor din Transilvania, atunci când reprezentanții lor au fost numiți, în 1291, în dieta de la Alba Iulia. Respingerea din sec. al XIII-lea și al XIV-lea a greco-ortodocșilor de către Biserica Catolică și de către rege (de altfel, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea apartenența nobilului la Biserica Catolică era

Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin

obligatorie), așezarea mai puțin compactă a românilor și dorința cnezilor români de a se integra națiunii nobiliare, precum și lipsa, în mare măsură, a unei conștiințe etnice, au fost principalele motive care au împiedicat formarea unei *natio Valahica*. În paralel, la sud și la răsărit de Carpați se întemeiau primele formațiuni statale românești, acestea avîndu-și obîrșia în mărcile de graniță ungurești ce se aflau în exteriorul curburii carpatice: astfel, în sud, Țara Românească – în jurul anului 1330, iar Moldova, în est, în jurul anului 1359 s-au desprins, ieșind de sub suveranitatea supremă a Coroanei Maghiare a sfintului Ștefan; ele au format de aici înainte voievodate relativ autonome, situîndu-se între blocurile de putere ale Ungariei, Poloniei, Bizanțului și, mai târziu, al Imperiului Otoman. Relațiile inițiate între Transilvania și cele două principate au fost de o mare importanță nu numai pentru românii din această regiune, ci ele au favorizat mai ales comerțul și meșteșugurile. În plus, ele erau de importanță majoră și pentru apărarea țării.

În Transilvania s-au ridicat, începînd cu sec. al XII-lea - al XIII-lea, centre orășenești care s-au bucurat de multiple favoruri regale, în special sub regii din casa de Anjou care, după dispariția Arpadienilor la 1307 și pînă în 1382, au cîștigat tronul Ungariei, pe care l-au unit temporar cu cel al Poloniei printr-o uniune personală. Ca și pe întinsele teritorii ale Europei Centrale și de Est, cultura orășenească a evului mediu târziu din Ungaria s-a bazat pe dreptul german, datorită prezenței negustorilor, minerilor și meșteșugarilor germani. În Transilvania, majoritatea orașelor se aflau în teritoriul de drept al sașilor, conducînd subregiunile aferente. Locatorii* și proprietarii pămînturilor din perioada colonizării, așa-numiții greavi, s-au dezvoltat aici ca oligarhie orășenească, preluînd și conducerea politică a corporației săsești. Pătrunderea pe piețele din sud-estul Europei și din Asia Mică a făcut ca unele orașe săsești, precum Sibiu, Brașovul și Bistrița, să devină importante piețe de tranzit pe marile rute comerciale europene, iar negustorimea acestor orașe, care întreținea relații economice pînă la

* Liderii grupurilor de coloniști (*n. trad.*).

Viena, Regensburg, Nürnberg și mai departe în Europa de vest, a ajuns să dețină averi remarcabile. Astfel a fost pusă piatra de temelie atât pentru prosperitatea economică a *nationis Saxonum*, cât și pentru schimbul treptat al conducerii ei de la vechea elită politică spre antreprenorii orașelor. Ca o consecință a acestui proces, spre sfârșitul sec. al XV-lea a început eliminarea greavilor și a nobilimii din orașe și sate, și, în paralel, desființarea tuturor privilegiilor nobiliare din societatea săsească. Totodată, începând cu sec. al XIV-lea, în orașe s-a constituit un sistem amplu de bresle, cu o mare putere economică.

Între un sfert și o treime din totalul coloniștilor germani nu a avut parte de această evoluție caracteristică Pământului Crăiesc, ei trăind, chiar și în imediata vecinătate, ca țărani pe teritorii aparținând comitatelor. Ei au fost colonizați în comitate de nobilime sau de greavi, pe domeniile acestora, și vor împărtăși destinul mării majorități a populației rurale: servitutea, indiferent de originea etnică. În secolele următoare, servitutea va lua forma iobăgiei. Ca hinterland al orașelor săsești, satele germane de pe teritoriul comitatului aveau o importanță asemănătoare celor de pe Pământul Crăiesc. Acest factor a lipsit altor așezări germane, cum au fost orașele miniere din vestul și nordul Transilvaniei, sau orașului Cluj, altfel important pentru comerțul intern. Așa se face că numărul vorbitorilor de germană din Cluj a scăzut constant începând din secolul al XIV-lea, aproape dispărând pe parcursul secolului al XVI-lea. Pe teritoriile populate preponderent cu coloniști germani din jurul Pământului Crăiesc, în sudul și în nordul țării, s-a impus, în ciuda originii eterogene a locuitorilor, un dialect franco-moselic la nivelul de dezvoltare al limbii germane medievale din sudul Germaniei. Astăzi el este cunoscut ca dialectul săsesc din Transilvania.

Mîneritul transilvănean a dobîndit în economia Ungariei un rol important. Resursele de aur și de sare ale Munților Apuseni erau considerate în evul mediu ca inepuizabile și au atras mineri din întreaga Europă. Temporar, minele au fost date în arendă caselor de comerț din Vest, în secolul al XVI-lea, de exemplu, fiind arendate bancherilor

Fugger. În mod similar cu drepturile de exploatare miniere, regii Ungariei arendau, adeseori, și vămile, importante ca surse de venit în primul rînd pentru nobilimea locală, dar și pentru orașe.

În general, densitatea populației în Transilvania a rămas mică pe întreaga perioadă a evului mediu, situîndu-se în urma teritoriilor vestice ale Ungariei: pentru sec. al XII-lea, se presupune, în cazul Transilvaniei istorice, o populație aproximativă de puțin peste 200.000 de locuitori, care a crescut pînă în secolul al XIV-lea la peste o jumătate de milion (sau aprox. 9 locuitori pe km²). Succesivele imigrări din afara Carpaților au fost permanent confruntate cu emigrări sau decimări ale populației în urma năvălirilor tătărești sau, de la sfârșitul sec. al XIV-lea, de asemenea, de năvălirea trupelor de avangardă otomane. O altă reducere substanțială a avut drept cauză epidemia de ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Principala datorie a nobilimii consta în asigurarea țării din punct de vedere militar (ea se bucura de scutirea de impozite). Tot ea era cea care făcea politică în Transilvania în sensul propriu al cuvîntului: în numeroasele controverse pro și contra voievozilor și a regelui ea ducea o luptă pentru creșterea influenței, autonomiei și posesiilor proprii. Nobilimea era eterogenă sub toate aspectele, atât prin originea ei etnică, cât și prin cea socială, deoarece nu numai că existau raporturi de posesie radical deosebite, ci, cu timpul, au fost acceptate tot mai multe grupuri în rîndul nobililor: astfel erau iobagii castelelor, cavalerii străini, secuii *primores*, cnezii români sau greavii sași. Limba și cultura maghiară predomina însă în rîndul nobilimii, jucînd un rol integrator. Ca persoane libere, obligate la serviciul militar și scutite parțial de impozitare, secuii – mai ales cei care aparțineau păturii superioare – erau cei mai apropiați de condiția nobiliară. În schimb, sașii aveau doar obligația să asigure contingente militare limitate, stabilite în prealabil. Aveau însă de plătit o parte considerabil mai mare din impozitul țării.

Voievozii Transilvaniei aparținători mării nobilimi au condus

provincia care le era subordonată adesea foarte autoritar. Ei au ajuns astfel din nou în contradicție cu regele sau cu națiunile (*nationes*) din Transilvania, astfel încât s-a ajuns la litigii, la lupte pentru putere și revolte. Regii angevini au fost însă capabili să restrângă, în sec. al XIV-lea, influența voievozilor. Acestui context îi aparține și răscoala sașilor din 1324, îndreptată împotriva voievodului și a regelui; după înăbușirea ei, teritoriul provinciei Sibiului a fost reorganizat prin împărțirea lui în scaune.

Spre sfârșitul sec. al XIV-lea o nouă populație și-a făcut apariția în țară, urmînd să se așeze pentru o lungă durată: țiganii; în accepțiunea actuală aparținînd grupei de romi din estul Europei. Ei au obținut privilegiile în Regatul Maghiar pentru diferitele lor comunități, în cadrul cărora aveau jurisdicție proprie sub voievozi țigani. Cu toate că erau considerați în continuare ca excluși din societate, între aceasta și țiganii care de-a lungul secolelor și-au păstrat modul de viață nomad au avut loc schimburi de relații, fiind apreciate din rîndul lor grupele cu specializări deosebite, cum ar fi fierarii, crescătorii și comercianții de cai sau spălătorii de aur, zlătarii. Confesional și lingvistic, țiganii s-au adaptat în general mediului, însă afinitatea lor cea mai mare era față de cultura română, datorită nivelului lor social asemănător de scăzut. Referitor la numărul lor nu avem, vreme de un secol, date certe. Există însă indicii că ponderea lor demografică în Transilvania a fost mereu mai mare decît în alte părți ale Ungariei sau ale Europei Centrale și de Est.

Evreii erau, în Transilvania evului mediu, ca și în întreaga Ungarie, expuși în mod repetat unor valuri de persecuție, urmate de perioade de privilegii. Astfel, ei au obținut în 1251, în anii de reconstrucție de după invazia mongolă, o bulă regală, prin care erau reglementate drepturile și relațiile lor cu creștinii. Pe evrei îi regăsim adesea de-a lungul următoarelor secole în comerț, deși n-au jucat un rol important, iar numărul lor a rămas redus.

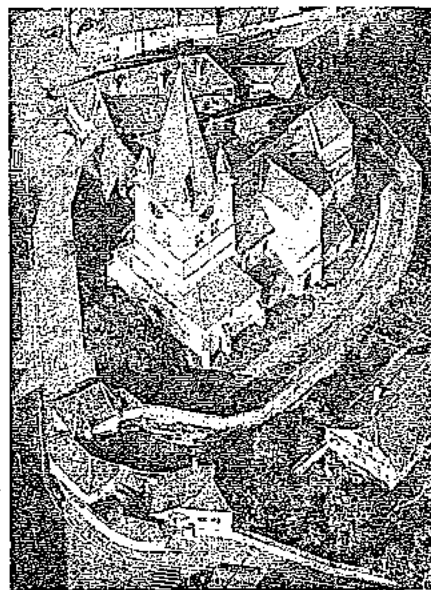
Formarea statului corporativ

Începînd cu mijlocul secolului al XIV-lea otomanii pătrund în Europa, iar în ultimii ani ai veacului avangarda lor a năvălit, prin pasurile Carpaților, spre Transilvania. Sigismund de Luxemburg, care a ajuns rege al Ungariei după ce a trecut prin lupte pentru tron, a suferit o grea înfrîngere în lupta împotriva turcilor în 1396, la Nicopole. Doar Ioan de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, a fost în stare, un secol și jumătate mai tîrziu, să stopeze pentru un timp pătrunderea lor. Principatele române, Țara Românească și Moldova, au ajuns pe parcursul acestor confruntări, în mai multe rînduri, în raporturi de vasalitate față de Înalta Poartă. Folosindu-se de alianțe schimbătoare, voievozii, în special cei ai Țării Românești, au încercat să se debaraseze de suveranitatea otomană precum și de contravoievozii numiți de otomani. Transilvania a fost pentru ei atît un partener, cît și un loc de refugiu, în mod deosebit semiautonoamele regiuni românești ale Transilvaniei și orașele săsești. Acestui context îi aparține și personajul ilustru al voievodului muntean Vlad Țepeș (întat în literatura universală a secolului al XIX-lea drept contele Dracula din Transilvania) ca exemplu elocvent al relațiilor instabile existente între Regatul Maghiar și Imperiul Otoman în secolul al XV-lea. În antiteză cu popularitatea sa actuală în Occident și comercializarea sa turistică în România modernă, acest voievod a fost doar o apariție marginală în istoria Transilvaniei.

Numeroasele invazii ale unor hoarde devastatoare, a căror sarcină ca trupe turcești auxiliare era să slăbească și să demoralizeze regiunile de graniță, au lovit, ca și mult mai rarele expediții militare de anvergură, în primul rînd regiunile înstărite, adică satele și orașele sașilor și secuilor; așezările românești, mai retrase și sărace, au rămas mai curînd menajate și au format astfel un anumit rezervor de repopulare. Mare parte a supraviețuitorilor din localitățile crunt încercate a fost dusă în robie în Balcani sau în Asia Mică. Datorită

unui sas din Sebeș, ajuns în prizonierat în 1438, într-o astfel de circumstanță, lumea creștină de la sfârșitul evului mediu are prima descriere temeinică a turcilor și a obiceiurilor acestora. Regiunile de graniță ale Transilvaniei au reacționat la condițiile nesigure, schimbătoare, prin fortificarea orașelor, iar la sate, a bisericilor: astfel se explică cea mai mare concentrare de biserici-cetate și biserici fortificate păstrată pînă astăzi în această parte a Europei.

Urmarea primejdiei venite dinafară, a cărei respingere a înghițit tot mai multe mijloace materiale, precum și a trecerii la economia monetară, a fost o neliniște socială crescîndă: țărănimia trebuia să plătească impozite din ce în ce mai mari, deși a suferit cel mai mult în urma deselor războaie. În 1437 – simțită fiind și influența modelului husit – s-a declanșat o răscoală țărănească de proporții împotriva nobilimii comitatelor. Înfrîntă la început, nobilimea a trebuit să cedeze pretențiilor țărănimii. Situația precară i-a determinat pe nobili să caute o relație mai strînsă cu secuii și cu sașii, evitată pînă atunci. Nefiind interesați de schimbări sociale esențiale într-o perioadă de amenințare extremă, aceștia au acordat sprijinul cerut, cu toate că răscoala nu era orientată împotriva lor. Astfel s-a încheiat fraterna unio trium nationum, uniunea frățească a celor trei stări-națiuni, în vederea unei protecții contra dușmanilor interni și externi. Această uniune avea să capete importanță pentru destinele țării și dincolo de răscoala țărănească care,

Biserica fortificată
din Cisnădie

deja în 1438, a fost înăbușită și aspru reprimată. Ordinea militară dorită încă de la începutul secolului de regele Sigismund pentru apărarea Transilvaniei, ordine care prevedea în aceeași măsură participarea nobilimii, secuimii și a sașilor, a obținut prin structura uniunii o bază stabilă. Deja în 1459 uniunea a cunoscut o reinnoire, în care interesele comune au fost exprimate cu fermitate.

Acum nu mai era vorba despre confruntări cu țărănimia. În ciuda felului de a se prezenta răscoala din 1437/38 în istoriografia recentă, este de subliniat că răscoala nu a avut nici un fundal etnic, ci trebuie privită drept împotrivire a straturilor lipsite de privilegiile ale țăranilor și ale micii nobilimi, dar și ale orășenilor, față de nobilimea posesoare de pământ și față de biserică (catolică). Este de subliniat, în continuare, că, la sfârșitul evului mediu, conștiința etnică a jucat un rol pe deplin secundar, fiind devansată de alte criterii, precum starea juridică și confesiunea. În locuri unde aceste criterii de diferențiere nu au mai fost suficiente, s-a ajuns, în luptele pentru puterea politică, la formarea unor fracțiuni etnice. Cel mai timpuriu caz de acest gen se ivește, în Transilvania, la Cluj, cu procesul de diferențiere între sași și unguri, care își are începutul la mijlocul secolului al XV-lea. Aceste *nationes*, care se federaseră, trebuie înțelese ca niște asociații personale cu caracter de drept, și în nici un caz ca și comunități etnice. Chiar și în cazul năzuințelor colective ale sașilor din secolul al XV-lea trebuie pornit de la prevalența aspectului de drept: disputa lor cu regele și cu nobilimea, susținută cu succes, s-a referit în această perioadă la păstrarea integrității și a cadrului legal al teritoriilor inițiale și a districtelor anexate apoi, cât și la exclusivitatea dreptului de proprietate a sașilor asupra teritoriilor respective. Cel mai târziu din 1486, când a intrat pentru prima dată în scenă „Universitatea săsească”, s-a ajuns la o unitate juridică și politică ce a fost acceptată ca atare de celelalte două stări, precum și de rege.

Uniunea celor trei națiuni din secolul al XV-lea a accentuat tendința de independență a Transilvaniei ca provincie a Regatului Ungar.

Întrunirile persoanelor cu funcții juridice, cunoscute deja începînd cu secolul al XIII-lea, s-au dezvoltat astfel în diete provinciale, avînd competențe aproape legislative, cu toate că activitatea lor se va axa, în continuare, preponderent în domeniul militar și cel fiscal. Această dezvoltare a mărit considerabil stabilitatea regiunii și era pe deplin în interesul regelui Matei Corvin, care s-a străduit să întărească puterea centrală a statului: dincolo de avantajele unei organizări militare mai bune – în 1479 transilvănenii uniți au reușit să provoace o înfrîngere dureroasă otomanilor – nobilimii i s-au oferit, în alianța celor trei națiuni, doi parteneri fără de care nu mai putea face politică. Alianța națiunilor se putea însă întoarce și împotriva amestecului regal în Transilvania, cum ne arată răscoala transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin din 1467, în urma căreia s-a ajuns, în ciuda înfrîngerii ei, la validarea privilegiilor lor. Națiunile, care trebuie din ce în ce mai mult percepute ca stări teritoriale, se puteau deci sprijini reciproc în cazurile de încercări externe de diminuare a drepturilor lor. Asigurarea sprijinului reciproc pentru asemenea cazuri avea să devină unul dintre punctele centrale ale acordurilor de mai târziu.

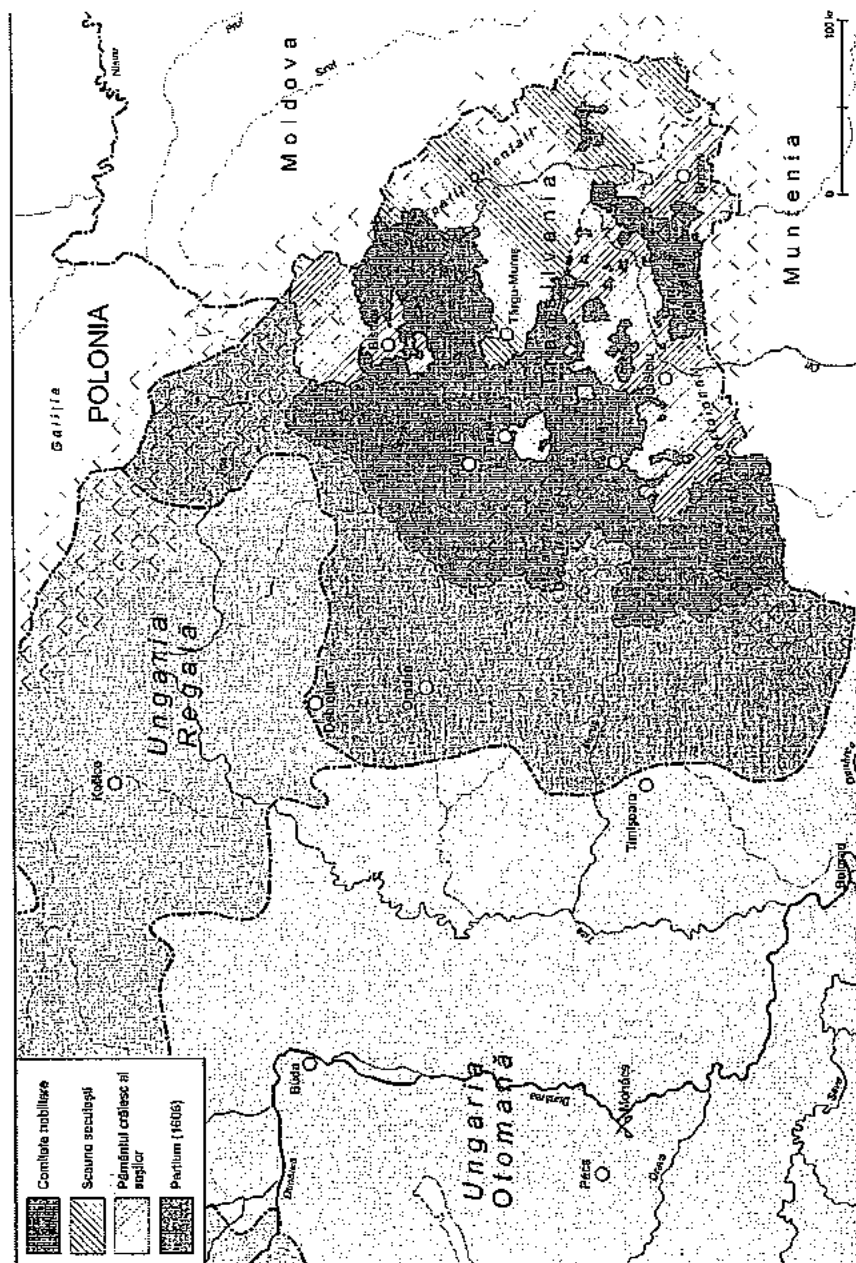
La cîțiva ani după moartea lui Matei Corvin, în 1490, puterea

Biserica Neagră din Brașov

regală centrală s-a prăbușit, ajungîndu-se, pe de o parte, la formarea de partide ale magnaților, iar pe de altă parte, la diverse grupări ale nobili-

mii mici și mijlocii. Vladislav al II-lea Jagello, care era în același timp rege al Boemiei, a fost un suveran mai degrabă slab. În timpul domniei sale regatul nu a pierdut numai din putere și autoritate, ci și mare parte din bogăție, deoarece a fost părăsit de către nobili în costisitoarea întreținere a amplului sistem de apărare a țării. Slăbirea țării s-a accentuat prin izbucnirea în 1514 a războiului țărănesc, care s-a dezvoltat dintr-o cruciadă împotriva otomanilor: comparabilă taboriților din Boemia, însă lipsită de componente religioase, o oaste țărănească, sub conducerea secuului Gheorghe Dózsa, s-a ridicat împotriva privilegiilor nobilimii funciare, cerînd echitate socială. O orientare etnică i-a lipsit și acestei răscoale. După reușite inițiale, țărani răsculați au fost înfrinți zorbitor de o armată condusă de voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya, iar conducătorii răscoalei au fost executați. Și sfîrșitul acestei răscoale a avut consecințe de durată: nobilimea întregului regat s-a văzut nevoită să introducă „iobăgia veșnică” a țărănilor — să îi dezarmeze și să le suspende orice drept de liberă deplasare în comitate. Această decizie și-a găsit loc și în colecția dreptului cutumiar consfințind privilegiile nobiliare, din 1514, așa-numitul *Tripartitum*, care avea să devină legea de bază a *natio Hungarica*. Înfrîngerea țărănimii și asuprirea ei crescîndă a însemnat pe termen lung o slăbire economică și socială a țării și o reducere a capacității sale de apărare.

Transilvania ca principat autonom

IV. TRANSILVANIA CA PRINCIPAT AUTONOM

De la bătălia de la Mohács la divizarea în trei părți a Ungariei

Sub sultanul Selim I Imperiul Otoman a făcut importante cuceriri teritoriale în Asia, Asia Mică și Africa, cuceriri care ofereau atât o relaxare din această parte, cât și resursele necesare pentru continuarea expansiunii în nord-vestul Imperiului, deci în Europa de Sud-Est. Deja urmașul lui Selim, Suleiman I, a cucerit cetatea Belgradului încă din 1521. În 1526 a urmat o nouă campanie înspre Ungaria, care avea să fie crucială pentru soarta întregii Europe de Centru și de Est. Oastea din 1526 a Ungariei nu a fost în stare să înfrunte armata otomană în mod eficace, atât din motive organizatorice cât și de tehnică militară. Mica nobilime a refuzat, mai mult sau mai puțin, susținerea tânărului rege Ludovic al II-lea. Însuși regele a ignorat sfaturile voievodului transilvănean Ioan Zápolya, care devenise între timp unul dintre cei mai mari latifundiari ai regatului, și a pornit înspre sud, în întâmpinarea otomanilor, cu trupe în mare parte greoaie, care numeric erau circa o cincime din trupele inamice. Împăratul Carol al V-lea, cumnatul regelui Ungariei, care i-ar fi putut da ajutor eficient, tocmai era ocupat cu anihilarea unei alianțe anti-habsburgice, iar voievodul Zápolya, cu unitățile sale din Transilvania, era abia în drum spre sudul Ungariei

cînd otomanii au nimicit armata maghiară în bătălia de la Mohács, din 29 august 1526. Regele și o mare parte din demnitarii laici și eclesiastici ai regatului au căzut pe cîmpul de luptă. Astfel, deși otomanii nu și-au continuat campania militară, regatul medieval maghiar s-a prăbușit.

Pentru succesiunea la tron, s-au confruntat doi pretendenți, așa cum s-a întîmplat de mai multe ori în istoria Ungariei: arhiducele Ferdinand al Austriei, moștenitorul de drept conform tratatului de la Viena cu Jagellonii, din 1515, și Ioan Zápolya, candidat al nobilimii. Amîndoi au reușit să fie încoronati încă în anul 1526: mai întîi Ioan, care s-a sprijinit în primul rînd pe nobilimea mică și mijlocie din estul și nordul Ungariei, apoi Ferdinand, de la care, în special marea nobilime dependentă de el, precum și nobilimea din vestul Ungariei sperau să obțină sprijin pentru respingerea turcilor. În lupta pentru putere, regele Ioan a intrat într-o alianță cu sultanul, încheiată în 1529, în timpul asediului otoman asupra Vienei, care a fost începutul poziției speciale, din punctul de vedere al dreptului internațional, pe care Ungaria și, mai tîrziu, Transilvania o vor ocupa între habsburgi și otomani. Ungaria a devenit astfel, după concepția juridică islamică, parte din Imperiul Otoman, fiind în același timp revendicată și de Ferdinand.

Deceniul și jumătate care a urmat după anul 1526 s-a caracterizat prin controversa dintre Zápolya și adepții săi, pe de-o parte, și habsburgi, cu adepții și cu trupele lor, pe de altă parte. Cei din urmă n-au fost însă în măsură să ofere țării o protecție adevărată în fața pericolului otoman. Dar nici Zápolya nu a reușit să se impună militar față de habsburgi, astfel încît, în urma acestei situații de remiză, s-a ajuns în 1538 la pacea dintre cei doi regi încheiată la Oradea, prin care și-au recunoscut reciproc drepturile și au acceptat starea de fapt a celor două sfere de influență corespunzătoare momentului respectiv; în plus, era prevăzut ca stăpînirea asupra țării, în cazul în care Zápolya ar muri fără moștenitor, să-i revină integral lui Ferdinand, astfel încît divizarea țării să poată fi depășită. Înțelegerea de la Oradea a fost

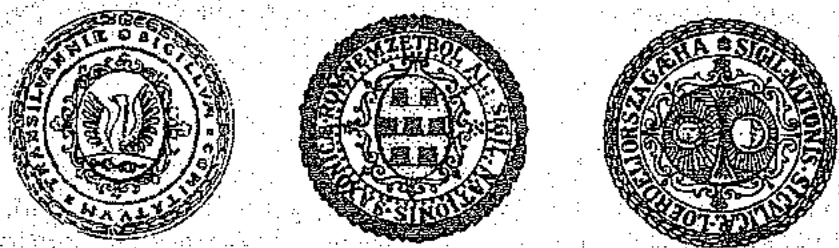
rezultatul strădaniilor diplomatice ale călugărului George Martinuzzi, vistiernicul și consilierul cel mai important al lui Zápolya. Elanul lui Martinuzzi și politica lui oscilatorie, incomprehensibilă pentru contemporani, aveau drept scop unitatea Ungariei, deși, în lipsa unei puteri dominante, divizarea țării devine deja o realitate.

Cînd, în 1540, Zápolya a murit, a lăsat în urma sa un fiu de cîteva săptămîni, Ioan Sigismund. Martinuzzi a asigurat alegerea copilului ca rege, încălcînd însă tratatul din 1538, întrucît a preluat el conducerea. De-abia în această situație incertă, întrucît Ungaria nu le mai părea ca o zonă sigură pentru accesul trupelor, otomanii s-au văzut nevoiți în 1541 să cucerească capitala Buda și să ocupe o mare parte din Cîmpia Ungară, pretinzînd că îl apără pe Ioan al II-lea Sigismund, care era pe jumătate orfan. Atunci cînd stăpînirea otomană a început să se consolideze din ce în ce mai mult în inima Ungariei, Martinuzzi a trecut la constituirea unei formațiuni statale autonome în estul Ungariei, cuprinzînd voievodatul Transilvaniei și, în vestul și nord-vestul lui, unele comitate neocupate de otomani. Era și dorința sultanului ca aceste teritorii să intre sub stăpînirea lui Ioan Sigismund, pentru a confirma dreptul lui de succesiune în această parte a regatului.

Împărțirea țării în trei domenii de guvernare a prins contur. În timp ce otomanii au anexat complet imperiului lor, din punct de vedere militar, economic și religios, partea centrală a Ungariei – Pașalicul de la Buda –, stăpînirea habsburgică și-a păstrat fișiile teritoriale din sud (cu părți din Croația), altele din vest și din nord (Ungaria de Sus) numite „Ungaria Regală”, aceasta reprezentînd continuitatea legitimă din punctul de vedere al dreptului statal. Transilvania în est, cu comitatele anexate, și-a păstrat (deși se afla încă de la început sub suzeranitate otomană), iar din perspectiva nobilimii întruchipa cea mai mare autonomie, precum și continuitatea ideală a Regatului Ungariei.

Pentru formarea aparatului de stat, Martinuzzi a recurs la instituțiile deja existente și a inițiat o reînnoire a „uniunii frățești” a celor trei *nationes* din secolul al XV-lea, prin care starea nobiliară,

cea a secuilor și cea a sașilor deveneau sprijinul principal al statului. El însuși s-a lăsat ales guvernator, în timp ce Isabela, mama lui Ioan Sigismund, a exercitat regența pentru fiul ei. La prima dietă reglementară a stărilor s-a hotărât înființarea unui consiliu princiar, for în care, pe lângă guvernator, respectiv regent, trebuia să fie și un număr egal de reprezentanți din fiecare stare (numărul oscila între patru și doisprezece). Mai departe, „cele trei națiuni au convenit să păstreze pacea între ele, să hotărască toate problemele ținutului în același fel, dând același sfat, aceeași soluție și același acord, și să se supună guvernatorului conform libertăților și cutumelor țării” (articolul trei al hotărârii dietei din 31 martie 1542). Egalitatea în drepturi a celor trei *nationes*, existentă încă din secolul al XV-lea, și-a găsit continuitatea și amplificarea în precizarea că, pentru votarea oricărei legi, se prevedea o unanimitate aproape deplină: fiecare stare avea un vot (vot curiativ), iar pentru intrarea în vigoare a unei legi, pe lângă sigiliul princiar, erau necesare și cele trei sigilii ale stărilor.

Sigilele celor trei „națiuni” transilvane (1692)

Au mai fost reglementate chestiunile ce priveau apărarea țării și, în final, s-a încheiat convenția că dieta avea să-și limiteze atribuțiile doar la probleme ce atingeau întreaga Transilvanie. Pe plan intern, fiecare stare în parte a rămas autonomă. Succesiunea pe tronul Transilvaniei a fost reglementată, de la începuturile autonomiei sale, prin vot, candidații provenind întotdeauna din rîndurile nobilimii

comitatelor. Poarta și-a rezervat validarea și s-a amestecat puțin în problemele interne ale țării, exceptînd cîteva perioade de criză din secolul al XVII-lea, cînd a insistat asupra alegerii candidatului său. Domnul țării, care din 1570 a purtat titlul de principe, convoca dieta. El făcea asta cel puțin o dată pe an, de-a lungul mai multor zeci de ani chiar de mai multe ori, astfel încît, între anii 1541 și 1691, au avut loc 299 de diete. În afara acestora, principele definea politica externă, care a putut fi liber dezvoltată afită timp cît nu se îndrepta împotriva Imperiului Otoman. Principele era judecătorul suprem și comandantul militar suprem, atunci cînd Poarta pretindea îndeplinirea obligațiilor serviciului militar.

Constitutia Transilvaniei, schițată aici în linii mari, nu a fost fixată în scris, ci rezulta din drepturile și privilegiile atestate documentar pe seama fiecărei stări, inclusiv din dreptul cutumiar, pe de o parte, iar pe de altă parte, din hotărârile dietei. Ultimele au fost compilate și votate de dietă abia în secolul al XVII-lea, în culegerile *Aprobatae* din 1653, precum și *Compilatae* din 1669. Nobilimea a dispus de deja amintitul *Tripartitum* care, deși nu a fost votat ca lege, s-a aplicat în fapt doar în Transilvania. Pentru starea secuilor s-a fixat în 1555 o culegere de privilegii și de constituții municipale. În final, sașii au obținut, în 1583, acceptul principelui pentru statutele lor, fixate în culegerea *Statute oder Eigenlandrecht der Sachsen in Siebenbürgen* („Statutele sau drepturile provinciale ale sașilor din Transilvania”), care aveau să rămînă în vigoare și să constituie baza sistemului lor juridic pînă în secolul al XIX-lea.

Pentru teritoriul Transilvaniei găsim în documentele latinești noțiunea de *regnum*. În acest termen comitatele Ungariei de est nu erau incluse, ci erau mereu amintite separat ca *partes adnexe* (părți anexate la Transilvania, Parțium). Astfel dobîndita autonomie a țării se bucura inițial și de sprijinul otomanilor. După nu mult timp era însă în primejdie, din cauza cursului neclar și schimbător al conduitei lui Martinuzzi și datorită intervențiilor trupelor habsburgice. Isabela

și Ioan Sigismund, pe care dieta din 1542 l-a recunoscut drept rege ales al Ungariei, au trebuit să părăsească țara în 1551. Încă în același an, comandantul trupelor a aranjat asasinarea neprevizibilului și prea puțin cooperantului Martinuzzi, care fusese numit între timp voievod al Transilvaniei.

Încă de la începutul „autonomiei” sale este de observat în ce mare măsură Transilvania devenise o minge în jocul a două mari puteri, evoluția ei ajungând dependentă de situația momentană a celor doi factori. Ferdinand era pe deplin ocupat de conflictul cu protestanții din Sfântul Imperiu Roman (Germania), al cărui împărat devenise între timp și a fost cu greu în stare să apere „Ungaria Regală” față de otomani, ca apoi să-i ofere și Transilvaniei, situată mult mai departe, sprijin suficient. Expedițiilor de pedeapsă de după 1551 ale otomanilor și cererii acestora de a-i reinstala pe Isabela și pe fiul acesteia nu li se mai putea opune o rezistență serioasă, astfel încât stările i-au rechemat, în 1556, pe moștenitorii lui Zápolya. Aceasta însemna, totodată, despărțirea de Ferdinand de Habsburg ca rege al Ungariei. În ciuda acestui fapt, poziția intermediară a Transilvaniei, din punctul de vedere al dreptului internațional, se menținea în continuare. Pe de-o parte, stările s-au subordonat în mod demonstrativ suzeranității Înaltei Porți, care le-a garantat autonomia internă și constituția țării. Pe de altă parte, Transilvania și Parțiumul erau considerate, ca și pînă atunci, părți ale Regatului Ungar care formal nu încetase să existe, iar habsburgii, în calitate de regi ai Ungariei, aveau pretenții și asupra Transilvaniei. Astfel, principii Transilvaniei recunoșteau, începînd din 1570 – atunci cînd Ioan al II-lea Sigismund s-a supus regelui Ungariei în schimbul recunoașterii sale ca principe –, supremația nominală a habsburgilor, însă obținînd în continuare confirmarea și investitura lor ca principii de la sultanii otomani cărora, pe lîngă plata anuală a tributului, trebuiau să le jure loialitate.

În timpul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, imaginea întregii Europe Centrale și de Sud-Est s-a schimbat profund. Țara Românească

și Moldova au ajuns în raporturi de vasalitate față de Imperiul Otoman, care acum înconjură Transilvania din trei părți. În același timp, după 1526, habsburgii au reușit să pună bazele stăpînirii lor asupra unor vaste teritorii din estul și din centrul Europei: după moartea lui Ludovic al II-lea, au anexat, pe lîngă Ungaria, și moștenirea regelui defunct – Boemia, Moravia, Silezia, și ținuturile din Lausitz. În nord, Polonia și Lituania urmau să formeze o uniune statală, iar teritoriul Ordinului Teuton și Kurland-ul ajunseseră deja mai devreme sub suveranitatea polonă. Constituirea autonomiei Transilvaniei ca principat relativ mic reprezintă mai degrabă o abatere decît evoluția normală din acel timp, fapt ce avea să determine mai departe cadrul de acțiune politică al noului stat. Remarcabil este, în acest context, că Transilvania întreținea relații diplomatice cu un număr mare de state europene, din Constantinopol pînă dincolo de țările Sfîntului Imperiu Roman, pînă în Scandinavia și Anglia.

Umanismul și Reforma

Repetata decizie de a se supune suveranității Înaltei Porți era favorizată de un factor ce se afla dincolo de determinanții reali ai politicii: Reforma, care a avut adepți în Transilvania deja din anii 20 ai secolului al XVI-lea și s-a răspîndit cu rapiditate după 1541. Primele diete aveau cu privire la această chestiune o poziție de expectativă, însă deja în 1552 s-a luat hotărîrea ca nimeni să nu fie stînjenit în practicarea propriei religii. Dietele din 1557 și 1558 au confirmat această decizie și au stabilit prin lege libertatea de credință. Ea se referea mai întîi la credința catolică și luterană, cărora le-a urmat în 1564 recunoașterea calvinismului, care a cîștigat repede influență, și, încă din 1568, a unitarianismului (antitrinitarism, socinianism), care s-a răspîndit la început mai cu seamă în cercurile nobilimii. Legislația religioasă din Transilvania și-a găsit forma finală în anul 1571, cînd noul principe, Ștefan Báthory, ales ca succesor al lui Ioan Sigismund, a fost nevoit să depună un jurămînt de respectare a libertății celor

patru religii „recepte”, deci a confesiunilor pe deplin recunoscute. Ortodocșii erau priviți doar ca „tolerați”.

De acum încolo, libertatea religiei a fost socotită, împreună cu „privilegiile” stărilor, ca fiind cel mai valoros bun al constituției Transilvaniei. Fiecare principe trebuia să-i garanteze respectarea nemijlocită. Lupta habsburgilor împotriva protestanților și strădania recatolicizării în proprietățile de baștină ale casei imperiale și, curînd, și în Ungaria Regală, precum și strădaniile de introducere a unei administrații centrale și de respingere a privilegiilor stărilor au înlesnit din ce în ce mai mult decizia stărilor din Transilvania de a se supune suveranității otomane. În concepția dreptului islamic, *Regnum*-ul Transilvania, țara regelui Ioan Zápolya, era clasificată ca *dar al-ahd*, adică supus de bună voie, astfel încît structurile legislative și sociale erau menținute, iar cultele religioase puteau fi practicate în continuare. Supunera față de un stăpîn păgîn a stîrnit adesea la reprezentanții stărilor conflicte de conștiință, însă libertatea gândirii și a credinței, de care se bucurau sub sultani, erau preferate, atîta timp cît habsburgii nu făceau promisiuni convingătoare de protecție.

În evaluarea libertății religioase transilvănene ar fi greșit să plecăm de la sensul actual al conceptului de toleranță. Pe de o parte, era absolut obișnuit ca într-o localitate să existe mai multe comunități confesionale. Însă pe de altă parte, ținînd cont de rolul central al problemelor de credință în viața cotidiană a epocii moderne timpurii, nu se putea ajunge la o acceptare deplină a celorlalte confesiuni. S-a ajuns însă la o

*Umanistul reformator
Johannes Honterus*

conviețuire toleranță, generată de atmosfera umanismului spre care tindeau cercurile conducătoare ale stărilor transilvane. Motivele politice pentru recunoașterea celor patru confesiuni rezultă, pe de-o parte, din nevoile militare ale țării, care nu își putea permite nici o dispută internă, iar pe de altă parte, din cadrul prestabilit de constituție, care orienta stările, pe plan intern, spre compromis.

„Toleranța” față de biserica greco-ortodoxă însemna doar că enoriașii ei erau liberi în a-și exercita propria religie, fără a dispune însă de aceleași drepturi ca cele patru confesiuni ale stărilor. Astfel, de exemplu, dreptul ortodocșilor de a-și construi biserici era limitat, clerul dispunea de mai puține drepturi decît omologii săi neortodocși, în fine, și posibilitățile de impozitare a enoriașilor erau mai restrînse. Bisericii ortodoxe sau – corespunzător limbajului epocii – bisericii „schismatice” îi aparțineau, cum am menționat deja, români, greci și slavi. Nefiind reprezentați în sînul celor trei stări constituționale, ortodocșii nu dispuneau de forța politică necesară afirmării confesiunii lor ca religie receptă.

Confesiunea ca și criteriu de diferențiere etnică a cîștigat contur prin reformă. În acest sens, nobilii și latifundiarii orășeni, care cu timpul au ajuns să dețină moșii întinse, s-au străduit să facă accesibil cuvîntul Evangheliei, scris pînă atunci în slavona bisericească, și în limba maternă a românilor ortodocși. În acest context au fost făcute primele traduceri și primele tipărituri în limba română, ceea ce a întărit tendința de armonizare între confesiune, etnie și comunitate lingvistică. Cu toate că sînt de remarcat într-o oarecare măsură influențe reformatoare în traducerile și tipăriturile diaconului Coresi, care activa la Brașov, în final acestea nu au avut alt efect decît să întărească amintita armonizare. Eforturile lui Ioan Sigismund, spre finele anilor 1560, de a apropia ortodocșii de protestantism, prin întemeierea unei biserici reformate române, s-au împotmolit încă din timpul succesurului său catolic, Ștefan Báthory, cu toate că și acesta i-a sprijinit pe ortodocși. Báthory a creat pentru ei în 1574, un episcopat

cu sediul la Alba Iulia, acesta impunându-se cu timpul ca o instituție spirituală centrală a românilor transilvăneni.

Reforma a câștigat mai întâi o poziție solidă în orașele săsești. Începând cu Brașovul – unde cărturarul umanist Johannes Honterus a redactat în 1543 „Cărticica reformei” (Reformationsbüchlein) – ea a devenit dominantă și în celelalte orașe, astfel încât „Universitatea” națiunii săsești a reglementat în 1547 adeviziunea în masă la lutheranism, răspîndind pretutindeni acest imperativ prin redactarea „Regulamentului bisericesc al tuturor germanilor din Transilvania” (Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen). Este de remarcat că acest regulament era valabil pentru întreaga comunitate etnică și lingvistică a germanilor, atît de pe Pămîntul Crăiesc, cît și din comitate, nerestrîngîndu-se deci doar la sașii considerați în sens juridic, pentru care responsabilă era, de fapt, „Universitatea” națiunii săsești. Totodată, această decizie reprezintă prima hotărîre din istoria Transilvaniei care a pus criteriile etnice mai presus decît cele juridice. Ce-i drept, bisericii lutherane i-au aparținut, de-a lungul secolelor, și cîțiva negermani, de cele mai multe ori comunități vorbitoare de limbă maghiară, dar termenul de lutherani a devenit repede sinonim cu germani. Prin declararea limbii germane ca limbă liturgică s-au oprit și încercările urmărite temporar de organizare a unei Biserici de confesiune evanghelică pentru toți ardelenii. În 1556 a luat ființă la Cluj, o dată cu alegerea unui episcop propriu, Francisc Davidis (Franz sau Ferenc Dávid), o biserică evanghelică (sau lutherană) cu limbă liturgică maghiară. Pe lîngă burghezie, s-au alăturat în acest moment lutheranismului atît o bună parte a nobilimii, cu supușii lor cu tot, cît și numeroși secui, deoarece aceasta a fost prima confesiune necatolică recunoscută de către dietă.

În târgurile nesăsești, în rîndurile nobilimii și ale comunităților secuiești, învățătura lui Calvin a găsit, pe la mijlocul anilor 1560, numeroși aderenți, mai mult, în unele părți ale Parțiumului confesiunea reformată devenise deja dominantă. Disputele și neînțelegerile religioase

au dus în 1559 la trecerea episcopului Davidis la crezul reformat, atrăgînd treptat după sine și comunitatea. Un rol important în răspîndirea ideilor Reformei și în promovarea limbii, istoriografiei și poeziei maghiare a jucat cărturarul Kaspar Helth (Gáspár Heltai), stabilit la Cluj, a cărui tipografie a desfășurat o activitate deosebit de rodnică. De altfel, cultura cărții a ajuns în secolul al XVI-lea la o mare înflorire în Transilvania, ceea ce demonstrează nu numai legăturile active ale centrelor și protagoniștilor umanismului și Reformei în Europa Centrală, de Vest și de Sud, ci și schimbul de idei cu biserica răsăriteană, precum și confruntarea cu propria istorie contemporană.

Deja în 1564 Biserica Reformată (Calvină) a Transilvaniei, care se afla în proces de constituire, l-a ales ca episcop pe Francisc Davidis. În biografia acestui personaj se oglindește pe de-o parte complexitatea procesului Reformei din Transilvania, iar pe de altă parte, posibilitățile și limitele ei. Dispute teologice intense l-au condus pe Dávid, în decursul cîtorva ani, la unitarianism, fiind susținut de principe – pe lîngă care funcționa, în calitate de predicator al Curții – și de nobilime. Instituită în Transilvania, această orientare a credinței, care în 1568 a fost recunoscută ca a patra confesiune de către dietă, a câștigat în curînd adepți în afara granițelor țării. În Transilvania i s-au alăturat, pe lîngă o parte a nobilimii, a secuimii, și o parte din orașenimea maghiară, cum a fost cazul celei din Cluj.

În jurul anului 1570, catolicismul din Transilvania a fost aproape complet marginalizat, 90% dintre membrii stărilor fiind adepți ai unei confesiuni protestante. Doar o parte din nobilimea Parțiumului, precum și patru dintre scaunele secuiești, mai cu seamă Ciuc și parțial Trei Scaune, au rămas catolice. Organizația Bisericii Catolice a fost dizolvată de dietă în anul 1556, iar palatul episcopal de la Alba Iulia i-a folosit de acum principelui, ca reședință princiară. Abia o sută șaizeci de ani mai târziu scaunul episcopal a fost ocupat din nou. În 1571, o dată cu alegerea ca principe a catolicului Ștefan Báthory, a celui mai bogat magnat al Ungariei de Răsărit, răspîndirea netulburată

a Reformei a încetat, cu toate că libertatea religioasă existentă nu a fost diminuată. Însă Davidis, care înclinase către poziții teologice din ce în ce mai radicale, ce treceau și în sectarism, a fost admonestat, fiind în cele din urmă întemnițat. Báthory, care în 1575 a fost ales și rege al Poloniei, a forțat în 1579 dieta Transilvaniei să permită intrarea iezuiților în țară, care au început să desfășoare o muncă educativă și misionară eficientă.

Libertatea religioasă, păzită de către stări ca bunul cel mai de preț, a devenit cel mai problematic punct de discuție în negocierile, reluate constant, cu habsburgii catolici. Confesiunile erau răspândite indiferent de apartenența la o stare sau alta. Numai în cazul sașilor toți membrii stării erau lutherani, dar nu toți lutheranii erau membrii acestei stări, întrucât o parte dintre germanii lutherani trăiau pe pământurile nobiliare; în plus, existau comunități maghiare lutherane izolate. Reformații erau, în marea lor majoritate, vorbitori de limbă maghiară, ei aparțineau ori stării nobiliare, ori celei secuiești, sau trăiau pe teritoriile acestora sau în orașe. Asemănător se înfățișa și cazul unitarianismului. Ortodocșii, lipsiți de privilegii, au fost aproape exclusiv români sau negustori veniți din sud-est. Problema identității între etnie și confesiune se va pune din nou în perioadele ulterioare. Cu introducerea unui grad atât de mare de libertate religioasă în tînărul stat, s-a reușit un model care nu a cunoscut vreun precedent în Europa și care le va oferi un refugiu, în timpul deceniilor și chiar secolelor care au urmat, exilaților pe motive religioase, ba chiar și sectelor, indiferent de originea lor.

Principatul între otomani și habsburgi

Politica externă a tînărului principe Sigismund Báthory, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, releva o poziție politică labilă, lipsa de autoritate a principatului și dependența lui față de echilibrul dintre blocurile de putere. Cînd principele a intrat, în 1594, în Liga Sfințită aflată sub conducerea habsburgilor și îndreptată împotriva otomanilor, așa-numitul

„războiul cel lung cu turcii” s-a extins pentru următorii doisprezece ani și asupra Transilvaniei. În această perioadă au revenit timpurile grele cunoscute deja din anii 1550: trupele imperiale au ocupat țara în mai multe rînduri, revendicînd stăpînirea în numele regelui Habsburg, au produs conflicte cu otomanii, au abrogat constituția, au suspendat libertățile religioase și au urmărit recatolicizarea țării. Stările s-au împotrivit vehement, dar în zadar. Pînă în 1605 s-a schimbat stăpînirea țării de mai multe ori, de la Sigismund Báthory la generalii imperiali, de la favoriții habsburgilor la cei ai otomanilor sau ai Poloniei. Prosperitatea politică, socială, economică și culturală a principatului, al cărui statut subordonat de vasalitate s-a accentuat, a fost curmată, iar populația, dramatic decimată.

În timpul acestor tulburări, de luptă pentru influență politică și putere într-o zonă tampon, s-a ajuns la un intermezzo, care pentru istoriografia românească și a actualei conștiințe naționale românești urma să fie de o fundamentală însemnătate. Mihai, voievodul Țării Românești (1593-1601), care a pricinuit otomanilor, în 1595, împreună cu căpitanul Oradiei, Ștefan Bocskay, la Dunăre, o grea înfrîngere, a intervenit, surprinzător, de partea habsburgilor, în conflictele din Transilvania. Acolo l-a învins pe Andrei Báthory, care fusese instalat de Sigismund cu puțin înainte ca principe, și a preluat stăpînirea principatului. Împăratul Rudolf al II-lea l-a recunoscut drept locțiitor al său. Atunci cînd, în vara anului 1600, Mihai a adus Moldova, pentru scurt timp, sub stăpînirea sa, a putut purta titlul de „domn al Țării Românești, al Transilvaniei și al întregii Moldove”. Mai multe înfrîngeri militare și intrigi au dus în vara anului 1601 la

Mihai Viteazul

asasinarea lui Mihai de către trupele generalului imperial Basta.

În istoriografia românească, Mihai este prezentat, încă din secolul al XIX-lea, cu atributul de „Viteazul”, ca primul unificator al celor „trei țări românești”, și astfel, ca primul înfăptuitor al unității naționale a românilor. Pe această cale, el a devenit unul din personajele cu cel mai ridicat grad de identificare din imaginarul național românesc. În percepția opiniei publice românești, nici pînă azi nu este luat în considerare faptul că o astfel de interpretare a rolului jucat de Mihai constituie proiectarea unei concepții ideale din timpul mișcării naționale românești a secolelor al XIX-lea și al XX-lea în trecut, unde ele nu își găsesc corespondentul. Lipsesc cu desăvîrșire repere care să susțină că Mihai ar fi urmărit valențe etnice în momentul unirii celor trei teritorii sub stăpînirea sa. De asemenea, lipsesc, pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, repere pentru o conștiință comună a populației românești sau a păturii conducătoare a acestor țări. Mihai nu a întreprins aproape nimic, în perioada domniei sale de aproape un an în Transilvania, pentru recunoașterea românilor ca stare sau a ortodocșilor ca și comunitate religioasă receptă. Dominația lui prezintă caracteristicile unui episod întâmplător, facilitat, pe de o parte, de instabilitatea politică și luptele crunte pentru tron în Transilvania, iar pe de altă parte, de talentul militar excepțional al lui Mihai, care și-a meritat pe deplin atributul de Viteazul.

Guvernarea sîngeroasă a generalului imperial Basta și a ofițerilor lui, atît în Transilvania, cît și în Parțium și în Ungaria Regală, care a încercat să anuleze libertățile politice ale stărilor și, în primul rînd, libertățile religioase, a generat, în cele din urmă, o răscoală. Cum, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, principii Transilvaniei erau descendenți ai familiilor de mari magnați din Parțium sau din Ungaria de Sus, care căutau prin puterea funcției lor de principe să apere libertățile stărilor, mișcarea din jurul lui Ștefan Bocskay, din 1604, și-a avut începutul în fișia nordică a Ungariei, aflată sub stăpînire habsburgică. În coaliție cu haiducii – formațiuni paramilitare

independente, de origine etnică eterogenă, în acea perioadă considerabil întărite de refugiați maghiari –, Bocskay a obținut în repetate rînduri victorii asupra trupelor imperiale. În consecință, i s-a alăturat un număr crescînd de susținători, mai întii din rîndul nobilimii și al orașelor, iar pînă în final și secuilor. Ales principe atît de dieta Ungarici, cît și de cea a Transilvaniei, în 1605, Bocskay a primit și recunoașterea Porții, astfel încît împăratul Rudolf al II-lea a fost nevoit să încheie cu el pacea de la Viena, din 1606. Drepturile stărilor și libertățile religioase au fost restabilite, atît în Transilvania, cît și în Ungaria regală. A fost consolidată autonomia principatului, care a cîștigat teritorii în vest. Pactul militar dintre habsburgi și otomani și-a aflat recunoașterea prin stabilirea *status quo*-ului în tratatul de pace de la Zsitvatorok, din 1606. Prin aceasta, făcînd abstracție de hărțuirile permanente de-a lungul graniței Imperiului Otoman și de luptele interne, pentru Transilvania a început o perioadă durabilă de pace.

Istoriografia maghiară obișnuiește să privească perioada începută cu Bocskay ca „epoca de aur a principatului”, ea fiind caracterizată de principii puternici pe plan intern. Pe plan extern, țara a ajuns la gradul cel mai ridicat de independență, economia și cultura s-au dezvoltat continuu, fără convulsii mai importante, cu toate că drumurile ce legau Transilvania cu Occidentul erau, datorită situației politice din zonă, puține și periculoase. Totuși, această perioadă a Principatului Transilvan a cunoscut un număr însemnat de lupte pustiitoare și foamete catastrofală în interior. Principii ce i-au urmat lui Bocskay au fost personalități puternice, instituind domnii severe, dar deja domnia lui Gabriel Báthory a adus țării noi tulburări: el a limitat în mod drastic libertățile stărilor – în mod special pe cele ale sașilor –, a pus stăpînire pe orașul Sibiu, transformîndu-l în capitala principatului, și a pornit campanii militare de proporții, echipîndu-și armata pe seama averii confiscate a orașului. Sașii s-au opus periclitării existenței lor ca entitate juridică, la fel cum au încercat s-o facă și păturile de jos ale secuilor, care s-au revoltat, încă din 1562 și în

1596, atât împotriva propriei nobilimi, cât și împotriva nobilimii comitatelor. Politica oscilantă a taberelor puterii și urmările unor intrigă l-au adus, în cele din urmă, în 1613 pe tronul princiar transilvănean pe conducătorul opoziției antihabsburgice, Gabriel Bethlen. În timpul domniei lui și a urmașului său, Gheorghe I Rákóczi, a avut loc o reală consolidare a statului și a economiei ruinate. Întărirea puterii principelui a fost în mare parte rezultatul ambițiilor lor personale. Ea permitea principilor, influențați de curentul perioadei baroce, să participe activ de partea protestantă la marele conflict european al epocii, Războiul de 30 de ani. În lupta împotriva habsburgilor, Bethlen s-a gândit la o redobândire a unității Ungariei sub suzeranitate otomană. În cele din urmă, Gheorghe I Rákóczi a obținut ca independența principatului Transilvaniei să fie confirmată prin includerea ei în tratatul de pace din Westfalia, din 1648, unde s-a prezentat ca putere semnatară. Politica economică mercantilă s-a dovedit avantajoasă pentru țară, al cărei comerț se baza pe produse agrare și meșteșugărești. Drept urmare, mai ales piața internă se consolidează. În schimb, mineritul a scăzut mult în importanță. Piețele levantine pierdute la sfârșitul evului mediu, au putut fi recâștigate, într-o anumită măsură, prin stabilirea de legături comerciale intense cu provinciile învecinate, precum și prin comerț cu țările aflate sub stăpânire otomană. Negustorii veniți din alte ținuturi, cum au fost armenii, s-au stabilit în Ardeal mai ales în așa-numitele „localități taxale”. Aceste orașe comitatense și târguri cu autonomie internă erau situate cu precădere pe teritoriul comitatelor

*Gabriel Bethlen
ca principe al Transilvaniei*

nobiliare. Prin urmare, și-au avut reprezentarea politică în cadrul acestei stări, plătindu-și impozitele (parțial prin intermediul stăpînului funciar) la visteria țării.

De-a lungul acestor decenii, principii transilvăneni s-au afirmat mereu și ca apărători ai drepturilor nobilimii din Ungaria Superioară în fața casei de Habsburg. Principatul Transilvaniei s-a transformat treptat într-un teritoriu de retragere al nobilimii și al burgheziei, care și-au văzut amenințate privilegiile stărilor lor sau libertățile religioase; a devenit totodată punctul de plecare al tendințelor de renaștere a vechiului Regat al Ungariei. Acest fenomen n-a avut nici un substrat etnic, ci – comparabil cu republica nobiliară polonă – a plecat de la ideea statului constituțional bazat pe stări sub coroana Ungariei (ideea coroanei căpăta acum dimensiuni mitice). Totodată, Transilvania avea să ocupe, prin funcția ei de loc de refugiu – mai întâi în conștiința „națiunii” maghiare, mai târziu în mișcarea națională care a decurs din această conștiință –, un rol distinct ca o țară-nucleu, mai întâi pentru statul ungar, apoi pentru poporul maghiar. Transmiterea fără probleme a acestei conștiințe, în secolele următoare, asupra burgheziei, a fost înlesnită datorită procentului mare de nobili față de totalitatea populației: pentru secolul al XVIII-lea, pentru Transilvania au fost calculate în jur de șase procente și jumătate, ceea ce – asemenea Poloniei – se situa cu mult deasupra mediei europene.

Domnia lui Gheorghe al II-lea Rákóczi, care l-a urmat pe tatăl său la conducerea principatului în 1648, a fost mai puțin încununată de succes, întrucât el a încercat să dobândească coroana regală polonă fără consimțământul Porții. Conducerea Imperiului Otoman, care tocmai se reconsolidase sub marii viziri din familia Köprülü după perioada „domniei femeilor”, a intervenit cu toată forța sa militară, a pustiit țara, a anexat mari părți din vest, cu Oradea, și a forțat principatul să coboare la statutul de stat vasal, în care principii erau doar niște marionete. Tributul pentru Poartă, mai degrabă simbolic pînă atunci, a crescut simțitor. Escapadele principelui transilvan au declanșat îndelungate

războaie habsburgo-otomane, care s-au aplanat abia cu pacea de la Eisenburg/Vasvár, din 1664, deși conflictele nu au fost rezolvate, anticipându-le pe cele ulterioare pentru influența în zonă. În urma acestor evenimente, atmosfera antihabsburgică din rîndul nobilimii maghiare a primit un nou impuls. Pierderile de populație și distrugerile localităților, cu precădere cele ale stărilor, au cunoscut din nou proporții dezastruoase.

Numit principe în 1661 de către otomani și doar confirmat de stări, provenind dintr-o familie genuin transilvăneană, Mihail Apafi a adus țării, în ciuda libertății sale reduse de acțiune politică, o perioadă de evoluție cel puțin moderat prosperă. Stările au cîștigat din nou influență în raport cu principele. Obligațiile principelui față de Poartă, cît și neîncrederea stărilor față de Curtea de la Viena, au dus însă la o atitudine ezitantă, împiedecîndu-i pe ardeleni, începînd din 1683, după cea de a doua asediere eșuată a Vienei și după izgonirea otomanilor din Pașalîcul Budei, să negocieze condiții mai avantajoase de subordonare față de habsburgii încununăți de succese militare. Punctele principale ale negocierilor, care au constituit și motivul șovăielii transilvănenilor, au fost și acum libertățile religioase și autonomia stărilor. Impunerea Contrareforme în Regatul Ungariei prin forță brutală, pe parcursul celor două decenii anterioare, ca și urmărirea nobililor răzvrățiți împotriva încercărilor de centralizare ale Curții de la Viena erau încă viu prezente în memorie, mai ales datorită faptului că mulți dintre aceștia și-au găsit refugiu în Transilvania. În același timp, conștiința autonomiei a crescut mult în rîndul membrilor păturii conducătoare a Transilvaniei pe parcursul secolului al XVII-lea, aceasta ducînd nu doar la o oarecare distanțare față de habsburgi, ci și față de ideea unei depline reintegrări a Transilvaniei în Regatul Ungariei. Îndoiala față de durabilitatea reușitei militare a habsburgilor și frica de represaliile otomane au întărit această tendință.

În 1688, cînd dieta și principele au hotărît în sfîrșit subordonarea față de Viena, Buda era deja de doi ani pe mîna habsburgilor, iar trupele imperiale tocmai luaseră în stăpînire Transilvania. Doar răzmerița nobilimii din Regatul Ungariei, revoltată încă din 1664, așa-numita

răscoală a curuților, condusă de Imre Thököly, precum și problemele din vestul imperiului au silit în final Viena să recunoască autonomia Transilvaniei. Prin *Diploma Leopoldinum* a împăratului Leopold I, din 1690, principele și stările au obținut garanția libertății lor religioase, a constituției stărilor și garantarea proprietăților. Împăratul din Viena a devenit rege al Ungariei și principe al Transilvaniei prin uniune personală. Funcționarul administrativ cu cel mai înalt grad era guvernatorul, însoțit de un corp de sfetnici, fiind stabilit, totodată, ca funcționarii din administrația noii provincii să fie recrutați doar din rîndurile stărilor. Cancelaria aulică transilvană, înființată în 1693 la Viena, devine instanța administrativă supremă pentru țară. Prin aceste măsuri, Transilvania a fost încorporată în sistemul administrativ, fiscal și economic al Imperiului Habsburgic. Principatul a rămas ocupat de trupele imperiale, subordonate generalului comandant al Transilvaniei, care temporar era și locțiitorul suveranului. Biserica Catholică, reprezentantă a confesiunii casei imperiale, a obținut, desigur, anumite favoruri, însă nu a fost supraordonată altor confesiuni. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, catolicismul era deja consolidat în așa măsură în Transilvania, încît reprezenta un fundament solid pentru extinderea sa. În general, stările au reușit să mențină substanța structurii interne a țării și să-și păstreze drepturile, însă puterea lor politică a fost simțitor slăbită, iar autonomia principatului se sfîrșise. Transilvania devenise provincia de graniță a unui uriaș imperiu.

Acordurile stabilite în 1690 și în anii care au urmat, precum și pacea încheiată în 1699 la Karlowitz între habsburgi și otomani nu au găsit nicidecum o acceptare generală în Ungaria și Transilvania. Răscoala nobilimii împotriva stăpînirii habsburgice, declanșată mai devreme, a continuat, menținînd relația cu habsburgii într-o stare de confuzie, atît pe plan politic, cît și pe cel al dreptului statal. Răsculașilor li s-a alăturat mai ales mica nobilime în alianță cu țărănimea, ridicîndu-se împotriva politicii imperiale de forță, împotriva abuzurilor armatei, împotriva măsurilor de recatolicizare, respectiv

pentru drepturile stărilor. „Curuții”, cum s-au numit acești luptători pentru libertate, au reușit să aducă sub stăpânirea lor, pe durata mai multor ani, la începutul secolului al XVIII-lea, întinse părți din Ungaria și din Transilvania, datorită faptului că habsburgii erau ocupați în vest cu războiul de succesiune în Spania. Francisc al II-lea Rákóczi, ales în 1704 ca principe al Transilvaniei (iar din 1705 și principe al Ungariei), a stăpânit pînă la pacea de la Satu Mare din 1711, întinse teritoriile ale țării. În Transilvania, sașii nu s-au alăturat curuților și au avut cu aceștia mai multe confruntări armate. Pentru a treia oară în mai bine de un secol, populația, în primul rînd cea aparținătoare stărilor, a fost drastic decimată. Lipsiți de influență militară și politică, românii nu au fost afectați în esență de aceste conflicte.

Considerarea retrospectivă a războaielor curuților, din perspectiva maghiară, ca luptă de eliberare națională, are un oarecare temei. Cu toate acestea, revolta nu urma interese etnice, ci s-a concentrat asupra respectării libertăților profesionale, apărării libertăților stărilor și proprietăților funciare ale nobilimii, de care autoritățile centrale vieneze nu au ținut prea mult cont. Mai ales țărani luptau pentru apărarea sau ameliorarea poziției lor sociale, ei fiind cei mai expuși față de încadririle și abuzurile armatei imperiale. Din perspectivă maghiară – pînă astăzi –, încadrarea definitivă a Ungariei și a Transilvaniei în Monarhie a fost realizată abia în 1711, odată cu pacea de la Satu Mare, atunci cînd trupele imperiale biruitoare au reconfirmat în esență dispozițiile Diplomei Leopoldine: Ungaria și Transilvania au revenit sub stăpînirea habsburgilor, constituțiile celor două țări au fost recunoscute, Francisc al II-lea Rákóczi s-a refugiat în Turcia, iar epoca autonomiei principatului a luat definitiv sfîrșit.

Diversitatea etnică

Deși pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, în Transilvania limba latină a rămas limbă oficială în administrație, în viața politică a țării limba uzuală a devenit maghiara. Dezbaterile în dietă erau ținute în limba maghiară, protocoalele erau redactate în limba latină, cu

intercalări multiple în maghiară. Puternica implicare a magnaților din Partium și imigrația din „Ungaria Regală” au întărit elementul maghiar în politica țării. Rolul sașilor a fost, în cel mai bun caz, unul însemnat în domeniul economiei, iar starea zdruncinată de crize a secuilor era foarte mult influențată de poziția nobilimii. Cu toate acestea, nu se poate vorbi încă de o conștiință etnică maghiară – exceptînd orașele cu burghezie predominant vorbitoare de limbă maghiară. Lipsesc indiciile că nobilii ar fi făcut deosebiri în tratamentul iobagilor lor pe considerente etnice. Un criteriu valabil de departajare rămînea în continuare confesiunea religioasă, care avea să dea, pentru conștiința epocilor ulterioare, aparența unei diferențieri pe baze etnice. Astfel, supușii ortodocși se simțeau mai degrabă confrunțați cu abuzuri din partea seniorilor reformați decît supușii de aceeași confesiune cu aceștia, de exemplu în ceea ce privește tutela nobiliară față de biserica supușilor sau cînd ortodocșii trebuiau să efectueze robota în zilele marilor sărbători religioase. În acest context trebuie să menționăm dizlocările etnice care au avut loc în timpul ocupației turcești în vecinătatea Transilvaniei: vaste teritorii locuite inițial de maghiari în Cîmpia Panonică sau în Banat, depopulate în timpul stăpînirii otomane, și-au schimbat componența etnică, în parte și cea confesională, prin colonizare cu sîrbi, croați sau români.

Ca actori politici, românii nu intră în scenă în mod activ nici în perioada ce a urmat epocii principatului. Întrucît în rîndurile lor reforma nu a lăsat urme semnificative, iar prin întărirea rolului limbii materne s-a accentuat mai degrabă conștiința confesională proprie, a lipsit posibilitatea de a dobîndi influență în politica țării prin intermediul unei confesiuni recepte, sau să ajungă la o reprezentanță în cadrul uneia dintre stări. Pînă în secolul al XVIII-lea, trecutul românilor din Transilvania este accesibil istoriografiei doar prin intermediul religiei, particularităților lor regionale și situației lor sociale. Există numeroase indicii că pe teritoriul Transilvaniei istorice românii ar fi reprezentat deja din perioada principatului o majoritate

demografică relativă. Trebuie constatat, însă, că teoriile referitoare la creșterea populației române sînt articulate cu prea puțină seninătate academică. În timp ce una dintre părți pornește de la o majoritate care ar fi fost dintotdeauna demografic dominantă, ca apoi să fie subjucată de statul ungar, iar mai tîrziu de cel ungaro-transilvan, cea de-a doua vorbește de o imigrare continuă de peste Carpați, din sud, est și nord, spre interiorul Transilvaniei. Și în acest caz calea de mijloc corespunde foarte probabil realității dezvoltării istorice: pe lîngă concentrările însemnate de populație română în zonele montane, este de menționat imigrarea din provinciile învecinate – favorizată, pe de o parte, de fenomenul de transumanță, iar de cealaltă, de războaie și de formele stăpînirii în ținuturile de proveniență. Un exemplu mai relevant referitor la această evoluție îl constituie recolonizarea cu români a acelor sate germane din sudul Transilvaniei care deveniseră pustii în urma războaielor.

O conștiință etnică nu poate fi remarcată pînă în secolul al XVII-lea nici în cazul românilor. Dogațiile regionale românești din sudul Transilvaniei – cum ar fi Țara Făgărașului, Amlașului, Hațegului – sau centrele culturale, ca episcopia din Alba Iulia sau Șcheii Brașovului, n-au avut o răspîndire întinsă, care să fi putut întemeia o conștiință colectivă. Relațiile Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova erau foarte strînse mai ales în domeniul economiei. În cadrul acestora, fie ca participanți, fie ca mijlocitori, erau prezenți și români din Ardeal, însă acest fenomen se limita la importantele centre comerciale. De exemplu, faptul că în Șcheii Brașovului a luat ființă, în secolul al XVI-lea, prima școală românească și, la scurt timp după aceasta, un centru bine dezvoltat de difuzare de carte, se explică prin bunăstarea extraordinară a negustorilor români brașoveni de vite, prin bunele relații ale orașului, în special cu Țara Românească învecinată, precum și prin susținerea binevoitoare a magistraților sași din sfatul orașului Brașov. Influențele companii comerciale „grecești” formate în Sibiu și Brașov în secolul al XVII-lea au avut în primul rînd o relevanță economică. Pentru ortodoxia

Transilvaniei, semnificația lor a rămas redusă. Ortodoxia din Ardeal se afla, prin conexiunile sale cu Mitropolia Ungrovlahiei avîndu-și scaunul în Țara Românească, în permanente legături cu instituțiile bisericești din Balcani. Pe lîngă aceasta, mănăstiri și biserici ortodoxe din Transilvania au fost uneori întemeiate sau susținute de către domnii Moldovei și ai Țării Românești.

Față de Înalta Poartă, aceste două țări au avut un statut asemănător cu cel al Transilvaniei, însă unul mai puțin favorabil în ceea ce privește gradul de independență. Intervențiile directe ale otomanilor au fost aici mai înlesnite, voievozii au fost numiți și înlăturați deseori la intervale scurte, tributul lor față de otomani a fost foarte mare. Trupe moldovenești și valahe au pornit în repetate rînduri, la cererea Porții, expediții de jaf ori campanii militare. Și Transilvania a devenit deseori ținta unor astfel de „expediții de pedeapsă”. Relațiile lor cu cultura greacă din Balcani sau cu Polonia au jucat un rol la fel de important ca și acelea cu Transilvania. O conștiință comună a elitelor politice și intelectuale ale celor trei principate, Țara Românească, Moldova și Transilvania, pe care istoriografia românească naționalistă le postulează adesea cu termenul de „cele trei țări românești”, nu se regăsește nici măcar într-un stadiu incipient în epoca modernă timpurie.

„Unirea” bisericii ortodoxe cu cea catolică, înlesnită de habsburgi după cucerirea Transilvaniei, la sfîrșitul sec. al XVII-lea, avea să capete o importanță crucială nu numai pentru românii ardeleni. Din 1690, numărul preoților ortodocși care au îmbrățișat această unire se afla în permanentă creștere. În 1698, un sinod general ținut la Alba Iulia a formulat decizia unirii, în urma căreia au aderat la ea tot mai mulți clerici și credincioși. Curtea de la Viena și-a dat acordul abia în 1701. Totodată, Curtea a reluat propunerea făcută ortodocșilor de a adera la una dintre cele patru religii recepte. Conștiința socială și culturală de grup a românilor ortodocși s-a dovedit însă mai importantă, așa încît unirea s-a regăsit în fața alternativei convertirii individuale drept calea cea mai adecvată pentru o mai bună încadrare

în posibilitățile stipulate de constituția țării. Uniții aparțineau bisericii catolice, îl recunoșteau pe papă, dar, totodată, păstrau ritul ortodox, tradițiile și ornamentația bisericilor lor. Conducător al Bisericii Unite a fost numit episcopul de pînă atunci de Alba Iulia. Nu a avut loc, în nici un caz, o convertire forțată, cu toate că în perioada care a urmat uniții au fost favorizați, la fel ca și catolicii, de habsburgi și de către administrația lor stufoasă. Confesiunea unită sau greco-catolică nu a reușit însă nicidecum să se impună pe deplin. De acum înainte, în numeroase localități au coexistat două comunități românești, una unită și una ortodoxă. Aproximativ uniților de catolicism le-a oferit acestora nu numai avantajele confesiunilor „recepte”, ci și a aderării lor la cultura și știința Occidentului. Stratul intelectual care s-a format treptat pe această cale a dezvoltat pentru prima dată o conștiință etnică românească bine conturată.

Secuții, care prin limbă și cultură se deosebeau doar puțin de unguri, au trecut printr-o perioadă de mare criză în timpul principatului. Sărăcia, creșterea populației și sarcinile împovărătoare rezultate din serviciul militar au dus la o subordonare în masă a secuilor liberi, *pixidarii*, față de straturile mai ridicate ale societății, *primipili* și *primores*. Aceștia din urmă au înțeles să își vadă confirmate propriile privilegii de către suverani, iar pe secuții simpli să îi aducă într-o dependență asemănătoare iobăgiei. Răscoalele repetate din cursul secolului al XVI-lea au avut ca rezultat diminuarea treptată a unei părți a drepturilor colective, în urma cărora stratificarea socială a secuilor ca stare a obținut o înfățișare cu totul nouă. Încercările de reformă întreprinse în mod repetat pentru rezolvarea nevoii de trupe militare, au dat greș. Acei secuți de rînd care au trecut pe teritoriul comitatelor, devenind iobagi în scopul evitării obligației la serviciu militar și care au fost forțați să se reîntorcă, au preferat în parte emigrația, de exemplu în Moldova. Majoritatea secuilor au rămas pînă la mijlocul secolului al XIX-lea în iobăgie, *Siculitas*-ul și-a pierdut deci semnificația inițială, cea a deplinei libertăți colective. Printre

secuții s-au găsit în aceeași măsură adepți ai calvinismului, catolicismului și antitrinitarismului, dar scaunele sau comunitățile lor aveau, de regulă, aceeași confesiune. Scaunele secuiești au fost, din punct de vedere etnic, cele mai omogene locuite regiuni din Transilvania, cu atât mai mult cu cît așezările românești au rămas în această zonă o excepție.

Orașele sașilor au fost considerate drept deosebit de bogate și după decăderea comerțului, începînd din secolul al XVI-lea, astfel încît o relație bună cu „națiunea săsească” era dorită atît de principi, cît și de celelalte două stări, avînd în vedere puterea ei financiară, deci contribuția masivă la impozitul țării. Cele mai multe dintre vechile familii care formau patriciatele orașelor au dispărut în secolul al XVI-lea. Puterea politică a sașilor ca stare a rămas însă în mâinile familiilor conducătoare nou formate din orașe. Schimbarea petrecută aici era atît de accentuată, încît negustorii, care dominau orașele după înlăturarea comiților (greavilor) și a proprietarilor de pămînt, au trebuit să împartă puterea politică a orașelor cu meșteșugarii, înainte ca aceștia să devină dominanți. În unele orașe ca Sibiul, acest proces a decurs, în timpul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, nu fără tensiuni sociale interne. Posesiunea funciară sau cea a unei case la oraș, respectiv a gospodăriei la țară, includea drepturi politice — dreptul de strămutare, alegeri libere de judecători și de preoți etc. —, însă comunitatea săsească ca stare era încă departe de o democrație în înțelesul modern al cuvîntului, cum de multe ori se interpretează greșit. Pătrunderea în pătura superioară era, de regulă, numai treptat posibilă în decursul mai multor generații. Accesul direct nu era însă exclus, după cum arată cazurile fiilor unor imigranți din afara țării sau ale unor țărani sași. Drepturi politice depline puteau obține, în schimb, deja de la sfîrșitul evului mediu, doar etnicii germani. Această reglementare poate da ușor naștere unor concluzii greșite: conducerile săsești din orașe și scaune nu erau interesate în puritatea etnică, ci căutau ca prin această reglementare să protejeze în primul rînd economia și statutul lor juridic. Se urmăreau două scopuri

principale: pe de o parte, să se împiedice – ceea ce s-a încercat de multe ori – ca deținătorii de privilegii nobiliare să se așeze pe Pământul Crăiesc, întrucât aceștia, prin scutirea lor de impozitare și de vamă, ar fi subminat atât puterea economică, cât și pe cea politică a sașilor, sau ar fi încercat să înstrăineze părți din teritoriu; pe de altă parte, meșteșugurile, dar într-o anumită proporție și comerțul, trebuiau să fie protejate de concurență nedorită pentru a le supune controlului breslelor, a căror importanță se afla în creștere. Este în afara oricărui dubiu că, de-a lungul secolelor, aplicarea consecventă a acestei reglementări a contribuit esențial la formarea relativ timpurie a unei conștiințe etnice la germanii din Transilvania.

În secolul al XVII-lea s-au așezat alte grupe de populații în Transilvania. Astfel, evreii au obținut dreptul de locuire în Alba Iulia, care era reședință princiară: un privilegiu din 1627 le mai asigura practicarea netulburată a religiei și libertatea comerțului. Alte localități au fost mult mai ezitante privind permisiunea de ședere pentru evrei, astfel încât abia în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea s-au întemeiat comunități evreiești și în alte localități. Dacă au fost primiți într-un oraș, le-au fost permise practicarea doar a acelor profesii care nu erau încă prezente acolo. Într-un număr redus, arendași și țărani evrei au fost așezați pe moșiile nobiliare. Transilvania s-a dezvoltat pînă în secolul al XIX-lea într-un loc de refugiu al evreilor persecutați din provinciile învecinate, însă deplină egalitate în drepturi vor avea să obțină și aici doar la sfîrșitul acestui secol. Pînă atunci aveau să rămîna, din punct de vedere social și juridic, în mod clar discriminați.

Un alt grup deja amintit, care s-a stabilit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Transilvania, au fost armenii. Chemați aici de principe ca negustori și pentru fondarea unor orașe, ei au obținut, prin eforturile în domeniul comerțului, o poziție importantă, în primul rînd în relațiile Transilvaniei cu estul și sud-estul. Orașele armeniești au beneficiat, în majoritatea lor, de o poziție specială ca localități taxale pe teritoriul comitatelor. Din punct de vedere confesional, ei

erau mai întîi armeano-ortodocși, iar după unirea bisericească s-a format ca un specific transilvan Biserica Armeano-Catolică, care se bucura în secolul al XVIII-lea de protecția specială a casei imperiale.

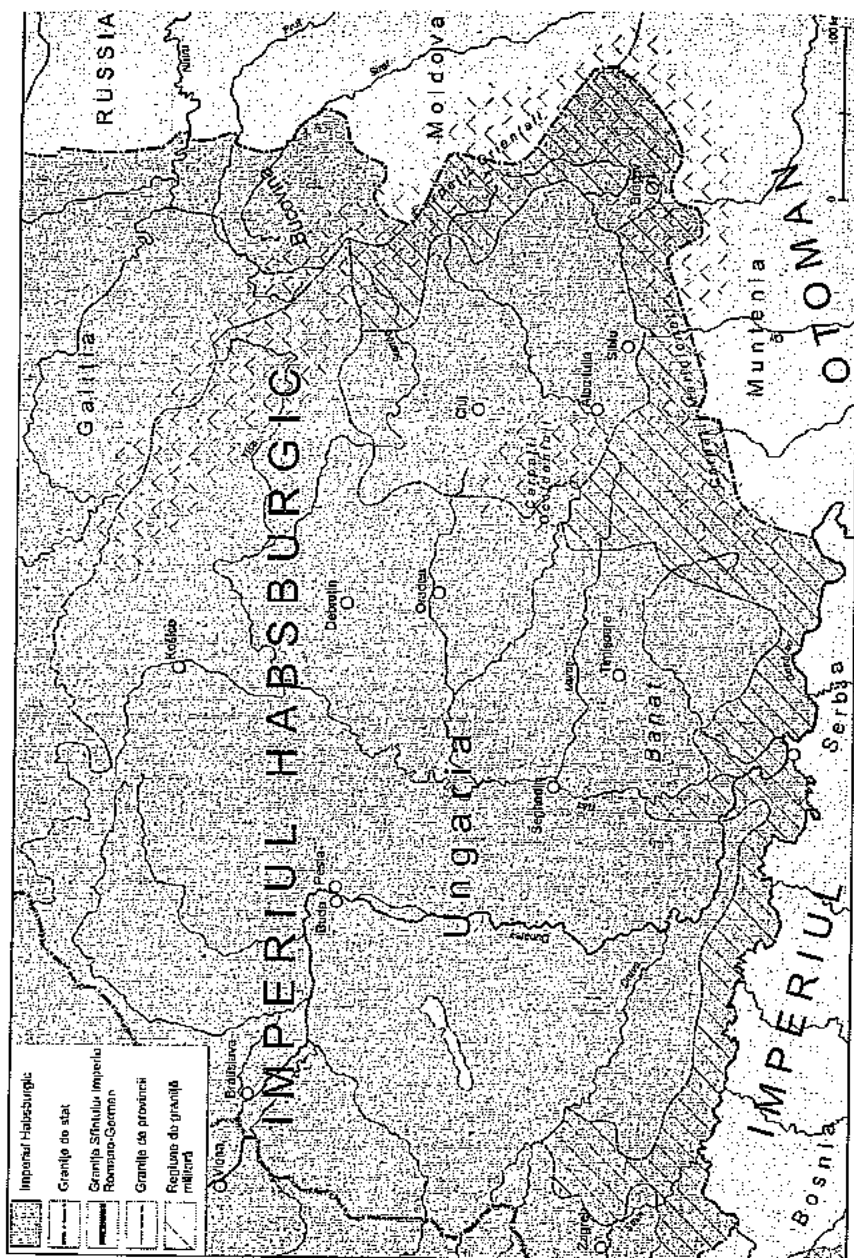
Țiganii au început acum tot mai des să se așeze la marginea marilor localități și orașe, în special pe Pământul Crăiesc, în „țigăni”, și preluau adesea anumite funcții în viața socială și economică, care treceau drept „munci necinstite”. În același timp s-au constituit, prin privilegierea de către principii, noi grupuri de țigani, fiecare cu propriile sale caracteristici juridice, culturale și lingvistice. Și de „bulgari” se vorbește în izvoarele din Transilvania acestor secole, tot mai des. Termenul este folosit pentru urmașii refugiaților, slavi sau români, din sudul Dunării. În baza înruderii de limbă și de confesiune a urmat, de obicei, o asimilare treptată a acestor așezări, la început încă compacte, cu etnia română.

Pentru perioada principatului există doar puține analize scrise care privesc la demografia țării. În jurul anului 1600 putem porni de la aproximativ un milion de locuitori pentru Transilvania istorică, ceea ce corespunde cu o densitate de circa douăzeci de locuitori pe kilometrul pătrat. Datele numerice despre apartenența etnică și confesională rămîn pentru această perioadă încă extrem de nedefinite și trebuie mereu privite cu o oarecare rezervă. La fel și tabelul care urmează, ale cărui informații – oricît de realiste le putem considera – se bazează pe estimări.

Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVI-lea

	Unguri (inclusiv secui)	Sași	Români	Alții (sîrbi, ucrainenii)	În total circa
Scaune secuiești	150.000	?	?	–	160.000
Scaune săsești	?	65.000	15.000	–	85.000
Comitate nobiliare	210.000	20.000	170.000	?	400.000
Partium	140.000	–	90.000	80.000	300.000
În total circa	500.000	90.000	280.000	85.000	955.000

Sursă: *Kurze Geschichte Siebenbürgens. Budapest 1990, pag. 269*

Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice

V. TRANSILVANIA CA PROVINCIE A MONARHIEI HABSBURGICE

Integrarea într-un mare imperiu

Prin *Diploma Leopoldinum* din 1690 Curtea de la Viena încerca să atingă un dublu scop: pe de-o parte, să cucerească țara, mai întâi din punct de vedere militar și prin garantarea vechii constituții a stărilor și evitarea, pe cât posibil, de noi controverse, pe de altă parte, să pună bazele unei integrări politico-administrative în ansamblul noului stat. Structurile specifice stărilor, moștenite din evul mediu și care, în alte părți ale Monarhiei, au fost aproape în totalitate abolite cel mai târziu în sec. al XVII-lea, se opuneau, în Transilvania și în Ungaria, unei organizări statale centralist-absolutiste de tip modern. Un sprijin de încredere al casei imperiale a fost Biserica Catolică care, beneficiind de drepturile ei de confesiune receptă, cât și de faptul că era și confesiunea monarhului, a fost favorizată și extinsă.

Cancelaria aulică transilvană, ca instituție de intermediere între Curtea vieneză și instanța administrativă supremă din țară, Guvernul, a câștigat o influență hotărâtoare asupra guvernului și administrației țării. În afară de aceasta, monarhul s-a servit de un șir întreg de drepturi care i-au fost recunoscute în *Leopoldinum* (Diploma leopoldină). El s-a folosit de dreptul de confirmare a legilor votate de dietă în sensul modificării sau blocării lor, în timp ce dreptul stărilor de a propune

candidații pentru funcțiile de răspundere din Transilvania (pentru fiecare post stările trebuiau să propună din rândul celor trei națiuni și al celor patru confesiuni recunoscute câte trei candidați) a fost adesea eludat, suveranul folosindu-se de dreptul său de a acorda indigenatul (cetățenia), adică, în acest caz, apartenența la o anumită stare, pentru a ocupa posturile cu funcționari agreați de el. Chiar și în cazul celui mai înalt funcționar, al guvernatorului, care, conform Diplomei leopoldine, trebuia propus tot de dietă, împăratul a ocolit această hotărâre, după victoria asupra curuților, numindu-și proprii candidați, de regulă străini de țară, și catolici. Dreptul la libera alegere a principelui a fost abandonat și în mod formal de către stările Transilvaniei prin recunoașterea legiferării *Pragmatica Sanctio* din 1722, care urma să asigure indivizibilitatea teritoriilor habsburgice și succesiunea pe linie feminină. Încă de la începutul secolului, necesitatea introducerii de reforme în întreaga monarhie, și în special începând cu perioada guvernării Mariei Terezia, a făcut să apară noi metode de impozitare. După ce, în 1761, stările au consimțit asupra plății unui impozit anual, ele au renunțat la competența lor de a vota impozitele, astfel încât, pe parcursul a trei decenii, convocarea dietei, lucru posibil doar cu voia suveranului, nu a mai avut loc.

Secolul administrației centrale vieneze de includere a Transilvaniei în sistemul guvernării absolutiste s-a realizat în mare, pe această cale, în ciuda menținerii oficiale a structurilor stărilor pînă la începutul anilor 1760, totul reușind chiar mai bine decît în Ungarie, unde nobilimea și-a apărat pozițiile cu o mai mare înverșunare. În 1751, Cancelaria aulică transilvană a putut prelua de la Viena conducerea administrativă a țării. Sprijinul principal al acestui sistem al absolutismului confesional au fost nobilii catolici numiți în poziții-cheie de către monarh, precum și clerul catolic care sporea în influență. Activitatea sa misionară a câștigat semnificativ în amploare după 1711. Împreună cu românii greco-catolici, romano-catolicii trebuiau, în concepția curții vieneze, să contrabalanseze protestantismul dominant

în Transilvania. Un alt sprijin important a fost armata imperială staționată în țară, în frunte cu comandantul său suprem, numit direct de Curtea vieneză, căruia i-au revenit, în funcție de situație, și competențe ample în domeniul politic. Trupele de ocupație încartiruite în țară, care trebuiau adăpostite și îngrijite, însemnau pentru locuitorii țării o povară ieșită din comun, într-o măsură cum nici în timpul stăpînirii turcești nu se văzuse. Astfel, impozitele care trebuiau plătite de țară s-au înzecit. Aceste condiții au favorizat emigrarea în provinciile învecinate, mai ales în Cîmpia Panonică, ce se afla într-un proces de repopulare și recolonizare.

În concepția politicii economice vieneze pentru întreaga monarhie, Transilvania și Ungaria erau menite rolului de furnizori de materii prime pentru teritoriile ereditare ale monarhiei, de unde urmau să fie aduse produse finite. Corespunzător acestor măsuri au fost constituite bariere vamale, care au afectat pe lungă durată comerțul și meșteșugurile Transilvaniei, dat fiind că ele erau îndreptate împotriva schimbului tradițional cu țările vecine din sud și est. Mai cu seamă orașele au fost afectate de aceste măsuri, cărora li s-a adăugat, înrăutățind și mai mult situația, noul sistem de impozitare, extrem de împovărător, afectînd grav meșteșugurile, comerțul și proprietățile imobiliare urbane. Ridicarea Transilvaniei la rangul de Mare Principat de către Maria Terezia în 1765, se încadrează, de asemenea, în politica vieneză de centralizare, întrucît prin această decizie, pe de-o parte, se exprima detașarea Transilvaniei față de Ungaria, urmărindu-se, în același timp, distragerea atenției de la faptul că de acum înainte Transilvania urma să fie subordonată pe deplin birocrăției vieneze.

Stările transilvane au perceput această evoluție cu o amărăciune crescîndă. De aceea nu se putea aștepta din partea lor susținere față de modernizarea aparatului de stat și cooperare la reforme. Ba chiar, s-au cramponat cu și mai multă rîvnă de vechile lor drepturi atestate prin documente și au boicotat directivele vieneze, ori de cîte ori s-a ivit posibilitatea. Chiar și sașii, care erau altminteri loiali habsburgilor,

se distanțau din ce în ce mai mult față de monarhie. Această atitudine de respingere, întărită prin diminuarea bazei economice și efectele secundare rezultate din marginalizarea provincială, avea ca scop menținerea proprietăților. Aspectele pozitive pe termen lung ale integrării administrative și economice în Monarhia Habsburgică, stabilitatea ordinii statale, fiabilitatea unei administrații ordonate și a finanțelor, cristalizarea treptată a unei conștiințe a statului de drept și a unui mare spațiu economic unitar, precum și introducerea unor standarde central-europene nu erau pentru moment vizibile, cu atât mai mult cu cât stările își simțeau existența amenințată de aceste reforme, pentru ele, deci, inacceptabile.

Politica austriacă de reforme

Luptele Casei de Austria cu Imperiul Otoman nu s-au încheiat odată cu pacea de la Karlowitz, din 1699. Cuceririle habsburgice în sud-est au continuat, după o întrerupere mai lungă, pînă cînd Poarta a acceptat, prin pacea de la Passarowitz, din 1718, cedarea Banatului de Timișoara, a Olteniei (Mica Valahie) și a Belgradului. Cu excepția Banatului, pe care autoritățile vieneze l-au colonizat în mod sistematic, celelalte posesiuni au fost pierdute în 1739. Transilvania a fost atinsă de aceste redimensionări doar în măsura schimbării caracterului de vecinătate nemijlocită prin includerea teritoriilor respective în Imperiul Habsburgic. Regiunile de graniță au rămas încă instabile în timpul primelor decenii ale secolului, însă au lipsit cunoscutele incursiuni de pradă turco-tătare sau valaho-moldovenești din secolul al XVII-lea. Sistemul granițelor militare, constituit în decursul anilor 1762-1770, a servit asigurării frontierelor monarhiei. O fișie de graniță, cu o lățime de douăzeci pînă la o sută de kilometri, a fost reorganizată ca frontieră militarizată, care se desfășura începînd de la granița Transilvaniei cu Banatul de-a lungul Carpaților Meridionali și Orientali pînă în Maramureș, în nord, pe o lungime de 600 de kilometri. În sud și în nord au fost formate „regimentele valahe”, iar în est

„regimentele secuiești”, locuitorii acestor zone avînd de îndeplinit obligații militare strict reglementate. „Granița militară transilvană”, care se continua spre vest, în Banat și Croația-Slavonia, a trebuit să fie impusă în ciuda opoziției stărilor și regiunilor. Pe lângă apărarea graniței, ea servea întăririi dominației habsburgice, prin îngrădirea competențelor stărilor, cît și prin continuarea înrădăcinării bisericii unite la români. Pentru aceștia, constituirea graniței militare a avut cu totul alte consecințe decît pentru secui.

Înainte de toate, calitatea de membru în regimentul de graniță presupunea la români aderarea la Biserica Unită, ceea ce însemna încadrarea în Biserica Catolică. „Grănicerii” urmau să fie înarmați și, de asemenea, obțineau o poziție juridică mai bună în raport cu șerbia de odinioară, fiind de acum înainte sub jurisdicție militară și putînd cumpăra pămînt care, apoi, putea fi lăsat moștenire. În localitățile în care erau așezate garnizoanele companiilor grănicieresti au fost ridicate școli elementare și unele școli medii care au avut un rol important în dezvoltarea culturală a românilor transilvăneni; o parte substanțială a intelectualității urbane românești a secolului al XIX-lea, aflată în formare, provenea din regiunile granițelor militare ale Transilvaniei. În ce măsură era răspîndit în rîndurile „regimentelor valahe” un atașament special față de casa imperială, rămîne în continuare de cercetat. În formarea conștiinței de națiune a românilor din Transilvania, atât granița militară, cît și Biserica Greco-Catolică au constituit două premise esențiale.

Spre deosebire de ceea ce s-a întîmplat la români, în scaunele secuiești organizarea regimentelor de graniță a însemnat, de regulă, o pierdere a drepturilor juridice și nici un progres de natură economică și culturală. Organizarea regimentelor de către autoritățile militare habsburgice s-a lovit de o rezistență îndîrjită și a dus la frămîntări în interiorul secuimii, mult diferențiate din punct de vedere social. Pentru a le da o pildă de intransigentă, trupele imperiale au luat cu asalt, la începutul lui ianuarie 1764, întrunirea de la Siculeni (Madéfalva) a

secuilor care refuzau serviciul de frontieră. Baia de sînge care a urmat a frînt opoziția deschisă a secuilor, și a avut ca urmare masive emigrări. Regimentele lor de graniță erau cotate în cadrul aparatului militar ca puțin credincioase, ceea ce, în secolul al XIX-lea, va constitui una dintre cauzele desființării zonei de frontieră militară.

În strădaniile de a reduce puterea și influența stărilor, precum și de a desăvîrși integrarea Transilvaniei în monarhie, organizarea graniței militare a însemnat, și ea, o piatră de temelie. Complicata constituție a țării, cu stările și cu titlurile lor juridice care veneau, parțial, din îndepărtatul ev mediu, trebuie să le fi părut autorităților centrale, vieneză – și asta nu numai din pricina depărtării sau situării geografice – drept o lume cu adevărat de dincolo de păduri. Reformele în domeniul juridic, politico-administrativ, social și economic păreau de aceea, dintr-o perspectivă vestică, luminată, ca fiind indispensabile. Un exemplu încurajator în acest sens l-a dat Banatul învecinat unde, după eliberarea de sub otomani, s-a reușit o reconstrucție politică și economică completă conformă cu viziunea Vienei.

Iosif al II-lea a întreprins cele mai extinse reforme, odată cu începutul domniei sale unipersonale, în 1780. El s-a bazat, în demersul său, pe proiectele de reformă începute cu chibzuință de mama sa, Maria Terezia, care, în strădania de a îmbunătăți situația iobagilor – ai căror legare de glie și obligație de a presta robotă erau văzute ca o cauză principală a stării de înapoiere economică a țării – a emis în 1769 un set de dispoziții sub numele de *Certa Puncta*. Se încercase prin aceste dispoziții reglementarea drepturilor și îndatoririlor proprietarilor (nobililor) și ale supușilor, precum și împiedecarea exploatării excesive, însă, din cauza realităților existente, acestea nu au dus la o îmbunătățire a situației țăranilor, ci mai degrabă la o consolidare a condițiilor de dependență existente. Și strădaniile de sedentarizare a țăranilor ca „țărani noi” au dat greș, deoarece aceștia au refuzat să abandoneze modul lor de viață ancestral.

Iosif al II-lea, unul dintre puținii suverani habsburgici care cunoșteau țara în urma numeroaselor călătorii pe meleagurile sale,

dorea, din perspectiva absolutismului luminat, o reorganizare a întregului aparat de stat, fără să ia în considerare structurile istorice și particularitățile regionale. Una dintre primele sale măsuri pentru Transilvania a fost abolirea, prin așa-numitul *Rescript* (decret) *al concivilității*, din 1781, a dreptului exclusiv al germanilor la proprietate și cetățenie pe Pămîntul Crăiesc. Prin aceasta, sașii simțiseră că s-a zdruncinat din străfunduri unul dintre stîlpii de bază ai existenței lor, deoarece li se părea că dreptul de așezare al membrilor aparținînd altor națiuni va elimina, într-un timp nu prea îndepărtat, puterea lor politică și economică. În practică, tactica tergiversării, legislația locală și variatele interpretări ale legii au oferit o mulțime de posibilități de eludare a *Rescriptului*. Încă din același an, Iosif al II-lea a emis *Edictul de toleranță* care, pentru Transilvania, a însemnat în primul rînd o diminuare a poziției speciale a Bisericii Catolice Latine și a celei Unite. Mulți dintre foștii convertiți au renunțat la apartenența la cele două biserici. Întrucît presiunea Contrareformei s-a redus, bisericile protestante din Transilvania au primit în general pozitiv *Edictul de toleranță*. Ortodocșii nu au obținut nici acum același statut ca și cele patru confesiuni recunoscute, însă Episcopia Ortodoxă de Alba Iulia a fost refăcută în 1784. Reglementările privitoare la evrei au fost redefinite în timpul guvernării lui Iosif al II-lea, ceea ce le-a adus mai multe drepturi, însă nu și dreptul de strămutare și nici egalitatea cu creștinii.

În 1784, Iosif al II-lea a ordonat realizarea unei reforme administrative care însemna practic abrogarea constituției țării. Prin aceasta, el dorea o integrare completă a Transilvaniei în statul modern, nimicind astfel opoziția ce se baza pe privilegiile medievale. Marele Principat a fost împărțit în unsprezece comitate, fără să se țină cont de granițele istorice și de unitățile juridice. În același timp „națiunea săsească” a fost desființată, iar membrii ei au fost puși pe aceeași treaptă cu ceilalți locuitori ai țării. Această reformă, împreună cu *Rescriptul concivilității*, a produs în rîndul sașilor, o senzație de „finis saxoniae”

(sfârșitul națiunii săsești), care avea să devină pentru următoarele două secole un cuvânt de ordine politic mereu actual. Un decret din același an prevedea introducerea germanei ca limbă oficială în administrație, înlocuind limba latină, care în Ungaria și Transilvania încă avea această funcție.

Reformele anului 1784 au paralizat practic administrația în Transilvania. În timp ce vechile unități administrative au fost de voie, de nevoie desființate, formarea celor noi a fost însă intenționat întârziată. Atît sașii, care se vedeau privați de toate privilegiile lor, cît și stările vorbitoare de limbă maghiară, nobilimea și secuii – care prin introducerea germanei ca limbă oficială erau amenințate pentru moment cu excluderea din toate domeniile administrative – au blocat, cu o neobișnuită unanimitate, toate directivele ulterioare ale Vienei. Atunci cînd, în 1786, cele unsprezece comitate au fost subordonate celor trei districte nou înființate și a avut loc restructurarea jurisdicției – care a fost separată de administrație, iar vechile tribunale repartizate conform împărțirii teritoriale și competențelor specifice stărilor trebuiau să facă loc unui nou sistem judecătoresc unitar, valabil pentru toți locuitorii țării, la care se mai adăuga și introducerea în 1787 a un nou cod penal –, întreaga administrație și jurisdicție din Transilvania au ajuns practic în stare de nefuncționare. Unificarea într-o singură „națiune transilvană”, pe care Iosif al II-lea intenționa să o

Biserica lui Horea

creeze astfel, putea poate fi descifrată în proiectele de birou, însă ea era, încă din acel moment, o utopie.

Reformele lui Iosif al II-lea au afectat întreaga monarhie. În Ungaria și Transilvania însă, datorită stării de înapoiere, ele s-au făcut simțite în mod special. În 1789, din cauza participării imperiului la războiul ruso-turc, a tulburărilor din Olanda și a unei nemulțumiri crescînde în Ungaria și Transilvania, ca ecou al Revoluției Franceze, suveranul s-a găsit într-o situație deosebit de precară. Astfel, în luna ianuarie a anului 1790, el s-a văzut nevoit, cu puțin timp înainte de a muri, să abroge cea mai mare parte a reformelor sale prin *Edictul de restituire*. Doar *Edictul de toleranță* și, în teritoriile ereditare, abolirea iobăgiei au fost exceptate și au rămas în continuare în vigoare. Cu prilejul reintroducerii vechii constituții, nobilimea și sașii au intrat într-o stare de euforie. Nu același lucru s-a întîmplat însă cu românii.

Emanciparea românilor

Evoluția istorică a românilor în secolul al XVIII-lea a decurs pe două nivele, unul social și unul național-politic. Marea lor majoritate, care era aproape fără excepție formată din șerbi sau țărani legați de pămînt, aspira la ușurarea asprului său destin, la o ameliorare a stării sale economice și, implicit, a celei sociale. Convertirea la Biserica Unită sau intrarea în regimentele de graniță au fost folosite în acest scop. Pe alocuri au izbucnit în repetate rînduri răscoale provocate de impozitele care creșteau continuu și abuzurile nobilimii funciare. Pe Pămîntul Crăiesc s-a ajuns la încercări ale sașilor de a-i alunga pe țărani români așezați în gospodăriile rămase pustii și pe care ei le revendicaseră în mod repetat. Autoritățile vieneze și casa domnitoare au devenit conștiente de starea deplorabilă a românilor, care între timp deveniseră populație majoritară în Transilvania, și s-au străduit să le ușureze soarta. Dar nici *Certa Puncta* ale Mariei Terezia, din 1769, nu au fost de ajutor, nici delegațiile repetate ale țărănilor români la Curtea de la Viena, singurul loc de unde puteau spera ajutor împotriva

stărilor care se agătau de privilegiile lor, nu au avut niciun efect.

După ce aflaseră de reforma administrativă, în 1784, o parte din țărani români a crezut că a venit vremea schimbării. S-a ajuns astfel la înscrieri masive în serviciul militar și la refuzul robotei, amplificate de zvonuri că soldații ar fi scutiți de șerbie și că ar primi pământ în proprietate. Această mișcare, care a găsit autoritățile nepregătite, s-a transformat repede într-o revoltă deschisă a populației care, sub conducerea lui Horia, a cuprins toată Transilvania de vest. Iosif al II-lea, pe care țărani i-au rugat să le sprijine solicitările sociale, a ordonat în cele din urmă ca răscoala să fie înăbușită în sânge, iar căpeteniile răzvrătiților să fie executate. *Edictul* din 1785 cu privire la abrogarea șerbiei, emis de el pentru Transilvania, a adus, ce-i drept, libertatea personală, însă nu și așteptatele îmbunătățiri economice. În contrast cu revolte anterioare, „răscoala lui Horia” a avut o notă națională distinctă, întrucât, în mare, era vorba de conflicte între iobagii români și proprietarii funciari ne-români. Reformele lui Iosif al II-lea, cum era și *edictul* amintit, au întărit presupunerea românilor că împăratul i-ar susține în năzuința lor spre mai multă libertate.

Emanciparea socială și cea politică a românilor transilvăneni erau strâns legate între ele. Deja la o generație după instituirea Bisericii Unite s-a ajuns pentru prima dată la formularea unor idei național-politice care, de-a lungul secolului, aveau să se dezvolte într-un program, rămas până astăzi o bază de argumentare politică. De la bun început argumentele istorice au jucat un rol hotărâtor. Ideea originii romanice a românilor și ideea prezenței neîntrerupte în spațiul carpato-dunărean din perioada Daciei Romane au fost formulate public pentru prima dată de domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir, la începutul secolului al XVIII-lea. Aceste idei au găsit la intelectualii greco-catolici, legați puternic de Roma și de lumea latină, bune condiții pentru preluarea și amplificarea lor. În angajamentul său pentru desființarea șerbiei și recunoașterea românilor ca „națiune” în sensul de stare, episcopul unit Inocențiu Micu-Klein a apelat la aceste

argumente istorice, completate de aspectele demografice.

La asemenea cereri, stările recunoscute nu puteau să reacționeze decât în mod negativ, din simplul motiv că orice acord pentru modificarea constituției țării le sporea vulnerabilitatea în fața tendințelor reformatoare ale Curții vieneze. Atitudinea negativă a Curții față de instituționalizarea unei noi stări poate fi înțeleasă prin experiența negativă avută cu stările existente și cu îndrjirea lor în apărarea privilegiilor proprii. Este de remarcat că strădaniile de înființare a unei noi stări în Transilvania vin tocmai într-o perioadă în care, în Europa, sistemul bazat pe stări aparținea deja în mare măsură trecutului, fapt ce reflectă puternica înrădăcinare a Transilvaniei în structurile medievale, atât din punct de vedere politic, cât și social.

Stabilirea programului politic al românilor a fost urmată de justificarea științifică a argumentelor pe care se baza acesta. Cercetări asupra istoriei limbii române, a istoriei românilor și în special asupra continuității așezărilor lor în Transilvania au stat în serviciul unei năzuințe naționale clar formulate de obținere a drepturilor politice ca popor, ceea ce implica și ameliorarea stării lor sociale. Concomitent cu studiul limbii s-a format treptat printre elite conștiința apartenenței etnice comune a românilor de ambele părți ale Carpaților. Denumirea de „români” pentru acest popor s-a răspândit însă abia cu secolul al XIX-lea.

În mediul Bisericii Unite, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, a luat naștere o mișcare intelectuală, care a intrat în istoriografie sub numele de „Școala Ardeleană”. Acești intelectuali, instruiți în școlile apusene și influențați de ideile iluminismului, au întocmit îndeosebi studii istorice și lingvistice, în scopul susținerii revendicărilor românilor. Aceste lucrări au influențat conștiința și au determinat concepția mișcării naționale românești în secolul al XIX-lea, iradiind și în cele două principate dunărene. În ciuda nemulțumirii larg răspândite în rândul țărănilor români, nu se poate încă vorbi despre o deșteptare națională a maselor în această perioadă. Discuțiile au avut loc în cercurile celor două biserici românești, ajungându-se chiar și aici la dese neînțelegeri,

încît reprezentanți proeminenți ai „Școlii Ardelene” au fost nevoiți în mod repetat să cedeze. O burghezie românească, care să ducă mai departe mișcarea, a început să se formeze abia în secolul al XIX-lea. Pătura orășenească a negustorilor români, care dispunea de averi considerabile, nu susținea aceste năzuințe naționale.

După eșuarea reformelor iosefine și restaurarea vechii constituții, care au distrus speranțele elitei românești de a le fi recunoscute revendicările, episcopii celor două biserici „românești” au înmînat Curții Imperiale, în 1791, un memoriu elaborat în cercurile „Școlii Ardelene”, cunoscut sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*. Pe baza dreptului natural, a argumentului populației majoritare, a „dreptului istoric” bazat pe teza continuității, a fost cerută pentru românii din Transilvania re acordarea vechilor drepturi strămoșești. În atmosfera marcată de restaurarea vechii orînduiei, orice încercări de schimbare, ce ar fi atins orînduirea socială și materială a celor două stări maghiare sau a sașilor, ar fi fost lipsite de orice perspectivă de succes, astfel încît cererea de recunoaștere ca „națiune” egală în drepturi și de repartizare proporțională a datoriilor, prin grația și dreptatea imperială, a format nucleul memoriului. Împăratul Leopold al II-lea, care în perioada Revoluției Franceze a evitat orice schimbare profundă, a înaintat memoriul către dieta Transilvaniei, întrunită din nou într-o sesiune regulată, după o întrerupere de circa treizeci de ani. Cu motivația că în acest fel constituția țării s-ar destrăma, aceasta a oferit românilor soluții evazive, recomandînd, spre

SUPPLEX LIBELLVS
VALACHORVM
TRANSILVANIAE
IVRA TRIBVS RECEPTIS NATIONIBVS COMMVNIA
POSTLANSIO SIBI ADSERI
POSTULANTIVM

CVM NOTIS HISTORICO - CRITICIS
I. C. E.
CIVIS TRANSILVANI.

CLAYDIOPOLI

Impressum et Typis Mense Hungaricis. Caes. Reg. Dioc. Typographi Aep.
Bibopate MDCCLXCI.

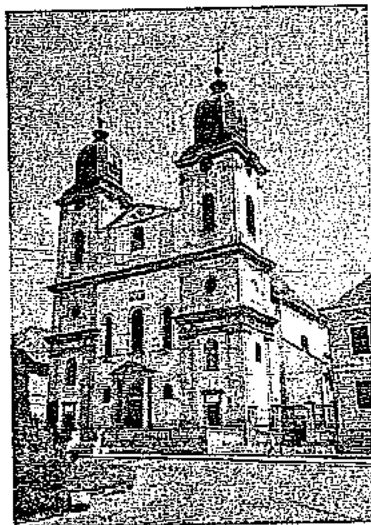
exemplu, aderarea la o confesiune recunoscută sau la Biserica Unită. Memoriul a fost astfel, practic, respins.

Ca eveniment important este de reținut faptul că românii din Transilvania au ajuns să-și formeze, în cursul secolului al XVIII-lea, o mică pătură intelectuală, care a reușit să formuleze și să pună bazele aspirațiilor naționale proprii. În afară de aceasta, cele două confesiuni ale românilor, cea ortodoxă și cea greco-catolică, au reușit, dincolo de pozițiile lor de multe ori profund adverse, să coopereze în interesul aspirațiilor politice și sociale ale enoriașilor lor, care împreună reprezentau aproape întreaga etnie română din Transilvania.

Încercările eșuate de reformă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, urmate de lunga perioadă de domnie a împăratului conservator Francisc II./I., au condus la consolidarea conștiinței etnice și la situarea pe poziții mai dure a tuturor națiilor din Transilvania. În ciuda faptului că se vorbea din ce în ce mai mult despre nobilime și secuime ca despre cele două „stări maghiare”, nobilimea, etnic eterogenă, dar majoritar maghiară, a rămas atașată pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea conștiinței de *natio Hungarica*, în sensul de stare și nu de etnie. Secuții și-au păstrat, în cadrul culturii maghiare, în ciuda schimbărilor profunde ale structurii lor sociale, o conștiință de grup clar conturată, ce se baza pe tradițiile lor ca stare. Reacțiile vehemente la introducerea germanei ca limbă oficială, prin decretul lui Iosif al II-lea din 1785, evidențiau schimbările ce se petrecuseră între timp și care și-au găsit expresia în promovarea limbii și culturii maghiare. Aceste tendințe au fost întărite prin revendicările românilor, care își făceau auzită din ce în ce mai mult vocea prin scrieri savante, în care și demografia era folosită ca instrument al argumentării politice. Pierderea propriei majorități demografice, pe teritoriul Ungariei istorice, în urma războaielor cu turcii, a fost percepută cu extremă seriozitate de către maghiari, care se defineau tot mai des ca națiune culturală. În acest context, ideea unirii Ungariei cu Transilvania, așa cum a fost cerută deja la începutul stăpînirii habsburgice, a cîștigat din nou adepti și a devenit, în decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, un

punct cheie al programului politic maghiar. Cea mai eficientă propagare a ideilor naționale era săvârșită de burghezia de limbă maghiară a orașelor – a cărei pondere numerică și economică se afla în creștere, răspunzând prin această propagare politicii restauratoare și centralizatoare a Vienei, care lua prea puțin în considerare interesele Ungariei și Transilvaniei. În contrast cu celelalte părți ale Europei Centrale și de Est, nobilimea maghiară a blocat, prin apărarea perseverentă a vechilor sale privilegii, tentativele de modernizare. Abia aderarea sa la valorile burgheze, în secolul al XIX-lea, a facilitat schimbarea.

Colaborarea între stările maghiare și cea săsească în respingerea reformelor jusefine a funcționat numai pe durata amenințării la adresa propriilor poziții. Sașii s-au simțit îndreptățiți la o apărare perseverentă

*Catedrala greco-catolică
din Blaj*

față de atacurile la privilegiile lor colective, dat fiind faptul că una din primele reforme ale lui Iosif al II-lea elimina dreptul lor exclusiv la proprietate și cetățenie pe Pământul Crăiesc. Această autoizolare care a influențat conștiința lor etnică și regională a aflat în faza următoare – în care căutau aliați și posibilități pentru întărirea propriei poziții culturale – sprijin esențial în preluarea ideilor mișcării naționale din Germania. Legăturile cu teritoriul german propriu-zis, existente deja din evul mediu, au oferit posibilitatea orientării rapide spre ceea ce se petrecea în Germania: studenți și tineri absolvenți de

universitate din rîndul sașilor, care studiau în număr mare (comparativ cu mărimea grupului) în Germania, răspîndeau ideea națională, profesînd ca preoți sau învățători. Această tendință a fost întărită de

către funcționarii publici și ofițerii austro-germani, precum și de imigranții de limbă germană veniți în Transilvania din întreaga monarhie, care au început să creeze noi standarde, mai ales în orașe, influențînd cultura și limba. Ca grup compact ar fi de menționat așa-numiții „Landleri” protestanți din Austria, care au fost mutați cu forța în Transilvania de către autoritățile din Viena. Mai tîrziu le-au urmat și alte grupuri de coloniști, din partea sudică a teritoriului german.

Atașamentul sașilor față de țara-mamă, Germania, a fost formulat pentru prima oară în adresa din 1848/49 către Adunarea Națională (Parlamentul) de la Frankfurt. Pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, sașii, în rîndul cărora puterea politică era în continuare deținută de păturile superioare ale orașelor, au menținut o poziție defensivă față de maghiari și români, dar acum se ivesc primele încercări firave de deschidere față de cerințele românilor, care între timp deveniseră majoritari și pe vechiile teritorii de colonizare germană. Un motiv în plus pentru atitudinea defensivă față de maghiari s-a ivit în dietă, unde din 1791 se practica votul pe cap de membru și nu pe stări, ca pînă atunci, iar în această ipostază sașii reprezentau doar o zecime din totalul deputaților.

Șanse ratate

Războaiele împotriva lui Napoleon au afectat în mod direct o mare parte din teritoriile Monarhiei Habsburgice. Transilvania a fost exceptată, însă trupele staționate în țară au participat la campaniile austriece de eliberare. Monarhul habsburg a renunțat la coroana imperială romano-germană și a adoptat titlul de împărat al Austriei. În cursul Congresului de la Viena, care restabilise vechea ordine, Viena a renunțat la teritoriile din vest pe care le mai deținea, centrul său de interes mutîndu-se definitiv spre est. Politica restauratoare a sistemului lui Metternich a întărit și vechiul sistem constituțional al Transilvaniei. Totuși, guvernul și dieta (care însă, după 1811, n-a mai fost convocată în următoarele circa două decenii) au început să dezvolte în diferite comisii o anumită activitate politică, vizînd realizarea de reforme în

cadrul vechiului sistem. Ele erau mai necesare ca oricând, mai ales în domeniul economic și social, nu în ultimul rând din cauza scăderii veniturilor încasate de la populație. Planurile de restructurare a economiei și de sporire a veniturilor prezentate în repetate rânduri, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, nu s-au realizat. După foametea din 1813, care a generat în rândurile țăranilor un val de emigrare, s-a reluat, la insistențele Vienei, pregătirea reformei urbariale, adică a restructurării dărilor și datoriilor țăranilor, însă fără rezultat. Același lucru s-a petrecut și cu încercările autorităților de a îmbunătăți situația românilor: după luarea în considerare a obiecțiilor părților implicate și a celor formulate de autoritățile centrale, n-a mai rămas nimic din proiectul inițial. Situația nesatisfăcătoare a românilor a fost recunoscută atât de reprezentanții stărilor, cât și de cei ai Guvernului, însă soluțiile urmărite încercau să-i adapteze pe români la structurile sociale și confesionale ale sistemului celor trei stări și să evite schimbări ale acestuia.

Perioada de pînă la 1830 a fost, și pentru Transilvania, una liniștită din punct de vedere politic. Totodată, diversele populații din Transilvania, care dezvoltaseră deja o viață proprie, au ajuns să desfășoare o activitate culturală intensă. Exemple elocvente sînt Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare, ziarele și revistele săsești și studiile istorico-filologice românești. Științele naturale au deschis, ca în toată Europa, un nou cîmp de studiu. Ideile care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea i-au unit pe intelectualii Transilvaniei în loje francmasonice, încă se mai făceau simțite. Între timp însă, elitele tinere s-au pus tot mai intens în slujba propriei culturi naționale. Au existat și încercări de promovare a unor orientări transilvaniste supraetnice care, însă, din cauza priorității intereselor de grup, nu s-au putut realiza.

În anii 1830 – inspirată de răspîndirea ideilor liberale în Ungaria și a unei politici mai deschise a Vienei – s-a dezvoltat în Transilvania o mișcare reformistă liberală susținută de către nobilimea maghiară mijlocie, care tindea către un mod de viață burghez. Țelul acestei mișcări era

modernizarea economică și reformarea structurii stărilor. Strădaniile întinse pe mai mulți ani s-au concentrat asupra elaborării unui nou regulament urbarial, în care era vorba de acordarea unor drepturi cetățenești relativ liberale țăranilor aflați într-o stare de dependență, iar pe de altă parte, de extinderea obligațiilor revenite proprietarilor funciari. Pentru maghiarii liberali, această adaptare la condițiile mai avansate din Ungaria constituia o premisă pentru realizarea obiectivului final: unirea celor două țări. În sfîrșit, au fost proiectate ședințe comune ale dietelor din Ungaria și Transilvania, care aveau să negocieze condițiile uniunii. Totul părea să indice o restructurare a societății după criteriile burgheze, însă cu includerea de la început a unui potențial de conflict de natură națională. Mișcarea reformistă maghiară înțelegea apartenența la națiunea maghiară ca o soluție ideală și pentru populațiile nemaghiare de pe teritoriul Ungariei istorice și presupunea asimilarea pe termen mediu sau lung a acestora. Acest model, care parțial a funcționat în Ungaria (în partea de vest sau în orașe, de exemplu), era destinat să se confrunte, în Transilvania, cu rezistența românilor și a germanilor.

În anii 1830, românii și-au reafirmat cererea de a obține acces la puterea politică. Emigrarea parțială a intelectualilor români (din cauza lipsei de posturi în țară) în Valahia și Moldova, care, în urma scăderii influenței otomane, s-au consolidat treptat și au realizat unirea din 1858/59, precum și presa și viața culturală prosperă din cele două principate au contribuit substanțial la creșterea conștiinței naționale a românilor. Tot în această perioadă, s-a desfășurat o dispută internă în rîndul românilor referitoare la dreptul de a reprezenta etnia, sarcină îndeplinită pînă atunci de capii celor două biserici românești din Transilvania. Aceste biserici au fost ridicate, cu consimțămîntul organelor statului, la rangul de mitropolii (1853 pentru uniți, 1864 pentru ortodocși). Sașii au extins conceptul lor de națiune și asupra germanilor din Transilvania care nu trăiau pe Pămîntul Crăiesc. Imigrarea din Germania, care nu a fost niciodată întreruptă, creștea acum, din cauza stagnării politice și culturale în federația statelor germane, în timp ce în rîndul sașilor

constatăm numeroase impulsuri în domeniul economic și cultural. Asociațiile și uniunile înflorau viața publică săsească, contribuind esențial la răspîndirea ideilor naționale în toate straturile sociale.

Propunerea maghiară referitoare la reglementarea problemei limbii în Transilvania, prezentată dietei din 1841, a înfierbîntat spiritele peste măsură. Ea prevedea introducerea limbii maghiare ca limbă unică în administrație și o poziție dominantă a acesteia în domeniul educației. „Disputa limbii” a fost punctul central al discuțiilor politice și al polemicilor prerevoluționare din Transilvania, adîncind și mai tare diferențele dintre unguri și români. În această situație marcată de interese naționale, cînd „problema naționalităților” devenise o problemă politică, nu doar aici, ci în întreg Imperiul Habsburgic, revoluția din martie 1848 a trecut rapid din Austria în Ungaria și Transilvania. Prin urmare, peste țelurile politico-sociale ale revoluției burgheze s-au suprapus revendicări naționale. Regimul lui Metternich a căzut și împăratul a promis, sub presiunea situației, în primul rînd o constituție, drepturi egale pentru toate naționalitățile, eliberarea iobagilor și libertatea presei. Liberalii maghiari din Transilvania au cerut încă în martie 1848 reforme și unirea cu Ungaria. Sașii au reacționat și ei neobișnuit de repede, „Universitatea” săsească garantînd, deja pe 3 aprilie, drepturi egale pentru românii de pe Pămîntul Crăiesc. La Marea Adunare de la Blaj din 15 mai, românii au cerut din nou recunoașterea lor ca națiune cu competențe politice, precum și drepturi cetățenești. Dieta, ultima după sistemul vechi al stărilor, a votat pe 6 iunie unirea Transilvaniei cu Ungaria, precum și eliberarea generală a țaranilor iobagi.

Din partea Ungariei, unirea era deja hotărîtă din aprilie, cînd suveranul a acceptat o constituție parlamentară, elaborată în scurt timp, și un guvern propriu al Ungariei. În mediile săsești, unirea a creat discuții, în timp ce românii o refuzau cu vehemență. În toamna anului 1848 a izbucnit starea de război între guvernul imperial și cel al Ungariei, marcînd punctul culminant și, totodată, și cel mai sîngeros, din disputa între revendicarea supremației de către Habsburgi și aspirația la

autonomie a maghiarilor. Românii și sașii din Transilvania se afluau, în acest război civil, de partea Habsburgilor, față în față cu ungurii și secuii. Adunări naționale programatice ale românilor și ale secuilor au așezat polarizarea, iar Pămîntul Crăiesc al sașilor a devenit zonă de manevră pentru trupele imperiale. Maghiarii și secuii percepeau acest război civil ca un „război de independență”, și au aderat la guvernul revoluționar de la Debrețin, care coordona trupele maghiare. La începutul anului 1849 acestea au reușit să respingă trupele imperiale. Doar cu o susținere masivă din partea trupelor rusești s-a reușit, în vara anului 1849, recucerirea Ungariei și a Transilvaniei de către statul imperial.

Deși după revoluție puterea a revenit forțelor restauratoare, istoria Transilvaniei și conștiința națională a popoarelor conlocuitoare s-au schimbat în mai multe privințe. O profundă schimbare a însemnat înlăturarea definitivă a iobăgiei, a legării de glie și a robotci, deși dependențele sociale au persistat. Românii au trăit în această perioadă o nouă dezamăgire pe plan politic, însă au reușit să sporească și să întărească în mase susținerea propriilor cerințe. Înfrîngerea în războiul civil și execuția generalilor din armata maghiară au fost trăite de maghiari ca o umilire națională. Anularea unirii Transilvaniei cu Ungaria și reîncaadrarea, la nivel de provincie, în Monarhia Habsburgică au dus în rîndurile maghiarilor nu numai la glorificarea idealurilor revoluționare și creșterea dorinței de autonomie, ci și la întărirea tendințelor de maghiarizare față de diferitele grupuri etnice și naționalități. Sașii de pe Pămîntul Crăiesc, care puteau acum să conteze și pe sașii din comitate în susținerea planurilor lor politice, s-au văzut confrunțați cu realitatea unei minorități numeric ne semnificative, chiar dacă pe teritoriul lor dețineau aproape toate pozițiile-cheie în politică și economie. Recunoscînd capacitățile lor economice și culturale drept o șansă de supraviețuire ca și comunitate etnică, ei și-au concentrat eforturile spre dezvoltarea acestora. În general, evenimentele și rezultatele revoluției din 1848/49 au dus la creșterea mișcărilor naționale și la dezvoltarea rapidă a naționalismelor în întreaga Europă Centrală și de Est; în Transilvania, această tendință a fost

caracteristică în mod special la maghiari și la români. Această evoluție se va face simțită prin pozițiile intransigente ale tuturor etniilor monarhiei în decursul așa-numitei „lupte a naționalităților”, ce va marca ultimele decenii ale Monarhiei Austro-Ungare.

În perioada neoabsolutistă, care a urmat revoluției, în cursul căreia întregul stat austriac trebuia reorganizat în mod uniform, Transilvania a devenit o simplă provincie a coroanei, lipsită aproape în totalitate de autonomie politică. Statutul ei era asemănător cu al Ungariei care, în baza teoriei pierderii drepturilor istorice din cauza luptei revoluționare împotriva casei imperiale, a fost integrată într-un sistem uniform și centralizat, ce nu ținea cont de interese regionale. Noua birocrație a imperiului, unitară și de limbă germană, a pătruns în toate domeniile și a ațfătat curentul antigerman. O vastă conspirație antihabsburgică a fost descoperită și înfrântă în Secuime. Dizolvarea regiunii militare de graniță s-a desfășurat în aceeași perioadă. Autonomia administrativă s-a seacă (fiscală, legislativă și juridică) a fost înlocuită pas cu pas. Culegerile de legi teritoriale ale stărilor, codificate în secolul al XVI-lea sau chiar mai înainte, au fost înlocuite în 1853 de Codul Civil Austriac. Prin dizolvarea vechilor legături de dependență, economia și sistemul de impozitare au căzut într-un haos incontrollabil.

Populația Transilvaniei grupată pe etnii

(date bazate pe conscripții confesionale din epocă, pe aprecieri și pe recensământul din 1850/51)

Anul	Români	Maghiari	Tigani	Evrei	Alte naționalități	Total	Populația integrală
	%						
1766*	58,9	27,5	13,6	-	-	100,00	953.886
	52,0	41,0	6,5	-	0,5	100,01	1.453.742
1773	63,5	24,2	12,3	-	-	100,01	1.066.017
1786	30,5	49,7	18,2	0,7	0,7	100,01	1.664.545
1794	50,0	33,0	12,5	4,3	0,3	100,01	1.458.559
1844	60,1	28,6	10,0	0,8	0,3	100,02	2.143.310
1850/51	59,5	25,9	9,4	3,8	0,6	100,02	2.062.379

*din acest an există două serii de date

Sursă: „Kurze Geschichte Siebenbürgens”, Budapești 1990, pag. 411

Diploma din octombrie 1860, care conferea monarhiei o constituție bazată pe specificul fiecărei țări în parte, acorda câteva libertăți regionale, limitate însă de *Patenta* din februarie 1861. În Transilvania s-a reintrodus Guberniul în vechea sa formă și s-a convocat dieta. Votul cenșitar, care a fost aplicat pentru prima oară în alegerile pentru dietă, a dus la excluderea unei mari părți a nobilimii, care plătea impozite foarte mici, oferind totodată românilor posibilitatea să obțină pondere politică în acest for. Incluzând deputații numiți și pe cei delegați din oficiu, situația dietei de la Sibiu din 1863 era următoarea: 58 români, 56 unguri și secui, 44 sași. În orice caz, aproape nici un maghiar sau secuie nu a participat la dietă, deoarece aceasta se opusese unirii Transilvaniei cu Ungaria, promovată și recunoscută din partea Ungariei. Un alt motiv a fost intenția dietei de a trimite deputați proprii pentru parlamentul central din Viena (*Reichsrat*).

Principala sarcină a acestei diete, unică în felul ei, era – în concepția împăratului – elaborarea de propuneri legislative pentru atribuirea de drepturi egale românilor și confesiunilor acestora, precum și pentru utilizarea celor trei limbi ale țării în administrația publică. Bazându-se pe vechea constituție, dieta a recunoscut egalitatea națiunii „române” cu cea a ungarilor, a secuilor și a sașilor, termenul de națiune fiind acum interpretat în sens etnic. În același timp, bisericile greco-catolică și greco-ortodoxă au primit o poziție egală cu cea a confesiunilor demult „recepte”. Proiectele de lege au primit acordul împăratului neașteptat de repede. Cele trei limbi ale țării, maghiara, româna și germana, au fost recunoscute și ele ca fiind egale în drepturi. Și pentru celelalte puncte cerute de împărat – printre altele și reglementarea dietei, reorganizarea administrației publice, o autoritate juridică supremă – s-au găsit soluții pînă la sfîrșitul anului 1864, deși colaborarea dintre sași și români, temporar fructuoasă, nu era nici pe departe lipsită de conflicte și necesita deseori soluții de compromis.

Chiar dacă se părea că s-a creat o bază pentru o colaborare echilibrată a naționalităților, trebuiau totuși avute în vedere realitățile

politice care i se opuneau. Deja în anul 1864 s-a resimțit o răcire a relațiilor între Transilvania și Viena, care ducea acum negocieri secrete de reconciliere cu cercurile politice conducătoare ale Ungariei, avînd ca scop stabilirea unui statut special pentru Ungaria în cadrul monarhiei. Negocierile s-au concretizat în decursul anului 1865, astfel încît, în noiembrie, împăratul a convocat o nouă dietă transilvană, al cărei scop unic a fost renegocierea unirii cu Ungaria. Pe baza unui nou cens electoral, maghiarii au obținut de data aceasta majoritatea deputățiilor și au putut, prin urmare, să aprobe cererea de unire. Sașii și românii au votat aproape fără excepție împotriva. Încercările lor de a-și asigura drepturi speciale, înaintea hotărîrii de unire, au fost lipsite de succes. Chiar dacă integrarea Transilvaniei în Ungaria s-a făcut treptat, se poate spune că această dată marchează sfîrșitul autonomiei țării, oricum diminuată din ce în ce mai mult.

VI. TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Națiunea de stat și naționalitățile

Noțiunea de „compromis” austro-ungar, uzuală în afara limbii germane și maghiare, descrie mai bine noile reglementări juridice din anul 1867 din Imperiul Austriac decît denumirea de „Ausgleich”. Din perspectiva Vienei era esențială satisfacerea insistențelor extrem de puternice ale maghiarilor de a obține independența, fără a-i lăsa să părăsească structura existentă a statului. Negocierile, care au necesitat mai mulți ani, au ajuns la final într-un moment de slăbiciune a monarhiei pe plan extern – după pierderea Veneției și înfringerea suferită în fața Prusiei. Regatul Ungar a devenit un stat independent și constituțional, al cărui rege era, în uniune personală, împăratul Austriei și care avea în comun cu restul monarhiei doar domeniul afacerilor externe, al apărării, precum și finanțele necesare acestora. Compromisul a luat naștere într-un moment în care interesul habsburgilor s-a îndreptat definitiv către est, dat fiind faptul că pretențiile de dominare ale Austriei în raport cu statele germane se spulberaseră odată cu Königgrätz, în 1866, Austria fiind astfel exclusă din „Germania”. Soluția dualistă, în care „regatele și țările” părții austriece și Regatul Ungar erau, practic, parteneri cu drepturi egale sub un monarh comun, avea rolul de a aduce o relaxare a situației politice interne.

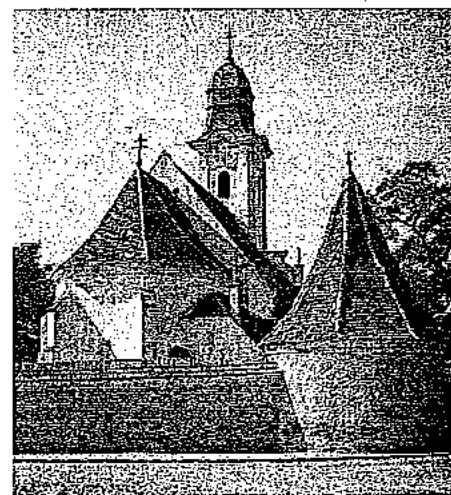
Maghiarii vedeau în compromis o confirmare a aspirațiilor spre autonomie și realizarea, în mare, a revendicărilor Revoluției de la 1848/49. Ideea unui stat unitar a câștigat astfel o bază reală. Unirea Ungariei cu Transilvania era parte componentă a compromisului și putea fi înfăptuită fără o opoziție substanțială, în ciuda protestului naționalităților. Numai cu Croația-Slavonia, care de asemenea aparținea Ungariei, s-a încheiat un compromis separat, care le conferea croaților un statut aparte, bazat pe propriile lor tradiții. Problema naționalităților, pe lângă cea a modernizării statului și a economiei, a constituit și după 1867 o problemă politică internă decisivă, ea devenind însă o chestiune mai puțin specifică Transilvaniei, cât mai degrabă întregului stat.

Pentru Transilvania, pactul dualist a însemnat, ca un prim pas, o schimbare treptată, dar totuși fundamentală, a structurii administrative. În locul autorităților vieneze, responsabilitatea trecea acum asupra unui guvern maghiar și a unor ministere maghiare din Pesta, iar Guvernul a mai fost păstrat doar pentru un an. Dieta Transilvaniei a fost dizolvată, locul ei fiind luat de parlamentul din Pesta, iar deputații transilvăneni trimiși acolo erau aleși, în baza unui drept de vot censitar, încă în vechile circumscriptii administrative. Hotărârile de anvergură ale dietei din 1863/64 de la Sibiu au fost anulate prin decret imperial. Bazele juridice și structurile de autoritate au fost asimilate treptat, deosebirile regionale fiind păstrate de-a lungul perioadei de tranziție. Maghiara nu a devenit imediat unica limbă oficială a administrației, cu toate că a câștigat mult în importanță. O reformă generală a administrației era încă în stadiul de proiect. Vechile privilegii ale stărilor-națiune au fost desființate, în timp ce au fost confirmate egalitatea în drepturi a cetățenilor împreună cu drepturile și autoadministrarea comunităților confesionale.

Pentru soluționarea „problemei naționalităților”, din 1868 a fost folosită calea legislativă. „Legea naționalităților”, care în context european era una revoluționară, dădea o impresie absolut liberală,

însă nu acorda naționalităților drepturi egale și nici nu le recunoștea ca subiecte colective autonome, ci vorbea despre „națiunea maghiară unitară și indivizibilă”. Maghiara obținea statutul unei limbi oficiale, însă naționalităților le erau acordate drepturi extinse în domeniul limbii, pe planul administrației locale și regionale. Învățământul avea să se desfășoare, cu excepția celui universitar, în limbile materne respective. Pentru că „legea naționalităților” asigura în general doar drepturi individuale, nu și colective, ea a fost respinsă în unanimitate de reprezentanții naționalităților. Ca o consecință decisivă, această lege nu a fost niciodată aplicată în mod consecvent. Respingerea ei de către naționalități era accentuată de scăderea influenței vechilor elite liberale maghiare, al căror liberalism pronunțat economic se afla în opoziție clară cu tendința de privilegiere a intereselor specifice fiecărui grup etnic. Mai degrabă, această politică a naționalităților, resimțită din perspectiva zilelor noastre ca relativ moderată, țintea la început spre integrarea „minorităților” în națiunea politică ungară. De-abia schimbul de generații în clasa politică maghiară a dus la o politică de maghiarizare în adevăratul sens al cuvântului.

De altfel, folosirea termenului de „minorități naționale” pare inadecvată pentru acea epocă, fiindcă, pe de o parte, națiunea titulară a maghiarilor reprezenta, la nivelul întregului teritoriu, doar o majoritate relativă, iar pe de altă parte, deoarece naționalitățile formau, de regulă, majoritatea la nivel regional. De altfel, în perioada compromisului, nu putem vorbi încă de o conștiință minoritară

Biserica armenescă
din Gheorgheni

în sens modern, aceasta se va forma de-abia pe la cumpăna veacurilor. Existența unui alt tip de valori politice reiese și din caracteristicile fundamentale ale votului cenșitar care, bazat pe nivelul impozitelor, al proprietății și al educației, permitea dreptul la vot doar unui sfert din populația săsească, unei cincimi din cea maghiară și nici măcar unei zecimi din cea românească. Această disproporție față de ponderea demografică a etniilor din Transilvania se datorează și unor reglementări speciale pentru Transilvania, care-i defavorizau în mod clar pe români.

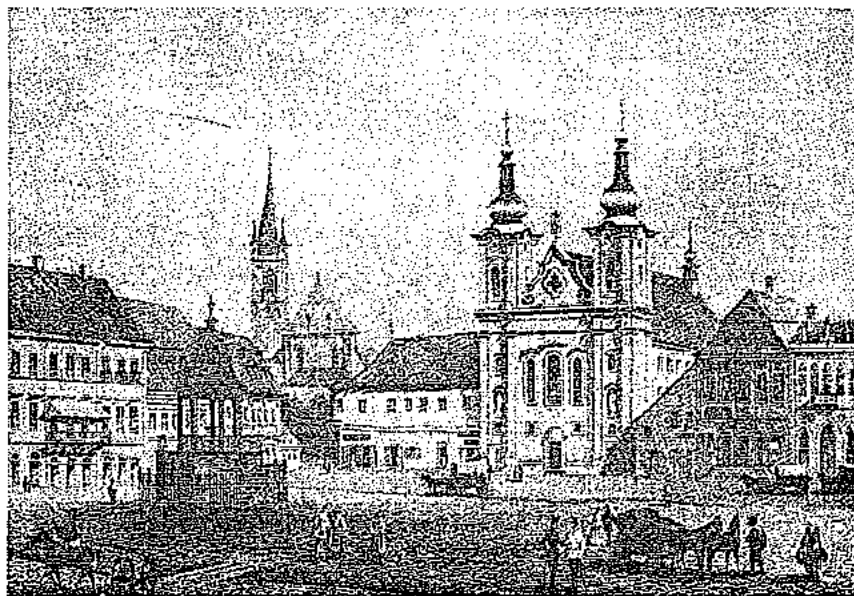
Reacția lor față de „pactul austro-ungar” și față de anularea oricărei autonomii a Transilvaniei a fost una marcată de ani lungi de pasivitate politică. La adunarea de la Blaj din 1868 ei au comemorat Revoluția din 1848/49 și au reafirmat cerințele de atunci: anularea unirii, restabilirea autonomiei Transilvaniei și recunoașterea drepturilor lor ca naționalitate. Ca o consecință a distanțării față de „pactul austro-ungar” și unirea cu Ungaria, Partidul Național Român din Transilvania, fondat în 1869, a refuzat participarea la viața parlamentară a Ungariei. În ciuda interzicerii imediate a partidului, românii au reușit, totuși, cel puțin pe plan regional, de pildă în adunările din comitate, să-și exprime vederile politice. Totodată, au avut loc procese de limpezire interioară, dat fiind că elita politică românească a reușit să se desprindă treptat de tutela celor două confesiuni proprii. Aceste circumstanțe, succesele evidente în domeniul cultural și intensificarea colaborării cu instituții și susținători din România învecinată, care în 1877/78 se scuturase de suzeranitatea otomană prin Războiul de Independență, au sporit considerabil încrederea în ei înșiși a politicienilor transilvăneni și au creat astfel premisele, începând din 1880, pentru renunțarea treptată la politica pasivă. În această nouă direcție tindea, în 1881, unirea partidelor naționale românești din diferitele părți ale Ungariei, în care locuiau și români.

Procesul de tranziție care poate fi observat la toate etniile Transilvaniei după compromisul de la 1867 se pare că s-a petrecut în mod mai accentuat în rîndul sașilor. Pierderea treptată a ponderii lor

politice ca stare, care se anunța încă din vremea lui Iosif al II-lea și a devenit o realitate ulterior – în 1848, în 1867 și prin reforma administrativă din 1876 – a avut ca urmare multiple transformări în viața lor socială: concentrarea asupra necesităților economice și culturale, care se anunțase deja în faza premergătoare a revoluției, s-a accentuat acum în mod clar, biserica lutherană, pe de o parte, și numeroasele asociații noi, pe de altă parte, preluând în acest proces rolul central. Noțiunea juridică de „sași” s-a transformat definitiv într-una care îi desemna pe etnicii germani de pe vechiul Pământ Crăiesc și din comitate, în timp ce, încurajată de întemeierea Imperiului German, în 1871, identificarea cu spațiul german ca „țară mamă” era în continuă creștere. Orientarea către Austria și către împăratul austriac, care arăta puțin interes față de problemele interne ale Ungariei, se diminuea mult astfel. Punctele centrale ale intereselor interne săsești au devenit cultivarea și extinderea sistemului școlar confesional, care oricum ajunsese deja la un nivel de dezvoltare remarcabil, precum și consolidarea economică a agriculturii și a meseriilor prin cooperative, asociații, bănci, prin perfecționarea educației și prin reforme. Tot în această fază s-a format, datorită intenselor cercetări istorice, o conștiință istorică colectivă, al cărei efect asupra înțelegerii de sine a acestui grup, în perioadele ulterioare, nu poate fi deloc subapreciat.

Evoluții culturale și economice asemănătoare se pot constata și la maghiari. Cu toate că se considerau fără rezerve ca membri ai națiunii titulare în stat, situația lor era în întregime comparabilă cu cea a românilor și a sașilor. Deveniți în întinse părți ale Ungariei și Transilvaniei minoritari, maghiarii erau îngrijorați pentru viitorul existenței lor naționale. Din aceste motive ei căutau să-și consolideze propria etnie, diminuând barierele încă existente față de secui pentru a-i integra în națiune și astfel să câștige noi membri pentru națiunea lor. Un rol decisiv la acest ultim punct îl jucase credința în superioritatea propriei culturi în comparație cu cultura celorlalte naționalități ale țării: în consecință, în conștiința oamenilor politici

maghiari, politica maghiarizării, care a început moderat în anii 1870, luând apoi forme din ce în ce mai radicale, incluzând pînă și încălcarea legilor în vigoare de către organe ale statului, reprezenta mai ales promovarea culturii și mai puțin integrarea etnică forțată. Din partea literaturii de specialitate maghiare se insistă pînă astăzi pe faptul că naționalitățile supuse măsurilor de maghiarizare au obținut în timpul dualismului o sporire incontestabilă a puterii lor economice și a instituțiilor lor culturale, ceea ce nu se poate afirma în aceeași măsură pentru populația maghiară. Referitor la datele statistice care confirmă aceste afirmații științifice, trebuie ținut mereu cont de relativa înapoiere a naționalităților – în cazul Transilvaniei, mai ales a românilor – și de piedicile puse în calea acestora atunci cînd au căutat să își depășească înapoierea. O importanță deosebită pentru întreaga populație a Transilvaniei avea să dobîndească Universitatea din Cluj, fondată în 1872.

Piața centrală a Tîrgu-Mureșului în sec. XIX.

Reformele administrative, începute imediat după compromis, s-au finalizat în 1876 cu noua împărțire a comitatelor, ceea ce a însemnat desființarea definitivă a scaunelor secuiești și a pămîntului crăiesc al sașilor. Prin aceasta, au căzut ultimele resturi ale constituției medievale a Transilvaniei, Ungaria devenind un stat modern pentru acea vreme, chiar dacă era subdezvoltat, mai ales din punct de vedere economic și social, în raport cu provinciile vestice ale monarhiei. Schimbarea generațiilor în politica maghiară, care a avut loc în aceeași perioadă, a însemnat totodată abordarea unor poziții din ce în ce mai dure față de naționalități. Vechii liberali au fost înlocuiți de un curent tînăr dar conservator. Această schimbare s-a făcut simțită mai ales în învățămîntul de nivel preacademic unde, din 1879, s-a introdus limba maghiară ca materie obligatorie și pentru școlile primare, și în administrație, unde limbii oficiale îi revenea o importanță tot mai mare, pînă și în scrierea numelor. Trilingvismul caracteristic al documentelor oficiale și publice pentru Transilvania deceniilor trecute a fost acum redus la limba maghiară. În relațiile cu oficialitățile, limba minorităților a fost înlăturată, cu timpul, în întregime.

Politica de maghiarizare, care năzuia să reducă pe termen lung sau mediu partea nemaghiară din Transleithania (jumătatea imperiului aparținînd Ungariei), a cunoscut mai multe valuri. Intervențiile în drepturile culturale ale naționalităților au fost receptate de acestea ca fiind atît de ample încît, în locul asimilării prevăzute sau a eventualei cooperări, urmarea a fost o respingere categorică. Această politică i-a lovit în Transilvania în primul rînd pe români, ale căror instituții culturale nu erau încă suficient de consolidate pentru a face față intervențiilor statului, iar puterea lor economică era încă prea slabă pentru a putea compensa, din mijloace proprii, subvențiile care le fuseseră suspendate. În schimb, tradiționalul și foarte bine constituitul învățămînt confesional al sașilor va continua să funcționeze, fără a suferi prea mari daune, bazat fiind pe veniturile instituțiilor aflate în proprietatea comunității. Chiar și în domeniul politic și economic,

sașii au reușit să dobândească o poziție ceva mai protejată în raport cu alte minorități, datorită cooperării cu partidele guvernamentale. Caracteristica cea mai de seamă a politicii săsești spre exterior devenise de-acum un pragmatism accentuat, în timp ce evoluția internă era dominată de biserica lutherană, devenită biserică etnică.

Încremenirea fronturilor naționale

Lipsa colaborării dintre naționalități corespundea întocmai politicii guvernamentale, a cărei maximă preocupare de pe la mijlocul anilor nouăzeci era creșterea prin orice mijloace a proporției populației maghiare. La această dată, românii din Transilvania se bucurau deja de întreaga susținere morală și financiară a Bucureștiului, care intervenea la nivelurile cele mai înalte pentru etnia română din Ungaria. Atitudinea restrictivă a politicienilor maghiari a avut ca urmare o schimbare de orientare în subconștientul unei părți a elitei românești din Transilvania: accentul nu mai cădea doar pe îmbunătățirea situației de drept și pe autonomia regională în cadrul monarhiei habsburgice ci, din ce în ce mai frecvent, pe posibilitatea unirii tuturor românilor într-un singur stat. Important aici este nu atât realismul acestor idei cât, înainte de orice, formularea clară a acestor opțiuni, fie de către cercurile naționale din România (devenită Regat în 1881), fie de către intelectualii români din Transilvania.

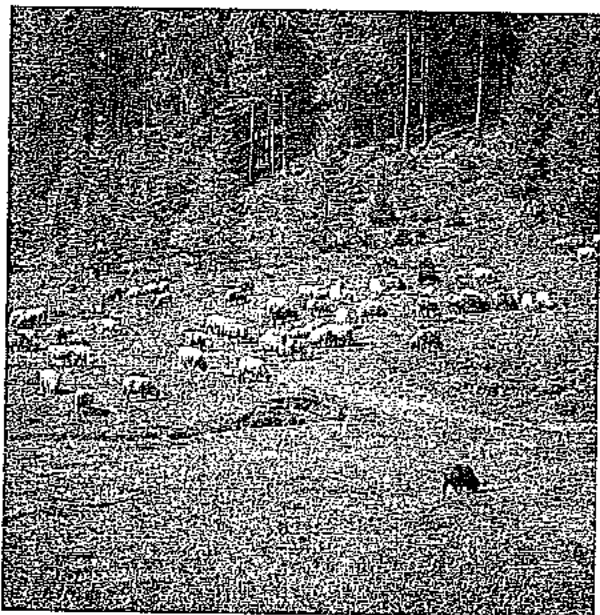
Mișcarea națională română, în care a avut loc un schimb de generații, a profitat de situația ușor instabilă pe plan politic a Ungariei de la începutul anilor nouăzeci pentru a insista, în cadrul unei acțiuni memorandiste, asupra îmbunătățirii situației. *Memorandumul* a fost predat în 1892 la Viena, ajungând apoi, nedeschis, la Budapesta, ca și *Supplex Libellus* în 1791, de unde a fost retrimis expeditorului, președintele Partidului Național Român din Transilvania. Memoriul exprima nemulțumirea față de sistemul dualist, față de dreptul restrictiv la vot și față de legile școlare îndreptate împotriva naționalităților și cerea drepturi egale pentru naționalități. El era adresat împăratului

Franz Josif, care însă, de multă vreme, nu mai intervenea în politica internă a Ungariei. Autoritățile maghiare i-au adus apoi în fața instanței pe „memorandiști”, autorii memoriului, în cadrul unor procese de presă, aceștia fiind condamnați în 1894 la pedepse cu închisoarea, cu durate de până la cinci ani. Cu aceasta, a început o perioadă marcată de numeroase condamnări ale unor reprezentanți ai diferitelor minorități pe motivul presupusei încălcări a libertății presei și de întrunire. Românii și sașii afectați au scăpat deseori prin refugierea în străinătate. Închisoarea din Seghedin, rezervată deținuților din aceste categorii, a fost poreclită în popor „hotelul naționalităților”.

O mulțime de controverse juridice au fost prilejuite de emiterea, în urma sărbătoririi în 1896 a mileniului scurs de la descălecarea triburilor maghiare, a unor reglementări legislative referitoare la numele localităților și al persoanelor, care permiteau de acum încolo doar nume oficiale maghiare, fapt care a creat o agitație a spiritelor ieșită din comun. Conștiința „Ungariei Mari”, afișată în mod demonstrativ în 1896, și care obliga popoarele nemaghiare din imperiu la acceptarea unui model ideologic străin, a dus, o dată în plus, la încordarea relațiilor interetnice. Drept urmare, s-a ivit o opoziție largă până și în rîndul sașilor, care se bucurau în spațiul german de o atenție crescîndă, fapt remarcat și prin noua denumire de „sași transilvăneni”, pentru a-i deosebi de saxonii din estul Germaniei. După desființarea autoadministrării săsești pe Pămîntul Crăiesc, aceștia au dezvoltat un sistem propriu de reprezentare politică pe bază etnică. Destinele politice ale sașilor erau conduse de Partidul Popular Săsesc, ce semăna mai degrabă cu o organizație pentru apărarea intereselor săsești decît cu un partid în sensul propriu al cuvîntului, în timp ce adunările generale ale sașilor („Sachsentage”) decideau, începînd cu 1872, asupra liniilor directoare ale politicii lor. Colaborarea instituționalizată cu guvernul maghiar nu mai era însă acceptată de tînăra intelectualitate universitară săsească, așa-numiții „Verzi”, care puneau sub semnul întrebării politica vechii elite, cea a „Negrilor”, care a realizat, totuși,

nu în ultimul rând, consolidarea unei bune părți a economiei săsești. Verzii s-au angajat în favoarea colaborării cu românii și chiar cu germanii din Ungaria. Mai ales această ultimă perspectivă se afla în afara opțiunilor politice ale Negrilor care, deși aveau o accentuată conștiință națională și pangermană, nu își puteau imagina sacrificarea intereselor propriului grup în favoarea unor intenții pangermane sau supraconfesionale. Disputa dintre Negri și Verzi s-a diminuat în măsura în care ultimii au preluat responsabilitatea politică și, odată cu aceasta, pragmatismul celor dintâi.

Și la românii activi din punct de vedere politic s-a putut constata, la cumpăna dintre veacuri, o dispută între generații, însă cu tendințe opuse. Cei tineri insistau pe recunoașterea sistemului dualist și pe colaborarea în cadrul vieții parlamentare a Ungariei. În schimb, cereau garantarea unui drept de vot mai liberal. Atunci când, după mai bine de zece ani, în 1905, Partidul Național Român a putut ține din nou, cu

Peisaj transilvan

acordul autorităților, o adunare, s-a reușit, sub influența tinerei generații, adoptarea unui nou program: accentul nu mai cădea pe autonomia Transilvaniei, ci pe revendicarea creării de regiuni clădite pe criterii etnice cu administrație autonomă, pe votul universal și pe respectarea legii naționalităților din 1868.

Schimbarea fundamentală petrecută în politica internă maghiară în 1905/06, când liberalii au fost nevoiți, după aproape patru decenii, să cedeze puterea conservatorilor, amenința să aducă cu sine o agravare a situației naționalităților. Așa-numita lege Apponyi, care întrunea măsuri drastice de maghiarizare în sistemul școlar, a confirmat pentru guvern renumele de șovin și adversar al minorităților.

Tema dominantă a politicii maghiare era, pe lângă problema naționalităților, poziția față de monarhie în ansamblu. Acele forțe politice care insistau și pe mai departe asupra unei desprinderi de Viena și care erau dispuse să accepte cel mult un șef de stat comun, aflate timp de decenii în inferioritate față de liberalii susținători ai dualismului, au câștigat acum în pondere și au obținut la alegerile parlamentare din 1905 majoritatea, sub forma unei „coalitii”. Criza din jurul sistemului dualist a fost amplificată prin activitatea moștenitorului tronului, Franz Ferdinand, un adversar convins al soluției dualiste, care era în favoarea punerii în practică a unor concepte federale pentru întreaga monarhie. Unii dintre politicienii români de frunte întrețineau relații strânse cu Franz Ferdinand și cu cabinetul său din umbră, și i-au prezentat propriile lor proiecte pentru federalizarea monarhiei. Au păstrat o legătură strânsă și cu cercurile sprijinitoare ale moștenitorului tronului, care, după 1910, au condus negocierile între reprezentanții românilor și guvernul maghiar. În planurile lui Franz Ferdinand pentru o monarhie reorganizată, românilor le-a fost atribuit un rol important, respingerea dualismului din partea acestora găsindu-și astfel o confirmare în plus. Din acest motiv, și nu numai, tentativele de compromis cu Budapesta, în ciuda unor evoluții parțial pozitive, mai ales în privința dreptului de vot și a susținerii economice și culturale, rămâneau continuu blocate, pînă ce izbucnirea primului război mondial a făcut imposibilă continuarea lor.

În viața politică a Ungariei existau poziții diferite, chiar opuse, față de problema naționalităților și a integrării acestora în statul maghiar ca entități politice colective. Din cercurile „radicalismului burghez” se puteau auzi deja voci care propăvăduiau coexistența

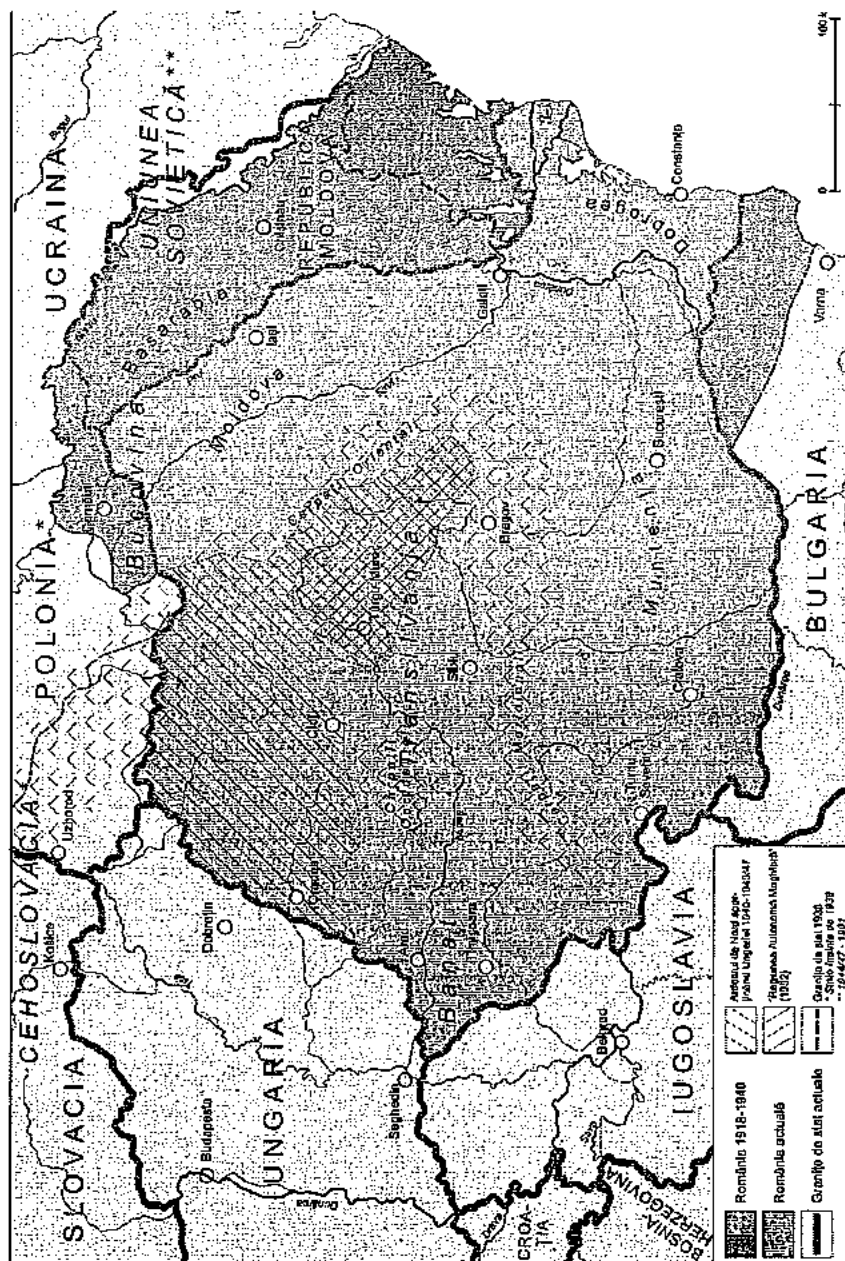
etniilor și organizarea Transilvaniei ca o „Elveție orientală”. În general însă domina frica față de minoritățile etnice deoarece, în ciuda străduințelor de maghiarizare, ponderea etniei maghiare se reducea, iar potențialul economic, cultural și educativ al naționalităților cunoștea în același timp o creștere. O oarecare excepție în acest context o reprezentau germanii din Transilvania, bine integrați în viața politică maghiară și, în ce-i privește datorită structurilor lor colective specifice, încercările de maghiarizare au rămas fără nici un rezultat. Loialitatea lor față de statul maghiar se afla în afara oricărei discuții, dat fiind faptul că doar în coaliție cu acesta ei se vedeau în măsură să se impună față de majoritatea pe care românii au atins-o, spre începutul secolului, chiar și pe fostul Pământ Crăiesc. Astfel, sașii aveau o poziție foarte rezervată față de introducerea votului universal, care era pus din ce în ce mai des în discuție.

Din punct de vedere economic, Ungaria, și astfel și Transilvania, se dezvoltaseră destul de promițător. Procesele de transformare din agricultură, dezvoltarea căilor de acces prin construirea de căi ferate sau apariția și succesul întreprinderilor industriale, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, precum și ascensiunea instituțiilor de credit și a societăților de asigurare, în fine, extinderea îngrijirilor medicale sânt, toate, indicii pentru îmbunătățirea standardului de viață, cel puțin la nivelul burgheziei și al țărănimii înstărite. Mobilitatea populației creștea considerabil. Procesele de transformare în domeniul economiei și crizele economice temporare, care loveau în primul rând în meșteșuguri și în surplusul de populație din zonele rurale, au produs valuri repetate de emigrare în America sau în România învecinată. Procesul modernizării în economie a dat naștere clasei muncitoare. Ea a rămas însă, ca și mișcarea muncitorească, de altfel, neînsemnată din punct de vedere numeric. Legislația maghiară în domeniul religiei din anii 1890 a dus la o liberalizare durabilă a vieții cotidiene. Datorită punerii treptate în aplicare a organizării uniforme a administrației și a vieții publice la nivelul întregii țări, întregul proces s-a caracterizat, în ciuda tuturor

conflictelor cu naționalitățile, prin stabilitate internă și o funcționalitate remarcabilă. În general vorbind, dezvoltarea economică a Ungariei a atins în această perioadă nivelul Europei Centrale.

La izbucnirea războiului, în vara anului 1914, loialitatea tuturor etniilor din Transilvania și Ungaria față de imperiu și de coroană se afla în afara oricărui dubiu. Dezbaterile politice au continuat totuși, după o întrerupere, însă poziția conducerii de partid a românilor din Transilvania a fost întărită de faptul că Puterile Centrale insistaseră asupra neutralității Regatului României sau încercaseră chiar să-l cîștige ca partener. Guvernul maghiar împiedica însă orice intervenție în favoarea românilor, mai ales dacă era venită de la Berlin, și nu a admis decât ameliorări neesențiale. Între timp, strădaniile românești venite dinspre București de a dobîndi provincii învecinate, locuite preponderent de români, au găsit în acordurile din 1916 cu puterile Antantei o bază promițătoare: într-un tratat secret i-au fost garantate României Transilvania, Bucovina, Banatul și chiar alte zone din estul Ungariei, ca răsplată în cazul intrării în război alături de Antantă.

Pe această bază a urmat, în vara anului 1916, declarația de război la adresa Imperiului Austro-Ungar, apoi invazia trupelor române în Transilvania, eveniment rămas un simplu episod, deoarece românii au fost destul de repede respinși de armata austro-ungară și mai ales de cea germană, iar ca o consecință, părți întinse ale României au ajuns sub controlul Puterilor Centrale. Cu toate că românii din Transilvania au salutat doar cu rezervă intrarea trupelor române în Transilvania, iar față de Monarhia Austro-Ungară se comportau, de regulă, loial sau măcar neutru, s-a ajuns la o acutizare a relațiilor dintre naționalități. Din partea guvernului ungar au fost luate măsuri ce se întreprău în mod special împotriva românilor, în timp ce sașii și maghiarii se bucurau de o grijă deosebită. Povara impusă de acest lung război a fost în Transilvania într-adevăr apăsătoare, însă un declin al economiei nu a fost de remarcat, avînd loc chiar o modestă dezvoltare economică (cu excepția agriculturii).

Transilvania ca parte a României

VII. TRANSILVANIA CA PARTE A ROMÂNIEI

Alipirea la Regatul României

Posibilitatea unei alipiri a Transilvaniei la Regatul României a fost discutată, după cum s-a amintit, de ambele părți ale Carpaților, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, deși eventualitatea destrămării Monarhiei Austro-Ungare a fost socotită puțin probabilă, chiar și în timpul războiului mondial. De aceea, inițial, numărul susținătorilor acestei idei în rîndul românilor din Ardeal a fost destul de redus, predominînd o atitudine de expectativă. Care dintre variante – alipirea la Regat sau autonomia regională în cadrul unei monarhii habsburgice redefinite – ar fi găsit mai degrabă consimțămîntul românilor din Transilvania și din Ungaria va rămîne o necunoscută. În orice caz, tendința în direcția unei Români Mari nu se manifesta atît de clar cum ar dori istoriografia naționalistă românească să se creadă. Evoluția evenimentelor care s-au precipitat în a doua jumătate a anului 1918 a dus pînă la urmă la clarificarea deciziei.

În faza pregătitoare a armistițiului cu puterile aliate, împăratul Carol I, care i-a urmat la tron în 1916 lui Franz Iosif, emite la 16 octombrie 1918 proclamația „Către popoarele mele”, care reprezintă o ultimă încercare de salvare a imperiului său printr-o transformare federală și prin aprobarea autodeterminării etnice. În urma formării unei adunări naționale germano-austriece, prin proclamarea Cehoslovaciei și prin

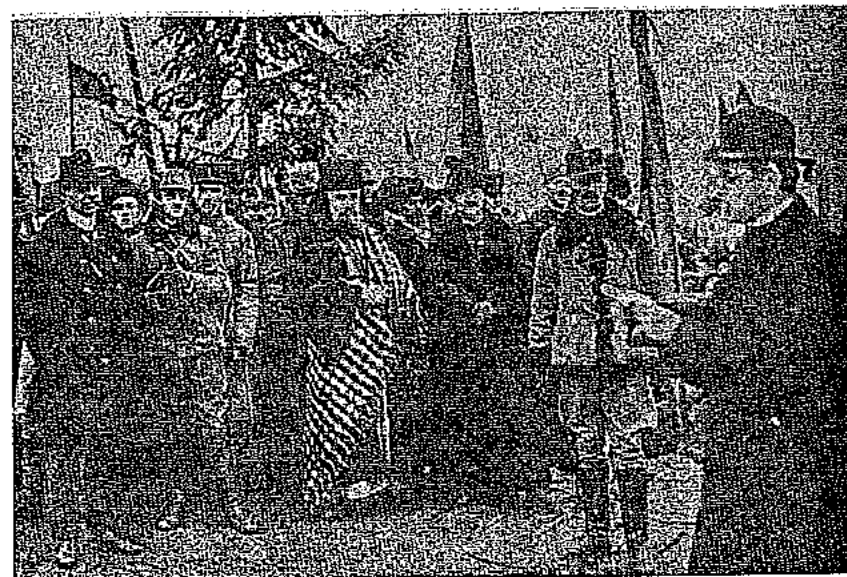
separarea slavilor de sud, formațiunea statală a Habsburgilor s-a destrămat încă în decursul săptămînilor următoare. Doar două zile i-au fost necesare revoluției din Budapesta pentru a învinge, astfel încît la 1 noiembrie s-a format un guvern independent pentru Ungaria. Monarhia Austro-Ungară se afla astfel în plin proces de destrămare. Ordinea publică s-a prăbușit în majoritatea părților imperiului, fiind asigurată doar provizoriu, la nivel regional și local, de gărzi cetățenești.

Și popoarele din provinciile estice au reacționat prompt. La 31 octombrie s-a format în Budapesta Consiliul Național Român, care la 9 noiembrie cerea noului guvern al Ungariei predarea puterii în cele 26 de comitate estice care, luate ca întreg, erau locuite în majoritate de români. Negocierile purtate la Arad, la mijlocul lui noiembrie, între Consiliul Național Român și guvernul Ungariei care, la rîndul lui, oferea acum și autonomie regională, au rămas fără rezultat: armistițiul încheiat la 13 noiembrie între Ungaria și Antantă prevedea pentru Transilvania ocupație aliată pînă la linia Mureșului, astfel încît alipirea la Regatul României părea deja la această dată ca fiind cea mai probabilă opțiune. Cu doar o săptămîină mai tîrziu începea intrarea trupelor române în Transilvania. La începutul lui decembrie linia de demarcație de pe Mureș era atinsă, iar retragerea, respectiv dizolvarea unităților germane și austro-ungare și constelația politică prielnică au permis continuarea treptată a înaintării.

Sașii au format, la rîndul lor, deja în data de 2 noiembrie, un consiliu național propriu, care urma să reacționeze prompt la situația în continuă schimbare. Astfel, au urmat imediat convorbiri cu reprezentanți ai românilor. Decizia fundamentală a fost însă luată doar după Marea Adunare Națională a românilor de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, unde a fost proclamată aderarea românilor din „Transilvania” la Regatul

* Conform înțelegerii actuale „Transilvania” cuprinde, pe lîngă Transilvania propriu-zisă, adică Ardealul, și Banatul, regiunea sătmăreană, Maramureșul și Crișana, deci toate ținuturile care pînă în acel moment aparțineau de Ungaria. În continuare vom folosi termenul în sensul noului său conținut, iar prin Transilvania istorică sau Ardeal vom face referire la teritoriul istoric al Transilvaniei.

României. Totodată, declarația de la Alba Iulia prevedea ample drepturi minoritare pentru „popoarele conlocuitoare”. S-a trecut mai departe la formarea unui „Consiliu Dirigent pentru Transilvania”, care prelua responsabilitatea guvernamentală pentru teritoriile din Ungaria locuite de români, activitatea sa desfășurîndu-se în coordonare, dar încă independent de guvernul de la București. Liderii din acest consiliu erau de obicei foști deputați în Parlament care, în parte, avuseseră bune legături cu Franz Ferdinand. Cu sașii existau deja legături, parțial strînse, astfel încît, bazîndu-se pe declarația de la Alba Iulia, liderii sași au putut lua în cursul lunii decembrie o decizie și au proclamat, la propria Adunare Națională, din 8 ianuarie 1919, azeziunea poporului săsesc la România Mare. Prin aceasta sașii au sperat într-o mai bună asigurare a drepturilor lor ca minoritate, mai ales că, dată fiind ponderea lor numerică, cu puțin peste 200.000, s-au văzut constrînși, din pricina introducerii votului universal, la o poziție defensivă. Pentru diplomația română, declarația săsească de azeziune a fost un real avantaj în cadrul negocierilor de pace

Episcopul Iuliu Hossu dă citire Declarației de la Alba Iulia

care tocmai începeau la Paris, pentru justificarea alipirii noilor provincii la Regat. Din punct de vedere demografic sașii reprezentau o cantitate neglijabilă; nu însă și din cel economic.

Firește, pentru maghiarii din Transilvania decizia săsească era de neînțeles. Ei plecau de la premisa că de-abia conferința de pace va stabili noile granițe și se pronunțau necondiționat pentru rămânerea la Ungaria. În plus, aveau încredere în aplicarea dreptului la autodeterminare al națiunilor, care a fost propovăduit de către aliați în timpul războiului. Majoritatea funcționarilor de stat de etnie maghiară a refuzat depunerea jurământului solicitat curînd pe constituția Regatului Român. Prin urmare, au fost nevoiți să renunțe la funcțiile deținute. În ajunul ocupării Clujului de către trupele române, o mare adunare a maghiarilor ținută la Cluj s-a pronunțat în favoarea rămînerii la Ungaria. În acea fază, în întreaga Transilvanie au avut loc – desigur, la nivel local –, dispute violente între naționalități, dar efectele lor au fost totuși limitate. Important pentru evoluția ulterioară a fost faptul că o parte considerabilă a păturii conducătoare maghiare din sfera politică și economică, mai ales nobilimea care poseda pămînt, s-a mutat în Ungaria propriu-zisă. Acești „optanți” nu au renunțat însă la pretențiile lor de proprietari funciari nici după exproprierile în urma reformei agrare din România. Disputa rezultată astfel între cele două state, la nivelul Ligii Națiunilor, avea să mențină tensionate relațiile interstatale și interetnice româno-maghiare.

Ardealul era, în imaginarul colectiv al maghiarilor, una din provinciile centrale ale vechiului lor regat, avînd o importanță istorică deosebită. Pierderea acestei provincii și stăpînirea ei de către românii aflați pînă acum, din punct de vedere social, pe o treaptă inferioară, era dincolo de puterea de imaginație a majorității maghiarilor, astfel încît reacția lor față de această evoluție era de nedumerire și de neputință. Lipsa posibilității de a se impune și, prin urmare, lipsa de acțiune au făcut extrem de dificil procesul de reorientare și de adaptare pentru maghiarii din provinciile alipite României.

Anul 1919 a adus, pe lîngă lipsa materială vizibilă, mai ales

dezamăgiri și dezmeticiri. În vreme ce politicienii români de frunte din Consiliul Dirigent nu au reușit să realizeze concepția lor asupra unui statut special al teritoriilor ce aparținuseră înainte Ungariei și a integrării lor treptate în România Mare, politicienii din Vechiul Regat au cîștigat o influență tot mai mare și au inclus toate teritoriile nou dobîndite în sistemul de stat centralizat, conceput după modelul francez. Cu alipirea Transilvaniei, Bucovinei, Basarabiei și Dobrogei de Sud la Regatul Român, teritoriul și populația vechiului stat au fost mai mult decît dublate. O schimbare fundamentală s-a produs astfel în structura etnică și demografică: în timp ce Vechiul Regat era în mare parte un stat agrar, cu structură monoetnică, noile teritorii ale României Mari erau regiuni multietnice cu un grad de urbanizare și industrializare relativ ridicat față de cel din Regat. Structura etnică din Transilvania arăta la recensămîntul din 1930 astfel: 57,8% români (1910: 54%), 24,4% maghiari (1910: 31,7%), 9,8% germani (1910: 10,5%) și alte grupuri mai mici, printre care evrei și romi. Raportate la întregul teritoriu, minoritățile etnice formau totuși aproape o treime din populație.

În cadrul statului național român

Dificultățile insurmontabile întîmpinate de politicienii din Vechiul Regat în problema minorităților au ieșit la iveală deja în cadrul negocierilor de pace din 1919, cînd aceștia au refuzat să semneze Tratatul minorităților. De semnarea unor asemenea tratate pentru protecția naționalităților era condiționată încheierea tratatelor de pace cu statele succesoare Monarhiei Austro-Ungare. Doar după un ultimatum dat de către aliați și după demisia primului ministru de la București a avut loc semnarea Tratatului minorităților de către un politician român de vază din Ardeal, care i-a urmat în funcția de prim-ministru în decembrie 1919. Tratatul minorităților semnat cu România a fost singura reglementare care prevedea garanții de protecție pentru colectivitățile etnice, mai exact pentru secuii și sașii din Transilvania. Un alt punct important a fost acordarea cetățeniei evreilor, dat fiind

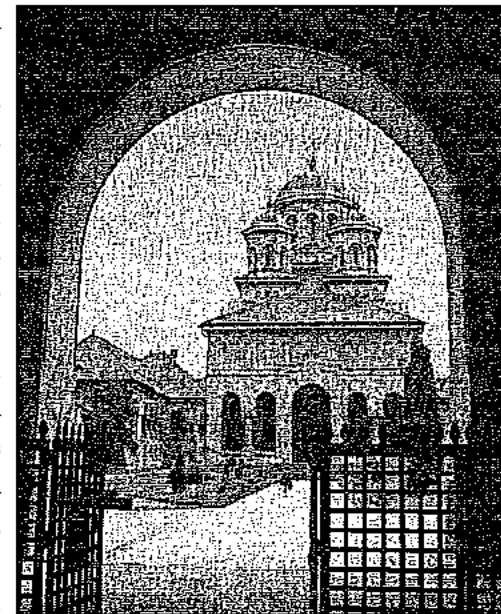
că în vechea Românie ei fuseseră excluși de la cetățenie pînă în acel moment. În general vorbind, pe primul loc se afla garantarea drepturilor individuale. Din punctul de vedere al dreptului internațional, Transilvania a trecut la România abia prin tratatul de pace cu Ungaria, de la Trianon, din iunie 1920. Între timp, deja în noiembrie 1919, au avut loc primele alegeri parlamentare pe întreg teritoriul noii Români. La aceste alegeri sașii au participat cu succes, în timp ce maghiarii s-au abținut, optînd pentru pasivitatea politică, așa cum au făcut românii din Ardeal după 1867. Consiliul Dirigent din Transilvania și-a încheiat activitatea în primăvara anului 1920 și a predat competențele sale autorităților centrale române. Cu aceasta s-a încheiat prima treaptă a integrării administrative a noilor provincii – ideea unei autonomii de tranziție pierzîndu-și actualitatea, deși unele norme de drept ale statelor predecesoare au fost menținute pentru întreaga perioadă interbelică.

Obiceiurile politicianilor de la București au însemnat pentru toți ardelenii, indiferent cărei naționalități îi aparțineau, o schimbare profundă de comportament: în centrul orientărilor politice nu se aflau programe, ci persoanele de la conducere, iar clientelismul și nepotismul erau larg răspîndite. Corupția și bacșii ocupau și ele în viața politică un rol important. Elaborarea noii constituții progresa foarte încet. Mai urgentă era realizarea unei reforme agrare, care le fusese promisă țăranilor din Regat încă din timpul războiului și care a fost deja pregătită pentru Transilvania de către Consiliul Dirigent. Dat fiind că, mai ales în noile provincii, proprietatea funciară era împărțită în mod inegal între etnii, românii posedînd partea cea mai redusă față de ponderea lor numerică, era inevitabil ca realizarea reformei să creeze impresia dezavantajării minorităților. În cazul maghiarilor și sașilor din Ardeal – cu excepția nobilimii, care avea mari proprietăți funciare – au fost mai puțin afectați țăranii, care aveau proprietăți mici sau mijlocii, fiind mai mult afectate instituțiile culturale. De exemplu, Universitatea Națiunii Săsești, care încă

administra ca fundație resturi ale vechilor proprietăți, sau Biserica Catolică și cea Reformată susțineau din aceste venituri părți majore ale învățămîntului confesional al minorităților, precum și instituții sociale sau culturale. Acestora le-a fost sustrasă, prin exproprierea în cadrul reformei agrare, pînă la 85% din baza materială destinată acestor activități, între anii 1921-1924, astfel încît fenomene ample de criză în viața socială și culturală a minorităților au devenit inevitabile, alimentînd sentimentul de respingere a noului stat.

La aceasta s-a adăugat faptul că promisiunile făcute locuitorilor neromâni ai țării în Declarația de la Alba Iulia din 1918 nu au fost respectate. Constituția, în sfîrșit adoptată în 1923, nu recunoștea decît un „stat național român unitar și indivizibil” și doar drepturi individuale. Drepturile colective, pentru care luptau maghiarii și sașii, nu erau prevăzute. De asemenea, reglementările din Tratatul minorităților nu se regăseau în constituție.

Bisericii Ortodoxe îi revenea un statut special în constituție, ceea ce indica viitoarea orientare culturală a politicii de stat. Pentru locuitorii Transilvaniei, anexarea la România a adus și din punct de vedere economic mai mult dezamăgiri: dacă la început mai exista speranța ca Transilvania să profite din avansarea de pe poziția de zonă periferică a vechii monarhii la una centrală în cadrul României Mari, s-a constatat, nu după mult timp, că politica

Catedrala ortodoxă din Alba Iulia

economică bucureșteană se concentra în primul rând asupra susținerii Vechiului Regat. Există tendința unei nivelări în jos, la nivelul Vechiului Regat, care, din punct de vedere economic și social, era mult mai puțin dezvoltat decât Transilvania, scopul principal fiind o uniformizare generală la nivelul întregului stat prin negarea particularităților regionale. Ca o nouă problemă socială a apărut în acest timp chestiunea muncitorimii industriale – în Ardeal și Banat ceva mai accentuat, datorită gradului mai ridicat de industrializare față de celelalte părți ale țării. Mișcarea muncitorească și social-democrația erau relativ slab dezvoltate, iar cerințele muncitorimii au fost pentru mult timp neglijate, rămânând astfel nerezolvate.

În timp ce în București se aflau la putere în mod necontestat așa-numiții liberali, un partid național-conservator dominat de familia de moșieri Brătianu și ale cărei rădăcini se aflau în perioada formării statului român, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Ardeal și în celelalte provincii vestice Partidul Național din Transilvania a rămas forul politic dominant și cel mai popular al românilor. După ce ultimul s-a unit, în 1926, cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat, Partidul „Național-Țărănesc”, cum se numea acum formațiunea, a devenit al doilea partid ca importanță în stat – cu speranța de a aduce o schimbare la București și de a implementa o politică mai deschisă și mai central-europeană. Politica economică „liberală” fusese caracterizată până atunci prin decizii restrictive în privința investițiilor străine, determinate de ideea construirii economiei cu forțe proprii („prin noi înșine”). Politica externă se orienta cu înverșunare către păstrarea și legitimarea achizițiilor teritoriale. Împreună cu Cehoslovacia și Iugoslavia, România, susținută de Franța, a format Mica Antantă împotriva Ungariei, care formulase deschis ca țel politic revizuirea „Trianonului”. De asemenea, Uniunea Sovietică și Bulgaria nu recunoșteau nici ele pierderile lor teritoriale în favoarea României. Liga Națiunilor de la Geneva a fost pentru România un alt for pentru apărarea intereselor proprii și contracararea plîngerilor venite din

partea minorităților. Dorința legitimării cu orice preț a posesiei Transilvaniei – nu doar cu argumente demografice – a devenit o adevărată obsesie a politicii interne și externe românești: autorități și redacții, oameni de știință și instituții întregi erau preocupați de demonstrarea „dreptului istoric” al românilor asupra acestor teritorii și de prezentarea acestor rezultate, în mod propagandistic, atât poporului cât și străinătății. Ungaria a contraatacat vehement, punând sub semnul întrebării ideea continuității românești și acuzând încălcarea drepturilor minorităților, astfel încât „Chestiunea transilvăneană” a rămas și în perioada interbelică o problemă majoră ce evolua spre escaladare.

Viața parlamentară a României, o monarhie constituțională cu două camere parlamentare, se deosebea în anii douăzeci și treizeci cu mult de modelul occidental: era de la sine înțeles că partidul care primea de la rege sarcina de a forma un nou guvern și de a organiza noile alegeri (pe baza propriilor mijloace), să le și câștige. Pentru partidul care dobânda 40% din voturile electoratului era prevăzut așa-numitul „bonus electoral”, prin care acesta avea dreptul la jumătate din mandatele parlamentare, la care se mai adăuga și numărul de mandate din cealaltă jumătate a fotoliilor parlamentare, atribuite în funcție de rezultatul efectiv al alegerilor. În consecință, partidul câștigător nu avea de ce să se teamă de adversarii din parlament. În sfârșit, fiecare nou guvern schimba de obicei la nivelul întregii țări o mare parte a funcționarilor de frunte sau favoriza proiecte economice proprii de anvergură, fapt ce nu stimula însă în nici un caz continuitatea necesară unei munci rodnice. Dezavantajoasă era și schimbarea foarte frecventă a guvernelor. Astfel, între anii 1919 și 1940 au existat – fără a pune la socoteală multiplele remanieri – peste treizeci de cabinete diferite.

Sașii au găsit posibilități ca, în interiorul acestui sistem, printr-un comportament politic pragmatic, să-și realizeze cel puțin o parte din interese. În baza structurilor lor organizatorice consacrate și a experienței lor politice, sașilor le-a revenit sarcina de a conduce

diferitele minorități germane ale României Mari – destul de diferite în ceea ce privește structura socială, istoria și confesiunea lor –, totalizând însă peste 700.000 de etnici germani. Reprezentanții parlamentari ai germanilor au încheiat carteluri electorale cu partidul care era considerat în acel moment favorit, obținând în schimbul susținerii politice – „disciplina electorală” a germanilor era de altfel vestită – anumite avantaje, interpretări mai blânde ale unor prevederi legislative dezavantajoase pentru germani și, nu în ultimul rând, mandate parlamentare. Din cauza diferențelor istorice și confesionale între diversele grupuri de germani, cooperarea intragermană înceta, de regulă, odată cu atingerea scopurilor stabilite.

În ciuda ponderii demografice ridicate a minorităților etnice nu s-a ajuns decât foarte rar la o cooperare între ele. Din 1921 și maghiarii au participat în mod activ la viața politică a României, socotind că, pe termen mediu, schimbarea situației geopolitice create în urma tratatului de pace de la Trianon este puțin probabilă. În 1922, diversele curente politice s-au reunit, sub o platformă politică comună, în „Partidul Maghiar”, susținut de clasa mijlocie, de aristocrație și sprijinit de Budapesta. Acest partid a luat parte la viitoarele alegeri, fie cu liste proprii, fie în alianțe cu partidele românești. O sigură dată, în 1927, s-a ajuns la o alianță electorală între maghiari și germani, într-un așa-numit bloc al minorităților, deoarece, datorită climatului antimaghiar dar nu și antigerman al politicii bucureștene, germanii se fereau de obicei de contacte prea strânse cu minoritatea maghiară. Țelurile politice ale maghiarilor din România, ai căror conducere le-a revenit și în acest caz ardelenilor, era, pe termen lung, asigurarea autonomiei regionale, administrative și etnice, iar pe termen scurt, tratamentul egal și înlăturarea măsurilor discriminatorii în domeniul economic, administrativ, cultural și în învățământ.

Un schimb limitat maghiaro-german a avut loc în domeniul cultural și intelectual. Ideea „transilvanismului” – un curent care accentua caracterul aparte al Ardealului din punct de vedere cultural-regional

– găsea în rîndul maghiarilor din Ardeal un număr crescînd de susținători. Astfel au fost dezvoltate concepte referitoare la federalizarea țării și la o „Elveție transilvăneană”. Avînd în vedere intervențiile autorităților române în învățămîntul maghiar, bine dezvoltat, și șicanele permanente cărora le erau supuse mai ales instituțiile culturale și asociațiile, s-a instalat și aici o atitudine defensivă față de influențele românești și o recurgere accentuată la valorile tradiționale. Politica de colonizare dusă la nivel de stat și aplicată cu mare succes ținea în primul rînd creșterea populației românești în acele zone din Ardeal și din vestul țării care erau iocuite predominant de maghiari. În afară de aceasta, și minoritatea germană se străduia să „regermanizeze” insulele de coloniști germani maghiarizate anterior – precum cele din zona Sătmarului –, o inițiativă pe care statul nu o vedea chiar cu ochi răi, dat fiind că astfel era redus elementul maghiar.

Schimbarea de guvern din 1928 și preluarea puterii politice de către Partidul Național-Țărănesc, ce avea ca lideri îndeosebi români transilvăneni, nu a adus și transformările sperate: pe de o parte, structurile anchilozate, iar pe de alta, urmările crizei economice mondiale au împiedicat reformele necesare în domeniul politic, social și economic. Ridicarea stării de asediu pentru Transilvania imediat după preluarea puterii de către acest partid, situație în care se afla regiunea încă din timpul războiului, a avut caracterul unui semnal politic. Regele Carol al II-lea, ajuns pe tron în 1930, înclina spre decizii îndrîjite și autoritare, tinzînd spre un sistem de dictatură personală. Cabinetul de tehnocrați numit de el în 1931 nu a reușit să rezolve problemele economice și financiare grave ale țării. La fel de puțin a reușit subsecretariatul de stat, creat de guvern și condus de un sas, să elaboreze mult-așteptatul statut al minorităților. Diferitele oficii pentru minorități, reînființate de repetate ori, aveau drept principal scop concentrarea și respingerea cererilor minorităților și nicidecum soluționarea lor, precum și diminuarea impactului politic extern al problemei.

Radicalizare politică

Radicalizarea politică în România concomitent cu răspîndirea curentelor fasciste în Europa Centrală și de Vest, își avea rădăcinile în imoralitatea politică, în corupția larg răspîndită și în neglijarea problemelor sociale, găsindu-și, începînd cu anii treizeci, expresia cea mai evidentă în acțiunile „Legiunii Arhanghelului Mihail”, numită și „Garda de Fier”. Bazîndu-se pe ideologia mistică românească de factură popular-religioasă, aceasta susținea o politică națională „curată”, cu tendințe evident antisemite. Adepții ei proveneau în mare parte din zona Vechiului Regat. În regiunile multietnice, chiar dacă se puteau întîlni și unele relații încordate între diferitele grupuri naționale, aceste relații degenerau doar rareori către manifestări radicale. Astfel, în perioada respectivă, nici evreii din orașele ardelene încă nu erau marginalizați, deși sferile de viață ale comunităților etnice erau clar delimitate una față de cealaltă.

Dictatura regală impusă în 1938 de către Carol al II-lea a fost o expresie a dezgustului față de democrație, deoarece parlamentul și partidele nu reușiseră să rezolve nici una dintre problemele apăsătoare ale vremii: dezorganizarea finanțelor statului pînă la insolabilitate repetată, inflația, șomajul și neliniștea socială au fost caracteristicile epocii. În paralel cu combaterea mișcării fasciste în interior, a avut loc o apropiere a României față de Germania hitleristă, care rezervase țării din sud-estul Europei un loc important în cadrul politicii economice germane. După ce această politică de balans a lui Carol al II-lea, orientată către păstrarea independenței și integrității teritoriale a României, s-a dovedit a fi o iluzie, iar el a fost nevoit să consimtă cedarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei către Uniunea Sovietică și, mai apoi, a Transilvaniei de Nord către Ungaria, regele a pierdut orice bază de susținere și, în 1940, a fost nevoit să cedeze puterea.

În România s-a instalat apoi dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu, la început încă cu participarea „Gărzii de Fier”. Satelizarea României în relația cu Germania a devenit acum din ce în ce mai

evidentă. Începînd cu sfîrșitul anul 1940 în țară se aflau trupe germane de instruire militară, iar minoritatea germană a obținut pentru prima dată un statut colectiv special. Participarea României la atacul asupra Uniunii Sovietice, în 1941, corespundea politicii revizioniste românești. Antisemitismul era parte integrantă a programului politic al dictaturii antonesciene, deși avea înaintea de toate motive sociale și culturale și doar în al doilea rînd de natură rasistă. În timp ce în Transilvania de Sud măsurile împotriva evreilor s-au limitat la marginalizarea și discriminarea lor, în alte părți ale țării, ca de exemplu în Bucovina sau Transnistria, au avut loc și pogromuri. În Transilvania de Nord ca și în alte părți ale Ungariei, care devenise și ea unul dintre sateliții lui Hitler, au avut loc spre sfîrșitul războiului persecuții și deportări ale evreilor, cele mai multe urmate de exterminarea lor în lagărele de concentrare germane.

Clerici sași, opozanți ai național-socialismului

În rîndurile maghiarilor din Transilvania – ca și în Ungaria –, tendințele revizioniste au cîștigat în amploare de-a lungul anilor treizeci, alături de nemulțumirea crescîndă față de situația politică internă, deși majoritatea maghiarilor ardeleni acceptase între timp apartenența la România și începea să demonstreze o atitudine constructivă față de noul stat. Aceasta nu a însemnat nicidecum că ei nu au salutat cedarea Transilvaniei de Nord și a Secuimii către Ungaria, act impus în 1940, prin dictatul de la Viena, de către Puterile Axei, Germania și Italia. Majoritatea zonelor din Transilvania locuite preponderent de către maghiari au devenit astfel, pînă după sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, parte a Ungariei, la fel ca și numeroase zone locuite preponderent de români (în nord, de exemplu) sau de către sașii nord-transilvăneni, precum zona Bistriței și a Reghinului. Aceste circumstanțe au hrănit antagonismul maghiaro-român, deoarece românii, care reproșau maghiarilor tendințe revanșarde, își vedeau astfel confirmate temerile și, deci, atitudinea de respingere.

Radicalismul politic se manifesta în Ardeal, în modul cel mai evident, în rîndul sașilor. Orientarea sașilor spre Germania devenise dominantă încă din 1870 și afla acum, din cauza deziluzionării generale a sașilor în noul stat și a transformărilor sociale, o accentuare considerabilă. Curente populare ale anilor douăzeci au căpătat în perioada de după 1930 un pronunțat caracter național-socialist, adaptat tradițiilor săsești, impunîndu-se definitiv în 1933. În tabăra național-socialistă s-a ivit o dispută ideologică aprigă, care s-a extins asupra tuturor germanilor din România. Românii, maghiarii și evreii au privit cu sentimente de înstrăinare derularea acestui conflict, a cărui aplanare nu a reușit nici prin mijlocirea parlamentarilor germani de la București, dispuși la compromis. El va fi soluționat abia printr-o intervenție directă a Reichului German, la sfîrșitul anilor treizeci, urmînd ca în anii 1940-1944 „Grupul Etnic German din România” să fie, ideologic și organizatoric, în întregime dirijat de la Berlin. În baza unei convenții germano-române a avut loc, începînd din 1943, înrolarea bărbaților

apți de luptă care aparțineau minorității germane în trupele combatante ale SS (Waffen-SS), și nu în unitățile române.

În timpul regimului comunist

Dictatura militară din România a luat sfîrșit odată cu întoarcerea armelor de partea puterilor aliate, ordonată de regele Mihai la 23 august 1944. Retragerii armatei germane i-a urmat, încă în cursul toamnei, ocuparea țării de către trupele sovietice, care în curînd au traversat și granița de atunci cu Ungaria, care trecea prin inima Transilvaniei (în urma cedării de la Viena). Războiul propriu-zis s-a sfîrșit astfel în toamna anului 1944, atît în România, cît și în Transilvania. Venirea comuniștilor la putere, în martie 1945, marchează însă începutul persecutării fostelor clase conducătoare, ce se va întinde pe mai mulți ani. Politicienii burghezi ai perioadei interbelice, care încercau să își reorganizeze partidele, au devenit în mod succesiv prizonieri ai noului regim împreună cu micii funcționari, reprezentanți ai vieții economice sau intelectuali, chiar dacă aceștia erau adversari ai dictaturii de dreapta. Țara, al cărei șef de stat era un rege, dar care avea un guvern comunist, reprezenta un paradox, ce s-a izolat în scurt timp de lumea externă. Transilvania de Nord a fost reanexată României, prin ocupație militară, deja din 1945, însă confirmarea în baza dreptului internațional a avut loc abia în cadrul Conferinței de Pace de la Paris din 1947.

Începînd cu dominația comunistă, observarea trăsăturilor de dezvoltare regionale va fi din ce în ce mai dificilă: pe de o parte, din cauza politicii dictatoriale de uniformizare și a împiedicării oricărei dezvoltări particulare, iar pe de altă parte, din cauza lipsei aproape complete a unor cercetări științifice în această problemă, care să poată fi valorificate. Anumite particularități pot fi totuși constatate pe baza diferențelor de structură etnică a populației, precum și a amprentei istorico-culturale și religioase, diferite de la o regiune la alta. Calitatea relațiilor dintre naționalități și națiunea de stat a fost de asemenea

impusă, din acest moment, de către ideologia socialistă, la fel ca și cea dintre „tările surori” – România și Ungaria. Diferențele istorice au fost evitate și negate în mod consecvent.

În perioada imediat postbelică doar germanilor li s-a atribuit o vină colectivă. În timp ce sașii din nordul Transilvaniei, care aparțineau Ungariei, s-au refugiat din calea trupelor sovietice în convoaie, înspre vest, sașii din restul Transilvaniei au rămas în locurile natale. Soarta de a fi izgoniți i-a ocolit, însă ei s-au aflat printre cei dintâi care au fost expropriați și cărora le-au fost suspendate pentru un timp drepturile cetățenești. Se adaugă, apoi, deportarea germanilor apți de muncă din România în Uniunea Sovietică, la începutul anului 1945. Ca instituție, le-a rămas sașilor doar Biserica Luterană care, deși a fost nevoită și ea să se conformeze regimului, sub un nou episcop, totuși a intervenit, în limita posibilităților, pentru minoritatea germană. O viață culturală strict reglementată începea să se contureze treptat pentru ei, de la începutul anilor cincizeci. O schimbare fundamentală a însemnat pentru sași mai ales întreruperea relațiilor și a schimbului cu Vestul, în special cu Germania – una dintre cele mai importante premise ale vieții lor culturale și sociale încă din evul mediu. La toate acestea, în fine, s-a adăugat pierderea deplină a unei componente din conștiința colectivă, anume pierderea definitivă a propriei baze economice, ceea ce a avut drept urmare dezrădăcinarea și lipsa de relație cu statul în care trăiau.

În schimb, întrucâtva minoritatea maghiară a putut obține după război o îmbunătățire relativă a situației proprii, deoarece, pe de o parte, prim-ministrul năzuia spre o conviețuire pașnică, iar pe de altă parte, numeroși maghiari se aflau în echipa de conducere a comuniștilor. Totuși, trebuie precizat că nu exista o afinitate generală față de noul regim, ci, mai degrabă, se manifestau efectele târzii ale numărului relativ mare de minoritari înregistrați în mișcarea muncitorească de dinaintea războiului. Deja la începutul anului 1945 a fost (re-)înființată universitatea cu limbă de predare maghiară la

Cluj, din 1947 apărea la București un cotidian maghiar, iar în 1948 a fost inaugurată opera maghiară din Cluj. În baza ideologiei înfrățirii comuniste a fost încheiat în același an un tratat de prietenie între România și Ungaria, care avea menirea de a acoperi sau poate chiar de a reduce animozitățile existente. A fost totuși nevoie de presiune sovietică pentru înființarea în 1952 a „Regiunii Autonome Maghiare”, care cuprindea în principal zona din mijlocul și estul Ardealului, Secuimea, sediul administrativ fiind Tîrgu-Mureșul. Acest teritoriu beneficia în realitate de puține drepturi de autonomie, dar măcar oferea unei părți a maghiarilor din Transilvania un cadru modest pentru desfășurarea unei vieți culturale proprii. Aceste posibilități au fost din ce în ce mai mult îngădite începând din 1956 când, în timpul revoluției din Ungaria, au avut loc în România, mai ales în rîndurile maghiarilor, manifestații de simpatie față de revoluția din țara vecină. Un semn clar în noua direcție a fost fuziunea, în 1959, a celor două universități clujene, cea cu limbă de predare maghiară și cea cu limbă de predare română, apoi, în 1960, reorganizarea Regiunii Autonome Maghiare în defavoarea etniei maghiare. Dizolvarea ei definitivă a avut loc în cadrul reformei administrative generale din 1968.

În 1948, după abdicarea forțată a regelui Mihai I și după proclamarea republicii, s-a produs în România o intensificare a persecuțiilor îndreptate contra religiei și a bisericilor. Biserica Greco-Catolică, care își avea rădăcinile în Ardeal, a fost desființată, averea ei fiind dată în mare parte bisericii ortodoxe, obținându-se astfel pentru români o organizație bisericească unitară în întreaga țară, cu structurile centrale la București. Măsurile luate de conducerea comunistă afectau minoritățile naționale în mod deosebit, deoarece, prin exproprierea învățământului confesional, au fost lipsite de un domeniu crucial pentru întreaga lor viață culturală. În același timp a fost reorganizat învățământul de stat în mod uniform, după principii ideologice. Biserica ortodoxă, în schimb, a preluat treptat rolul de biserică de stat și sub regimul comunist: chiar dacă prin constituția de la 1948 i-a fost anulată poziția privilegiată

de pînă atunci, ca biserică a națiunii majoritare nu numai că era tolerată, dar a acceptat să se lase folosită în mod abuziv în scopurile propagandei de stat și, mai tîrziu, a celei naționaliste, colaborînd cu nomenclatura, nu în ultimul rînd din cauza avantajelor obținute în urma desființării forțate a Bisericii Greco-Catolice, după modelul sovietic. Preoții și creștinii: angajați ai bisericilor minorităților ca și ai Bisericii Unite au fost considerați un pericol pentru stat din cauza legăturilor cu străinătatea, uneori și peste „Cortina de Fier”, și expuși repetatelor valuri de persecuții. Teroarea stalinistă a lovit în mai multe valuri întreaga elită spirituală și intelectuală a țării, eliminînd-o, reducînd-o la tăcere sau forțînd-o să emigreze.

Mult discutata „deviere” a României în cadrul taberei comuniste și-a avut începuturile deja în anii cincizeci. Semne evidente pentru această cale proprie au fost neaplicarea destalinizării după 1956 și retragerea trupelor sovietice din România în 1958. Mai ales față de Occident se tindea spre demonstrarea independenței sau chiar a distanței față de Uniunea Sovietică. Devierea românească s-a remarcat mai ales prin ascensiunea unei ideologii naționale proprii. Atîta timp cît domina influența sovietică, s-a pus accentul pe elementul slav în istoria și cultura română, în timp ce, începînd de la sfîrșitul anilor cincizeci, sub influența șefului Partidului Comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej, s-a instalat un nou curs orientat spre o ideologie naționalistă românească, care se baza pe teoria continuității daco-romane pe care a ridicat-o în cele din urmă la rangul de dogmă. Astfel s-a ajuns la o combinație stranie a structurilor stalinist-autoritare cu ideologia naționalistă, pentru a cărei justificare istorică și răspîndire propagandistică știința, mass-media și întregul învățămînt trebuiau să-și aducă necondiționat aportul.

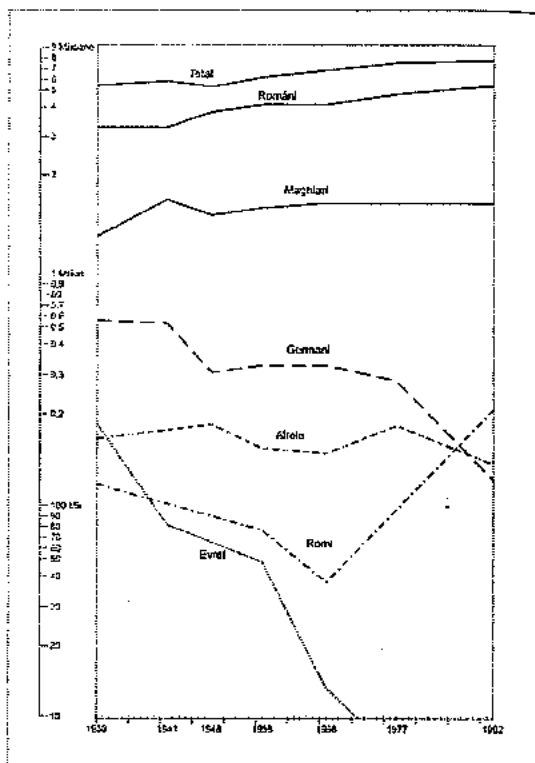
Presiunea asimilării, exercitată asupra întregii populații, a sporit în continuare și în anii șaizeci, atît sub raport etnic, cît și social. Ca și în celelalte democrații populare, susținerea tineretului de „origine sănătoasă”, adică de proveniență muncitorească sau țărănească, și

pedicile ridicate împotriva tineretului de origine burgheză au stat la baza unei treptate, dar cuprinzătoare nivelări a societății. În acest context se înscrie și intensificarea politicii de colonizare dirijată a teritoriilor locuite de minorități cu români aduși din provinciile Vechiului Regat, reluîndu-se astfel practica din perioada interbelică. Prin sistemul de repartizare a locurilor de muncă, absolventii care aparțineau unei minorități naționale erau trimiși în mod sistematic în părți ale țării care nu erau locuite de minoritari. Au sporit vizibil restricțiile în domeniul învățămîntului și al culturii. Încercările de liberă exprimare au fost reprimare în mod mult mai brutal decît în majoritatea țărilor vecine, mai ales cu ajutorul unui aparat opresiv de securitate, a cărui rețea de informatori își întindea tentaculele în întreaga societate.

În contradicție cu propaganda oficială, care promova în exterior o imagine armonioasă a relațiilor interetnice, a început în această perioadă un proces treptat de dizolvare a micilor minorități. Evreii, al căror număr a scăzut considerabil în urma prigonirii, refugierii și emigrării lor din timpul celui de-al doilea război mondial și imediat după aceea, căutau în continuare să emigreze, mai ales în Israel. Prin îngreunarea artificială a acestei dorințe, statul român a făcut să crească prețul de răscumpărare plătit de statul Israel pentru fiecare evreu. Pînă în anii șaptezeci, marea majoritate a evreilor părăsise deja țara. Un model asemănător s-a aplicat mai tîrziu și pentru germanii din țară. Compatrioții lor din Germania, adică organizațiile celor plecați mai devreme, făceau încă din anii cincizeci presiuni asupra guvernului vest-german ca acesta să susțină așa-numita reîntregire familială și să intervină la București pentru permiterea emigrării, sprijinind astfel dorințele celor implicați. În timpul anilor cincizeci și șaizeci au existat doar cazuri rare de emigrare. Numărul lor a crescut treptat începînd cu sfîrșitul anilor șaizeci și a putut fi fixat, printr-un acord între România și R. F. Germania, din 1978, la un contingent de aproximativ 10.000 pînă la 11.000 de persoane anual, cu care ocazie s-au fixat și

ășa-numitele plăți compensatorii pentru fiecare emigrant. Dorința de emigrare, la început doar latentă, creștea însă concomitent cu numărul din ce în ce mai mare al celor plecați deja din țară. Orientarea exclusivă a emigranților spre Germania de Vest nu se datorează în mod evident doar dezvoltării unei conștiințe germane și aversiunii față de politica de stînga, ci, la rîndul lor, considerentele economice au avut în această decizie un rol important.

Alte minorități mai mici – ca armenii, spre exemplu, care în perioada interbelică făceau parte în mod firesc din imaginea Ardealului – au emigrat sau au fost asimilate. Resturile rămase în urma acestor procese de asimilare aveau să ducă o viață comunitară retrasă, singurul criteriu de deosebire față de populația majoritară rămînînd acum confesiunea religioasă proprie. O altă grupă de populație, care după al doilea război mondial ieșea tot mai mult în evidență, era cea a romilor. Acestei populații, mult dezavantajată din punct de vedere social, i-au fost oferite imediat după război posibilități de

Locuitorii Transilvaniei după naționalitate
(1930-1992)

Sursă: Ernst Wagner: Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992. In: ZfSL 18 (1995), 53

dezvoltare, de exemplu, prin acordare de pământ în cadrul reformei agrare. Disprețul din partea societății românești și marile diferențe culturale dintre romi și mediul în care trăiau, au făcut ca aceștia să fie în curînd din nou evitați și considerați ca neintegrabili în societate. Creșterea lor numerică excepțională a neliniștit restul populației, dar și organele statului. Abia Ceaușescu a înțeles că prin acapararea romilor în favoarea etniei majoritare poate fi mărită considerabil ponderea demografică a românilor. Încercările repetate de integrare, uneori forțate, au dat greș, iar susținerea particularității lor culturale nici nu a fost luată în considerare. În același timp, statul a dezvoltat unele metode pentru reducerea statistică a procentajelor de populație minoritară, în mod special prin fragmentarea marilor etnii cu prilejul recensămintelor. Se putea alege, în acest caz, de exemplu, între termenii: maghiar sau secuî, german sau sas, reducîndu-se astfel ponderea grupului principal (cel maghiar sau cel german). Un exemplu interesant pentru politica românească față de naționalități este tratarea problemei ceangăilor, secuî sau maghiari preponderent catolici care au emigrat din Ardeal în Moldova, în evul mediu tîrziu și în epoca modernă timpurie, păstrîndu-și pînă astăzi formele de viață arhaice și conștiința de sine aparte. Românizarea lor a fost impusă în mod sistematic prin inversarea cauzalităților istorice, biserica catolică din Moldova lăsîndu-se instrumentalizată în mod voluntar în acest scop.

Nicolae Ceaușescu, care în 1965 a devenit secretarul general al Partidului Comunist și care în anii următori a reunit toate funcțiile importante – împreună cu cea nou creată de președinte al statului – în persoana sa, a intensificat înscenarea de manevre menite să înșele Occidentul asupra așa-numitei „devieri românești”. Eliminarea Regiunii Autonome Maghiare, care s-a produs prin reforma administrativă din 1968, a fost curînd uitată datorită atitudinii critice a lui Ceaușescu față de înăbușirea „Primăverii de la Praga” și datorită neparticipării României la invazia trupelor pactului de la Varșovia în Cehoslovacia. România era renumită pînă la mijlocul anilor șaptezeci

ca o țară care tindea spre creșterea independenței sale față de Uniunea Sovietică și demnă de sprijinul Occidentului datorită mai multor factori: o politică externă care în aparență se împotriva directivelor de la Moscova, o anumită deschidere economică, stabilirea de relații diplomatice cu Republica Federală Germania, fiind primul stat din blocul țărilor socialiste care făcea acest lucru, și o temporară liberalizare față de intelectualitate și minorități – de exemplu, prin promovarea domeniului cultural sau prin formarea în 1968 a „Consiliilor Oamenilor Muncii” ale diferitelor naționalități, ca un simulacru de reprezentare a acestora. Succesul acestei strategii s-a remarcat în nepăsarea Occidentului față de cele ce urmau să se petreacă pe plan intern în România anilor șaptezeci și optzeci. Reînnoirea tratatului de prietenie româno-maghiar în 1972 și înfrățirea la ordin a naționalităților cu națiunea de stat, impusă de sus, nu au făcut decât să întărească această tendință.

După anul 1971, când a fost declanșată, după modelul chinez, un fel de mini-revoluție culturală, au fost luate măsuri care îngreunau din nou dreptul la liberă circulație, la liberă exprimare a opiniei și drepturile minorităților. Astfel a fost redusă posibilitatea organizării claselor școlare în limba maternă a minorităților, numărul materiilor școlare predate în limba română a fost mărit în mod forțat, folosirea numelor neromânești în denumirea localităților a fost instantaneu interzisă, posibilitățile de vizitare și călătorie în și din străinătate au fost îngreunite, iar sub pretextul ocrotirii patrimoniului cultural național au fost confiscate numeroase bunuri culturale care se aflau în proprietatea bisericilor sau a persoanelor private etc. Ultimele măsuri au lovit minoritățile etnice și religioase mai mult decât populația majoritară, deoarece ele depindeau în mod vital de schimbul intelectual cu străinătatea, fiindu-le totodată sustrate părți însemnate ale bunurilor culturale proprii, fondatoare ale identității lor culturale și a căror valoare simbolică depășea adesea valoarea lor reală.

Conștiința de sine a românilor din provinciile vestice, spre

exemplu din Ardeal, se schimbaseră cu timpul și se afla tot mai mult sub influența ideologiei naționaliste românești propagate la nivel de stat. Au dispărut cunoștințele despre, și astfel și înțelegerea pentru, deosebirile datorate evoluției istorice a regiunii. Ele au fost înlocuite de credința într-o colonizare daco-romană neîntreruptă, mai ales pe pământul Ardealului, care ar fi fost continuu expus cuceririlor și arupririi de către unele popoare străine. Interpretarea istorică – de la cercetarea universitară pînă la manualele școlare – pleca de la axioma așa-numitelor „trei țări românești” (cu referire la Țara Românească, Moldova și Transilvania), construind o istorie cât se poate de unitară a întregului teritoriu românesc de astăzi și minimalizînd, trecînd sub tăcere sau deformînd de-a dreptul istoria politică a Ardealului. Ea devenise, într-un fel, o anexă a principatelor din sud și est, personalităților conducătoare ale acestora acordîndu-li-se o importanță panromânească. La acestea s-a adăugat revitalizarea culturii populare românești, în speță cea rurală, care marca acum conștiința națională încă și mai mult. Și aici se observă faptul că tradițiile fostelor provincii habsburgice din vest au fost neglijate intenționat, iar tradițiile orientale extracarpătice au fost împinse în prim-plan. Scopul uniformizării național-culturale a fost de a distra atenția de la diferențele existente și de a le elimina din conștiința societății.

Politica de industrializare începută curînd după al doilea război mondial a fost din nou forțată în a doua jumătate a anilor șaptezeci. Migrația din zona rurală a dus la o creștere rapidă a orașelor, în care în curînd trăia jumătate din populația țării (față de o treime înainte celui de-al doilea război mondial). În Ardeal, mai ales Brașovul și Clujul s-au mărit în mod exploziv, în 1990 ajungînd, în final, la aproximativ 300.000 de locuitori fiecare (față de aproape 60.000 și, respectiv, 100.000 pe la 1930). Dar și orașe mai mici sau tîrguri au fost stimulate din punct de vedere industrial, mediul rural fiind însă puternic neglijat. A fost împiedicat orice tip de inițiativă privată, iar întreaga economie a țării era dirijată și controlată în mod centralizat.

Pentru noii orășeni veniți de la țară, locuințele din blocurile care apăreau peste tot, ca ciupercile după ploaie, reprezentau, desigur, o ridicare esențială a nivelului lor de trai, însă acesta a rămas în general cu mult în urmă, chiar față de celelalte țări din tabăra comunistă. Proasta gospodărire, corupția și o politică exagerată de export au cauzat, deja la mijlocul anilor șaptezeci, primele lipsuri în aprovizionarea alimentară, care a ajuns pînă în 1989 din ce în ce mai insuficientă. La aceasta s-a adăugat, la începutul anilor optzeci, o criză extraordinară în domeniul energetic și incapacitatea de plată a țării față de creditorii occidentali. Într-o anumită continuitate stăruință a cursului politic al „liberalilor” interbelici se înscria și noua maximă a conducerii statului: însănătoșirea economică prin „forță proprie”, devenită acum țelul suprem. În consecință, se tindea spre achitarea totală a datoriilor externe pentru a păstra independența economică și politică, ceea ce întrecea orice imaginație a țărilor occidentale. Cînd au fost achitate în întregime datoriile externe ale României, în primăvara anului 1989, țara era ruinată din punct de vedere economic, populația era, după ani în șir de lipsuri, stoarsă de puteri, iar capetele cele mai capabile emigraseră. Ceaușescu și imensul său aparat erau, chiar și în cadrul taberei comuniste, izolați din cauza opoziției lor profunde față de reforme.

Pînă în 1990, populația țării a atins aproximativ 22 de milioane, și aceasta în ciuda emigrării, nu doar a germanilor și evreilor, ci și a multor maghiari și a românilor înșiși, mai ales a elitei. Numărul locuitorilor de pe teritoriul Transilvaniei istorice se ridica la circa șase milioane. În mass-media Europei Occidentale, România a produs mare vîlvă în anii optzeci prin politica distrugerii satelor, numită „sistemizare”. Vechile structuri sătești urmau să fie rase, iar locuitorii strămutați în mari centre agroindustriale. Cu toate că primele aplicări ale acestui program s-au petrecut în împrejurimile Bucureștiului, minoritățile etnice, mai ales cele din Ardeal și Banat, vedeau în sistemizare o măsură care tindea spre distrugerea definitivă a bazei

lor sociale și culturale, cu scopul asimilării totale. Regimul ceaușist, care între timp și-a pierdut cu totul vechiul renume, din cauza violării drepturilor omului, a ajuns, prin programul de sistematizare, ținta criticilor internaționale.

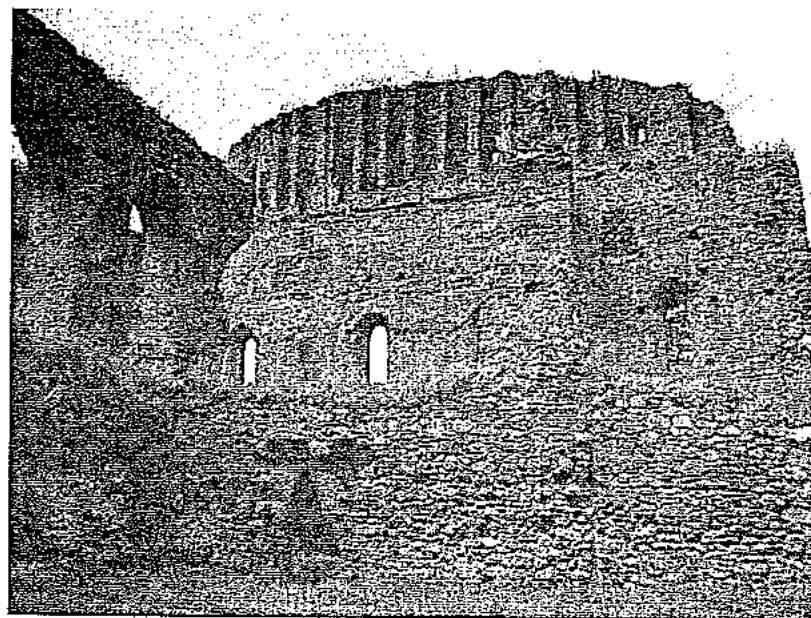
A apărut din nou pe ordinea de zi și vechea „chestiune transilvană”. Odată cu accentuarea oprimirii maghiarilor din România, Ungaria, care se deschidea treptat către Occident după 1985, a rupt tăcerea și a redescoperit rolul său de protector al maghiarilor din străinătate. Conducerea Ungariei a fost împinsă spre o poziție critică față de România, nu în ultimul rînd din cauza zecilor de mii de refugiați maghiari din România, care treceau, de la mijlocul anilor optzeci, în număr din ce în ce mai mare, frontiera verde spre Ungaria. Închiderea consulatului maghiar din Cluj cu puțin timp înainte evenimentelor din decembrie a fost un alt semn al înrăutățirii rapide a relațiilor româno-maghiare.

După ruptura din 1989/ 1990

Prăbușirea regimului de opresiune politică și economică din România, opresiune dusă pînă la insuportabil, s-a declanșat în urma căderii regimurilor comuniste din Berlinul de Est și din Praga. Punctul de pornire al schimbării revoluționare a fost un preot reformat maghiar din Timișoara, care protesta împotriva represaliilor statului. Scînteia a sărit repede din Banat în Ardeal, iar de acolo în capitală. În cadrul acestei ridicări în masă resimțite de populație ca o revoluție adevărată, s-a ajuns la o înfrățire a naționalităților, mai ales la una româno-maghiară. Astfel, în programul Frontului Salvării Naționale, care s-a format în momentul prăbușirii regimului ceaușist, au fost incluse garanții față de minoritățile naționale, asemănătoare celor din declarația de la Alba Iulia din 1918.

Transformarea României într-un stat democratic și pluralist înaintea greu față de ritmul schimbării observat în alte țări ale fostului bloc comunist, deoarece vechile structuri și mentalități nu permit o schimbare

rapidă. În baza noii lor orientări „socialiste”, în parte social-democrate, vechii comuniști au ieșit învingători la alegerile parlamentare și prezidențiale din mai 1990, cu o majoritate absolută a mandatelor parlamentare și cu Ion Iliescu ca președinte al țării. Pe parcurs, aceștia aveau să arate, drept consecință a tradițiilor autoritare moștenite de la vechiul regim, unele înclinații temporare spre o colaborare cu naționaliștii de extremă dreapta. În timp ce maghiarii au început să-și reconstruiască viața lor colectivă, politică și culturală, cei aflați la guvernare nu au întreprins nimic pentru a reduce tensiunile etnice. Animizitățile naționale, existente și în timpul comunismului, dar reprimare în acea perioadă, au reizbucnit în curând după euforia din zilele revoluției. În martie 1990, tensiunile dintre maghiari și români s-au descărcat la Târgu-Mureș sub forma unor confruntări sângeroase. Înlocuirea din funcție, printr-o ordonanță guvernamentală, în vara anului 1992, a prefecților maghiari din două județe din zona secuiască, locuite în majoritate de maghiari, cu prefecți români a produs din nou valuri de naționalism.

Conform constituției din 1991, fiecare grup etnic are dreptul la cel puțin un reprezentant în Camera Deputaților, chiar dacă acesta nu întrunește suficiente voturi pentru a obține un mandat. A fost astfel creat un grup de circa 15 deputați, care deseori reprezintă grupuri etnice readuse la viață în mod artificial și care de mult timp au fost aproape complet asimilate.

Diferite mișcări naționaliste românești ațită din 1990 sistematic ura față de maghiari și se angajează, printr-un vocabular de tip „vocea sîngelui și a pămîntului” (Blut und Boden), amintind de mișcările fasciste sau naziste, pentru o Transilvanie românească, eliberată de maghiari. Sînt de remarcat aici două fenomene interesante: susținătorii acestor idei se găsesc și în zone lipsite de minorități etnice, iar mișcarea se bucură de o popularitate sporită în rîndurile noilor veniți în Transilvania. Unul din candidații uneia dintre aceste mișcări a obținut la alegerile prezidențiale din 1992 chiar un sfert din voturile din Transilvania. Deși din partea maghiarilor din România nu se mai remarcă atitudini de naționalism extrem, solicitarea autonomiei regiunile și existența unui partid pe baze etnice (Uniunea Democrată a Maghiarilor din România – U.D.M.R.) sînt privite de București ca o amenințare la integritatea teritorială a țării. Cu toate că astăzi nu există din partea maghiarilor din România, și nici din partea politicienilor din Ungaria, voci care ar cere revizuirea granițelor, Tratatul de înțelegere mutuală, cooperare și bună vecinătate între România și Ungaria s-a semnat doar la cererea Uniunii Europene și sub presiunea alegerilor parlamentare iminente din 1996.

Majoritatea reprezentanților maghiarilor din România caută în mod expres o colaborare constructivă pe planul politic, muncind cu sîrguință pentru extinderea și dezvoltarea învățămîntului în limba maternă, a instituțiilor culturale și a cercetării științifice la nivel european. Români radicali văd în această strădanie expresia unui naționalism maghiar, atitudine alimentată în unele cazuri de sentimentul propriei inferiorități. Într-o altă ordine de idei, anumite

propuneri singulare românești de la sfârșitul anilor nouăzeci fac referire la realizarea unei autonomii depline pentru Transilvania, pentru a deschide perspectiva aderării mai timpurii la Uniunea Europeană măcar pentru aceste regiuni care încă sînt ceva mai bine dezvoltate din punct de vedere economic și social decît Vechiul Regat. Firește că personalitățile susținătoare ale acestor propuneri nu sînt doar criticate aspru ca trădători de țară, ci sînt și nevoite să se resemneze, mai ales în fața condițiilor dezavantajoase create de stat, atît din punct de vedere juridic cît și economic.

Locuitorii Transilvaniei după religii 1930 și 1992

Religie/Confesiune	1930		1992		1930=100
	persoane	%	persoane	%	1992=%
1. Români ortodocși	1.932.356	34,8	5.360.102	69,4	227,4
2. Greco-catolici	1.385.445	25,0	206.833	2,7	14,9
3. Romano-catolici	947.351	17,1	854.935	11,1	90,2
4. Reformați/Unitarieni	764.650	13,8	872.660	11,3	114,1
5a. Evanghelici CA			36.264	0,5	
cu	274.415	4,9			20,6
5b. Evanghelici Sinodo-Prezbiterieni			20.184	0,3	
6. Mozaici	192.833	3,5	2.768	0,0	1,3
7. Biserici neoprotestante*	42.357	0,7	295.152	3,8	696,8
8. Alte religii/confesiuni	3.196	0,1	50.806	0,6	1.589,7
9. Altele	5.760	0,1	23.609	0,3	410,0
În total	6.548.363	100,0	7.723.313	100,0	139,2

*1930 Adventiști și Baptiști, 1992 și Penticostali și Creștini după Evanghelie

Sursă: Ernst Wagner: Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992. In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 18 (1995), pag. 52

Schimbarea de guvern și de politică din zona vechilor comuniști, respectiv noii neo-social-democrați, către o alianță de centru-dreapta incluzînd și U. D. M. R.-ul, a adus în 1996 într-adevăr mai multă transparență și o anumită voință de reformă în viața politică a țării, însă s-a dovedit a fi imposibil ca schimbarea profundă atît de necesară

să fie impusă peste noapte. Chiar și încercările timide de regionalizare și de desprindere de vechiul centralism, în domeniul culturii, spre exemplu, nu au fost înțelese de către cei „din provincie”, iar posibilitățile oferite prea puțin folosite. Reforma atît de necesară și foarte progresistă a învățămîntului, care s-a petrecut în 1999, a prilejuit o controversă aprigă asupra manualelor școlare care a dovedit clar înapoierea mentală a unei părți însemnate a societății. Un manual pentru clasa a XII-a coordonat de un tînăr istoric de la universitatea clujeană, ce corespundea standardelor central-europene și oferea, în locul vechilor mituri naționaliste, o sinteză bine structurată și gîndită, a cauzat, de-a lungul mai multor săptămîni, controverse aprinse, atît parlamentare, cît și publice. Noul guvern a înființat pentru prima dată un minister în toată regula pentru minorități și s-a ocupat, într-o anumită măsură, și de cultura minorităților – astfel au ajuns, în 1999, mai multe monumente istorice săsești și secuiești pe lista patrimoniului cultural universal (UNESCO).

În urma mării emigrări de la începutul anilor nouăzeci ai secolului trecut numărul sașilor din Ardeal se restrînge la un total de aproximativ 15-20.000 de persoane. Acestui mic grup îi revine în ziua de azi o anumită funcție de punte de legătură între România și spațiul german. La școlile cu limbă de predare germană din Transilvania, care sînt astăzi frecventate preponderent de români, calitatea examenelor de bacalaureat în limba germană organizate aici este socotită ca fiind printre cele mai bune în afara Germaniei. Bunurile și tradițiile culturale rămase în urma sașilor locuitori ai acestor meleaguri sînt preluate și continuate de către români doar cu ezitări și foarte rar în mod conștient. În cadrul problematicii minorităților, rolul romilor care, din punct de vedere numeric, sînt foarte probabil net superiori maghiarilor, însă din punct de vedere politic sînt fărîmițați în multe grupuri, rămîne încă pentru mult timp o necunoscută. Este evident că succesul integrării lor în societate sau acceptarea lor de către aceasta – la începutul noului secol neexistînd semne promițătoare în acest sens –, ori posibila lor

instrumentalizare de către agitatorii naționaliști, vor reprezenta factori decisivi pentru viitor.

Caracteristică este tendința clară, bătătoare la ochi, a rezultatelor electorale pe provincii: în timp ce „social-democrații”, care din 2000 guvernau din nou țara, cu Ion Iliescu ca președinte, obțineau în provinciile Vechiului Regat – cu excepția Bucureștiului – de la revoluție încoace majoritatea voturilor, ei nu ajungeau în fostele provincii habsburgice nici măcar la peste o treime din voturi. Totodată, în ce privește partidele de centru-dreapta, se remarcă o tendință opusă a preferințelor electoratului din aceste părți ale României, deși în 2000 se putea constata un avantaj clar pentru ultranaționaliști. Aceste diferențe în preferințele electoratului sînt semnul existenței unor granițe care întretaie România din punct de vedere politic, cultural și confesional. Despre o conștiință regională în domeniul vieții publice se poate însă cu greu vorbi, iar aceste identități, odată cu continuarea emigrării elitelor societății către spațiul occidental (mai ales în SUA și Canada, așa-numitul „braindrain”), și cu orientalizarea crescîndă a culturii cotidiene, devin din ce în ce mai rar de întîlnit. Perpetuarea premisei „statului național unitar” împiedică orice promovare a regiunilor. Adaptările legislative și reformele structurale atît de necesare pentru aderarea la Uniunea Europeană, la care se aspiră ca la o salvare națională, se realizează cu extrem de multe rețineri. Totuși, în domeniul științific și cultural transilvănean, există premisele pentru un dialog interetnic, debarasat de vechile mituri naționaliste, deși la un nivel scăzut. Ele reprezintă și un simbure de speranță ca o societate deschisă să ia ființă și în această veche regiune de frontieră a Europei Centrale și de Est.

VIII. CU PRIVIRE LA EVOLUȚIA CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE A TRANSILVANIEI

Cercetările legate de istoria și civilizația regională (în cel mai larg sens al cuvîntului) a Transilvaniei istorice au stat – și stau, în parte, pînă astăzi – în slujba preocupărilor de natură politică și ideologică. O cercetare istorico-științifică nepărtinitoare, în conformitate cu concepția modernă occidentală, este rar de întîlnit și are loc, de cele mai multe ori, în afara Transilvaniei. În ultimii ani sînt însă de remarcat și în România evoluții ce justifică speranțe pentru viitor. În cele ce urmează se va face referire la situația izvoarelor, la evoluția istorică a cercetării asupra Transilvaniei, precum și la instituțiile implicate în această cercetare.

Referitor la izvoarele istorice

Cele mai importante fonduri arhivistice care privesc istoria Transilvaniei se găsesc astăzi la direcțiile județene ale arhivelor naționale (pînă în 1995 arhivele statului) din Alba Iulia, Bistrița, Brașov, Cluj, Miercurea Ciuc, Sibiu și Târgu-Mureș. Fondurile documentare bisericesti mai vechi au fost, în mare parte, încorporate arhivelor naționale. După o solicitare prealabilă în acest sens la direcția generală a arhivelor statului (B-dul Elisabeta 29, RO-70602 București),

pe cât posibil prin intermediul unei instituții de specialitate, accesul în scop științific la documentele de arhivă se realiza, de regulă, fără probleme. La Sibiu sînt păstrate în primul rînd documente de arhivă referitoare la istoria sașilor, precum arhiva „națiunii săsești”, arhiva orașului, actele administrative pentru cea mai mare parte a scaunelor săsești, iar pe lîngă acestea și numeroase fonduri personale, arhive bisericesti, arhive ale asociațiilor și firmelor. La Cluj se găsesc părți importante din actele dietei și ale guvernului, actele bisericii unite din Blai, arhiva Consiliului Dirigent, arhivele unor orașe (printre altele cele ale Clujului și Bistriței), fonduri personale și arhive de asociații, ce privesc istoria românilor și a maghiarilor din Transilvania. Brașovul adăpostește, pe lîngă voluminoasa arhivă a orașului, actele districtului Țării Bîrsei, părți importante din arhiva orașului Sighișoara, fonduri arhivistice referitoare la secui și colecții de documente relevante din punct de vedere istorico-cultural. Pe lîngă cele enumerate mai sus, de importanță pentru istoria românilor din Transilvania sînt arhivele din Alba Iulia, iar pentru secui și maghiari cele din Târgu-Mureș și Miercurea Ciuc; în orașul din urmă sînt păstrate actele scaunelor secuiești, arhivele orașelor secuiești, fonduri referitoare la istoria economică și școlară, precum și cele legate de granița militară secuiască. Pentru perioada de după 1918, și îndeosebi pentru perioada de după război, trebuie consultate diferitele arhive din București. Însă situația lor, chiar și la peste un deceniu după 1989, nu s-a clarificat încă, astfel încît recomandăm accesul prin intermediul Direcției Generale a Arhivelor Naționale. Pentru cele mai multe dintre arhivele din Transilvania există ghiduri publicate (în limba română), ce enumeră fondurile accesibile cercetării științifice. Pe lîngă acestea trebuie amintite colecțiile și bibliotecile documentare, precum Batthyaneum din Alba Iulia, biblioteca muzeului Brukenthal din Sibiu sau biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș. Începînd din 1990, numeroasele arhive bisericesti devin treptat accesibile, printre cele mai importante numărîndu-se cele ale Arhiepiscopiei Romano-Catolice

de Alba Iulia sau ale parohiei catolice Sfîntul Mihail din Cluj, arhivele centrale din Cluj ale Bisericilor Reformată și Unitariană (toate predominante în limba maghiară), arhiva Bisericii Negre din Brașov și arhiva centrală a Bisericii Evanghelice C. A. (luterană) din Sibiu, aflată în curs de amenajare (amîndouă aproape exclusiv în limba germană), în fine, arhiva Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu și cea a bisericii Sfîntul Nicolae din Brașov (ambele în limba română).

Pentru cercetări asupra Transilvaniei din perioada începînd cu secolul al XVI-lea – și mai ales de la sfîrșitul secolului al XVII-lea – și pînă la începutul secolului al XX-lea trebuie neapărat consultate bogatele fondurile arhivistice din Arhivele de Stat ale Ungariei (Magyar Országos Levéltár, Bécsi kapu tér 2-4, H-1014 Budapest, www.mol.gov.hu/www.natarch.hu) și diferitele arhive vieneze (Österreichisches Staatsarchiv, Nottendorfgasse 2, A-1030 Wien, www.oesta.gv.at). În Germania pot fi consultate arhiva Institutului Transilvan (Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg, Schloß Horneck, D-74831 Gundersheim/Neckar, www.siebenbuergeninstitut.de) mai ales pentru actele referitoare la istoria contemporană și locală, topografia monumentelor arhitectonice din Transilvania), arhiva Institutului pentru Cultura și Istoria Germană din Sud-Estul Europei (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, Halskestraße 15, D-81379 München, www.ikgs.de), mai ales pentru documente privitoare la istoria contemporană și a literaturii germane din regiune), sau arhiva Institutului Sud-Estic din München (Südost-Institut, Güllstraße 7, D-80336 München, www.suedost-institut.de), cu privire la istoria regională și locală).

Aici nu am putut oferi decît o privire de ansamblu, foarte sumară, asupra situației fondurilor arhivistice referitoare la Transilvania (alte detalii în *Guide to East-Central European Archives*; vezi notele bibliografice de mai jos din acest capitol). Se poate renunța la menționarea bibliotecilor de specialitate, întrucît acestea sînt ușor de găsit prin intermediul cataloagelor internaționale la nivel de biblioteci.

În ce privește publicațiile de izvoare istorice, facem trimitere la *Compendiul siturilor istorice ale Transilvaniei (Handbuch der Historischen Stätten Siebenbürgen)*, o publicație care oferă o privire generală asupra izvoarelor (vezi mai jos notele bibliografice). Pentru cazul planificării unor sejururi de cercetare arhivistică în Transilvania recomandăm consultarea unor instituții de specialitate, ca de pildă, în spațiul german, Institutul Transilvan, unde se pot găsi informații detaliate asupra fondurilor arhivistice sau pot fi indicați parteneri de discuție la fața locului.

Istoriografia

Cronistica din perioada secolelor al XVI-lea pînă într-al XVIII-lea s-a răspîdit și a fost folosită în primul rînd în scopul descrierii istoriei contemporane proprii. Editarea cronicilor a avut loc, în cele mai multe cazuri, abia din secolul al XIX-lea, odată cu începutul percepției și prelucrării lor ca izvoare istorice. În timp ce la sași și la români cercetarea istorică, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a servit la apărarea, respectiv dobîndirea unor poziții juridice pentru propriul grup, în cazul nobilimii formată predominant din maghiari, în prim-plan a stat istoria întregii Ungarii (studii privind originea și prezența românilor în Transilvania; colecții de documente istorice și cercetări referitoare la poziția juridică a germanilor din Transilvania; studii și colecții de documente istorice referitoare la istoria regatului ungar, a principatului transilvănean sau a familiilor nobiliare). Aceste tendințe au devenit semnificative pentru cercetarea din secolul al XIX-lea și își fac simțită prezența pînă și într-o bună parte a secolului al XX-lea. Ca element important al identității naționale, cultivarea conștiinței istorice a cîștigat, la fiecare etnie transilvană, cel tîrziu începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, o poziție prioritară în cercetare, privirea de ansamblu asupra trecutului Transilvaniei, care exista pînă atunci, fiind treptat eliminată de istorici. Istoria se scria de-acum exclusiv pentru *propriul* popor, astfel încît

existența vecinilor de altă naționalitate și conlocuirea cu aceștia a ajuns, nu de puține ori, în planul al doilea. Această tendință a fost întărită de faptul că cercetarea istorică din Transilvania nu s-a făcut de către instituții științifice independente, ci de către cărturari și clerici (de regulă de formație universitară), uneori de către jurnaliști, iuriști, arhiviști sau persoane private înstărite, în baza unor motivații populare-educative sau politice. De acest fapt trebuie ținut cont mai ales în cazul folosirii lucrărilor de specialitate mai vechi, indiferent de limba în care au fost scrise. Cu toate acestea, începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea, găsim printre autori oameni de știință avizați, îndeosebi ca medievisti și editori de documente istorice.

În timpul regimurilor socialiste din România și din Ungaria istoriografia a fost supusă filosofiei istorice marxiste și ideologiilor naționale, deopotrivă, ceea ce a cauzat multiple distorsionări ale cercetării istorice: pe de-o parte, s-a pus accentul pe istoria socială, în timp ce, de cealaltă parte, au fost abordate domenii mai puțin sensibile, cum ar fi evul mediu și diferite domenii ale istoriei intelectuale (în primul rînd, în cazul cercetătorilor din rîndurile minorităților), sau au fost abordate complexe tematice cu posibilități de profilare și carieră (unificarea națională, înfrățirea popoarelor etc.). Publicațiile istoriografice erau supuse unor severe controale ideologice, nu de puține ori materialul publicat fiind în contradicție cu rezultatele propriu-zise ale cercetării științifice. În cazul consultării unor lucrări de acest gen merită să se urmărească, pentru o mai bună evaluare, cadrul de formare a autorului, precum și circumstanțele cercetării și publicării respectivei lucrări. În România și Ungaria a început prelucrarea cuprinzătoare a istoriografiei de după 1945, pentru cazul României trebuind însă constatat că numărul istoricilor care îndrăznesc acest lucru nu este încă suficient de mare, aceștia fiind confrunțați cu o mare rezistență din partea colegilor de breclă și a opiniei publice.

Instituții de cercetare

În mod tradițional, cadrul cercetării istorice era oferit de către asociații istorico-culturale: la maghiari, de către Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság (Societatea Transilvană pentru Cultivarea Limbii Maghiare), înființată în 1793, iar din 1857 de către Erdélyi Múzeum Egyesület (Asociația Muzeului Transilvan). La sași, începând cu 1840, ființează Verein für Siebenbürgische Landeskunde (Asociația pentru Studii Transilvane), iar la români a luat ființă în 1861 Asociațiunea Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român (ASTRA). Deși fiecare dintre aceste asociații desfășura o relativ intensă activitate în ceea ce privește publicațiile sau conferințele, ele dispuneau doar în rare cazuri de instituții specializate de cercetare. Academia de Drept, care a funcționat la Sibiu între 1844 și 1887, avea ca sarcină formarea juriștilor, unii dintre profesorii ei realizând importante lucrări referitoare la istoria dreptului în Transilvania. Comisia Istorică a Academiei de Științe a Ungariei, înființată în 1854, a inclus în domeniul ei de cercetare și Transilvania. Într-un cadru limitat, o cercetare proprie era posibilă atât la Muzeul Național Secuiesc, fondat în 1857, cât și la Kárpát Múzeum (Muzeul Carpaților, Cluj) fondat în 1902, de asemenea orientat spre cercetarea regională. La Universitatea „Franz-Joseph” din Cluj, înființată în 1872, cercetarea istorică a avut doar un rol secundar; de-abia în perioada interbelică, când această universitate și-a continuat activitatea la Szeged, ea s-a concentrat asupra cercetării istorice a Transilvaniei. Pentru cercetarea istorică românească un anumit rol a revenit seminarului teologic diecezan greco-catolic din Blaj, iar mai apoi Academiei Române din țara vecină, fondată în 1879, care a început să se ocupe și de acest domeniu. Institutul pentru Istorie Națională din Cluj, înființat de guvernul României în 1920, s-a remarcat în perioada interbelică prin editarea de documente istorice și studii asupra istoriei Transilvaniei, însă acesta avea de îndeplinit și o misiune politică.

După primul război mondial planurile pentru înființarea unui institut de cercetare la Sibiu, cât și a unei universități germane, au eșuat. Abia Grupul Etnic German din România, subordonat politic Germaniei național-socialiste, a fost în stare să-și organizeze aici, între 1940-1944, un institut propriu. În aceeași perioadă a existat în orașul Cluj, retrocedat Ungariei, un Institut Științific Transilvan (Erdélyi Tudományos Intézet). După cel de-al doilea război mondial orașele transilvănene Cluj și Sibiu, alături de Budapesta și Gundelsheim pe Neckar/ Germania și-au făcut un renume în calitate de centre ale cercetării asupra Transilvaniei.

Un centru contemporan al cercetării istorice asupra Transilvaniei este Institutul de Istorie al Academiei Române din Cluj (str. Napoca 11, RO-3400 Cluj-Napoca, vezi în continuare, referitor la institute ale Academiei Române: www.academiaromana.ro). Unul din domeniile principale ale activității sale este reprezentat de proiectele de publicații, de exemplu de *Anuarul Institutului de Istorie [și Arheologie] din Cluj*. După 1989 s-a înființat Centrul de Studii Transilvane (str. Năsăud 2, Cluj), unde se regăsesc unii colaboratori din cadrul institutului de mai sus, precum și unele cadre ale Facultății de Istorie și Filozofie a Universității din Cluj (Str. Kogălniceanu 1, www.ubbcluj.ro), orientarea acestei instituții fiind însă uneori greu de apreciat. Ca revistă este de menționată *Transylvanian Review*. De asemenea, important pentru cercetarea Transilvaniei este Institutul de Arheologie și Istorie a Artei al Academiei Române (str. Constantin Daicoviciu, nr. 2, Cluj) care editează publicațiile *Ephemeris Napocensis* și *Ars Transylvaniae*, precum și Institutul Dr. Moshe Carmilly pentru studii ebraice și iudaice, la Universitatea din Cluj (aceeași adresă ca mai sus), care editează revista *Studia Iudaica*. Tot în Cluj se află reînființata Erdélyi Múzeum Egyesület (str. Napoca 2-4, Cluj, www.emc.ro), care a reluat editarea revistei *Erdélyi Múzeum* ca și a mai multor serii de publicații, cum ar fi *Erdélyi Tudományos Füzetek* (Caiete științifice transilvane).

Un alt centru de greutate în Transilvania îl constituie Sibiuul, prin Institutul pentru Cercetări Socio-Umane al Academiei Române (Bdul Victoriei 40, RO-2400 Sibiu) care, din perioada formării sale în 1956/57 pînă astăzi, are printre preocupările principale și istoria germanilor din România. Reviste proprii: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, *Studii și comunicări de etnologie*, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*. Tot aici își are sediul și Comisia de Istorie a Orașelor din cadrul Academiei Române (revista: *Historia urbana*), precum și Cercul de Studii Transilvane, ca secție a română a Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde (vezi mai jos).

Pe lângă acestea sînt de menționat pentru Transilvania în primul rînd muzeele regionale, care au propria lor activitate științifică (în special în domenii ca istoria artei și arheologiei) și publică reviste proprii: *Acta Musei Napocensis* (Cluj), *Acta Musei Porolissensis* (Zalău), *Apulum* (Alba Iulia), *Cumidava* (Brașov), *Revista Bistriței* (Bistrița), *Studii și comunicări – Muzeul Brukenthal* (Sibiu), *Aluta* (Sfîntu Gheorghe). Cercetarea se desfășoară, de asemenea, și la arhivele statului (*Revista arhivelor*).

O poziție centrală în cercetarea asupra Transilvaniei o ocupă în Occident, după reînființarea sa în 1962, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde (Asociația de Studii Transilvane). În primul rînd, în urma activității Asociației a luat ființă Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg (Institutul Transilvan afiliat Universității din Heidelberg, cu sediul la Gundelsheim pe Neckar, vezi mai sus), cu Biblioteca și Arhiva Transilvană; Siebenbürgen-Institut întreține relații intense cu instituțiile de cercetare și documentare corespunzătoare din România și Ungaria. Publicații: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* [*Revista pentru Studii Transilvane*], *Siebenbürgische Familienforschung* [*Cercetări genealogice transilvane*]; serii de publicații: *Siebenbürgisches Archiv* [*Arhiva Transilvană*], *Studia Transylvanica* [*Studii Transilvane*], *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens* [*Monografii pentru*

cunoașterea Transilvaniei], *Kulturdenkmäler Siebenbürgens* [*Monumente Culturale ale Transilvaniei*]. Tot în sfera acestui institut se află și cercul de tineri cercetători prezenți în revista *Studium Transylvanicum*.

Un alt centru de cercetare în Germania este München, unde se găsesc Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas (Institutul pentru Cultura și Istoria Germană din sud-estul Europei (vezi mai sus, revista: *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* [*Foile trimestriale germane de sud-est*], mai multe serii de publicații); Ungarisches Institut München (Institutul Maghiar, Beichstr. 3 D-80802 München, www.ungarisches-institut.de; anuar: *Ungarn-Jahrbuch*; seria de monografii: *Studia Hungarica*); Südost-Institut (Institutul Sud-Est din München, vezi mai sus, cu revista: *Südost-Forschungen* și seria de monografii: *Südosteuropäische Arbeiten*) și Südosteuropa-Gesellschaft (Societatea pentru Europa de Sud-Est, Widenmayerstrasse 49, D-80538 München, www.suedosteuropa-gesellschaft.com; reviste: *Südosteuropa*, *Südosteuropa Mitteilungen*; mai multe serii de publicații).

În Ungaria, în mod tradițional, cercetarea privitoare la Transilvania nu este practică ca domeniu separat, ci face parte în mod natural din obiectivele de cercetare istorică și cultural-regională ale instituțiilor specializate. În primul rînd, ar fi de menționat Institutul de Istorie al Academiei Ungare de Științe (Úri utca 53, H-1250 Budapesta, www.tti.hu), care printre altele a editat și lucrarea în trei volume *Istoria Transilvaniei* (1986). Reviste proprii: *Századok*, *Történelmi Szemle*. Apoi mai este de amintit catedra pentru studii românești de la Universitatea Eötvös-Loránd din Budapesta (Piarista köz 1, H-1055 Budapesta, www.elte.hu); seria de monografii: *Encyclopaedia Transylvanica*. Totodată, unele proiecte de cercetare, realizate în cadrul unor universități din Ungaria (ex. Budapesta, Debrecen, Szeged), includ în parte și Transilvania. În fine, diverse instituții științifice maghiare pentru cercetarea problemelor minoritare

au făcut din Transilvania un punct central al preocupărilor lor. O intensă activitate de cercetare și publicare a desfășurat în ultimul deceniu Centrul de Studii pentru Europa Centrală al fundației László-Teleki (Szilágyi E. fasor 22/c, H-1125 Budapesta, www.tla.hu); revista proprie: *Regio*, mai multe serii de monografii. Arhivele de Stat ale Ungariei se remarcă, la fel ca și Biblioteca Națională „Széchényi”, printr-o intensă activitate de cercetare și prin publicarea de documente istorice.

O instituție austriacă de cercetare, care include și Transilvania, dar care, din păcate, altfel decât este cazul, de exemplu, pentru Budapesta, încă nu a reușit să-și înființeze o filială în Transilvania, este Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut (Institutul Austriac pentru Europa de Est și Sud-Est, Josefsplatz 6, A-1010 Wien, www.osi.ac.at), cu revista *Österreichische Osthefte*. Un interes pronunțat pentru Transilvania există în Austria și la Secția de Istorie a Europei de Sud-Est a Institutului de Istorie al Universității din Graz (Mozartgasse 3, A-8010 Graz, www.kfunigraz.ac.at/hi); seria de monografii: *Zur Kunde Südosteuropas*.

Bogatul material documentar ca și numeroase tematici încă neaborcate invită la elaborarea de lucrări științifice despre Transilvania și trecutul ei vitreg. Necesitatea aprofundării științifice persistă, printre altele, în următoarele domenii: istorie socială, relații interetnice, istorie cotidiană și a mentalităților, istoria instituțiilor, geografia culturală, istoria mediului, editarea științifică de documente istorice, istoria principatului transilvănean, istoria orașelor și istoria economică din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea, evoluția conștiinței etnice, problemele minorităților naționale în secolele al XIX-lea și al XX-lea, istoria contemporană și studiul totalitarismului, istoria regională postbelică.

Trimiteri bibliografice

În cele ce urmează va fi prezentată o selecție bibliografică a titlurilor de ansamblu sau cu caracter fundamental, în limbi occidentale și cu dată de apariție pînă în anul 2003. Datorită faptului că versiunea inițială a cărții se adresa publicului german, publicațiile în limba română sau maghiară, nu sînt aici amintite, chiar dacă rezultatele lor ar ajuta la o aprofundare ulterioară. Acestea sînt, de altfel, ușor de găsit în bibliografiile de specialitate.

Abrevieri

KGS

Kurze Geschichte Siebenbürgens. Im Auftrag der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hg. von Béla Köpeczi. Budapest 1990. [Scurtă istorie a Transilvaniei. Din însărcinarea Academiei de Științe a Ungariei, ed. de Béla Köpeczi; sinteză în limba germană a lucrării în trei volume *Erdély Története*. Budapesta 1986; ediții paralele ale sintezei germane în franceză și engleză. Budapesta 1992, respectiv 1994]

ZfSL

Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde [Revista pentru studii transilvane] (Köln,[Weimar], Wien)

Generalități

Bibliografii: Lucrări cu caracter introductiv și fundamental, organizate sistematic și adnotate se găsesc în: *Repertorium transylvanicum. Eine Einführung in die wissenschaftliche Literatur über Siebenbürgen*. Editată de HARALD ROTH. München, 1990, bibliografiile de bază se găsesc în capitolul al 2-lea (ediție din foi detașabile). În continuare facem trimitere la volumele și capitolele corespunzătoare (despre Ungaria și România) ale *Historische Bücherkunde Südosteuropa [Bibliografia Istorică a Europei de Sud-Est]*, publicată de MATHIAS BERNATH, KARL NEHRING, volumul I, partea 1 și a 2-a. München, 1978-1980; volumul II, partea a 2-a. revăzută de MANFRED STOY. München 2002 precum și ale *Südosteuropa-Bibliographie [Bibliografia Europei de Sud-Est]* redactată de GERTRUD KRALLERT-SATTLER, GERHARD SEEWANN. Volumele I-VI, München, 1968-1992. O bibliografie selectivă și adnotată sistematic în scopuri studențești se găsește pentru România în *South-eastern Europe. A Guide to Basic Publications*. Ed. PAUL L. HORECKY. Chicago/London, 1969, 331-448, precum și pentru Ungaria în: *East Central Europe. A Guide to Basic Publications*. Ed. PAUL L. HORECKY. Chicago/London, 1969, 443-598. Pentru istoria sașilor indicăm drept bibliografie cuprinzătoare: HERMANN HIENZ: *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen*. München, 1960. Referitoare la istoria întregii Transilvanii: *Bibliographie zur siebenbürgischen [Geschichte und] Landeskunde*, care a apărut ordonată alfabetic în 25 de serii, alcătuită de UTE MONIKA SCHWOB (seriile 1-4), BALDUIN HERTER (seriile 5-25), în: *Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde* 1 (1971) – 6 (1976) precum și în *ZfSL* 1 (1978) – 15 (1992). Din 1993 pînă în 2003 au apărut referiri bibliografice în „retrospectiva revistelor” din *ZfSL*.

Monografii cuprinzătoare: cel mai bun rezumat de pînă acum în limba germană este cel al *Scurtei istorii a Transilvaniei [Kurze Geschichte Siebenbürgens]*, care provine dintr-o ediție maghiară în trei

volum a Academiei de Științe a Ungariei. Traducerea în limba engleză a acesteia a apărut sub titlul *History of Transylvania* (Boulder/ Co., New York 2001 și următoarele). Deși e evidentă strădania de a menține distanță egală în legătură cu tema, problemele legate de maghiari sînt preponderente, fapt ce se poate constata deja din structurarea cronologiei și din spațiul acordat diferitelor capitole; concepția istorică marxistă și terminologia ei sînt însă, în mare măsură, lăsate deoparte. Pentru o primă orientare, lucrarea, în ciuda „scurtății” ei (XVI și 780 de pagini), totuși, prea voluminoasă și amănunțită, este însă recomandabilă pentru aprofundare. Două sinteze românești mai vechi, care se încadrează atît în modelul interpretării istorice marxiste, cît și în cel naționalist românesc, pot fi aici de interes, în primul rînd din punctul de vedere al istoriografiei: *Brève histoire de la Transylvanie*. Coordonată de CONSTANTIN DAICOVICIU, MIRON CONSTANTINESCU. București, 1965 precum și ȘTEFAN PASCU: *A History of Transylvania*. Detroit, 1982. Din perspectivă preponderent maghiară, istoria Transilvaniei este abordată în interesanta colecție de studii: *Transylvania. The Roots of Ethnic Conflict*. Coordonată de JOHN F. CADZOW ș. a. Kent/ Oh., 1983. Ca o privire de ansamblu recentă, se poate recurge și la: *Handbuch der Historischen Stätten Siebenbürgen*. Lucrare coordonată de HARALD ROTH. Stuttgart, 2003 (cu o introducere în istoria Transilvaniei, 179 de situri istorice din Transilvania, Banat și Partium; suplimentată de liste ale regilor, principilor, voievozilor, ale funcționarilor de vîrf și ale episcopilor tuturor confesiunilor, încheiată printr-o bibliografie detaliată). O descriere interesantă a țării din perspectiva dualismului se regăsește în: *Ungarn*, volumul 6, al așa numitei lucrări pentru moștenitorul tronului: *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien, 1902 (Ediție nouă: Köln ș. a. 2004)

Istории naționale și etnice: Pentru o prezentare de ansamblu a istoriei Ungariei se recomandă: *A History of Hungary*. Coordonată de PETER F. SUGAR. Bloomington, Indianapolis, 1990 precum și HOLGER FISCHER (împreună cu KONRAD GÜNDISCH): *Eine kleine Geschichte*

Ungarns. Frankfurt/Main, 1999. Ca introducere în tematica complexă a istoriei dreptului constituțional în Ungaria și Transilvania se recomandă: ANTON RADVÁNSZKY: *Grundzüge der Verfassungs- und Staatsgeschichte Ungarns*. München, 1990. Pentru contextul larg al Imperiului Habsburgic facem trimitere la volumele 4-9 ale seriei *Österreichische Geschichte*, editor HERWIG WOLFRAM, Viena 1994-2003. Probabil cea mai bună sinteză a istoriei românilor este cea a lui VLAD GEORGESCU: *The Romanians. A History*. Columbus/Oh., 1991, (completată de o bibliografie bună) care îi tratează și pe românii din Transilvania (deși lucrarea se concentrează pe Moldova și Țara Românească), iar în problemele critice se remarcă printr-o distanță necesară. Ca o primă introducere pentru epoca modernă, vezi: EKKEHARD VÖLKL: *Rumänien: Vom 19. Jahrhundert bis in die Gegenwart*. Regensburg/München, 1995 precum și KENO VERSECK: *Rumänien*. München, 2001. Cuprinzător și la nivel înalt: KEITH HITCHINS: *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, 1996 și IDEM: *Rumania, 1866-1947*, Oxford, 1994. Referitor la românii din Transilvania: CORNELIA BODEA, VIRGIL CÂNDEA: *Transylvania and the History of the Romanians*, Boulder/Co., 1982. Despre sași, vezi scurta sinteză: ERNST WAGNER: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Ein Überblick*, Innsbruck, 1981, München, 1998 (ediție românească din 2000), iar cu accent pe etnografie și interferențe etnice: ANNEMIE SCHENK: *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur*, München, 1992. Clar structurat și echilibrat: KONRAD GÜNDISCH (împreună cu MATHIAS BEER): *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, München, 1998.

Transilvania în cadru geografic mai larg: facem trimitere insistentă la capitolele în mare parte excelente referitoare la Ungaria, Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și România din *Handbuch der Europäischen Geschichte [Compendiu al istoriei europene]*, editat de THEODOR SCHIEDER, în 7 volume, Stuttgart, 1968-1992. Capitolele corespunzătoare din *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und*

Sozialgeschichte, editat de WOLFRAM FICHER ș.a., în 6 volume, Stuttgart, 1980-1993, diferă calitativ unele față de altele, problemă la care o să revenim. EDGAR HÖSCH tratează Transilvania în lucrarea *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München, 1988, 1993, în context sud-est-european, iar WERNER CONZE tratează Transilvania în lucrarea sa *Ostmitteleuropa. Von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert*, München, 1992, în contextul Europei central-estice (ambele lucrări au bune trimiteri bibliografice). Depășind cadrul istoriei germanilor din regiunea Europei central-estice este de remarcat din seria „Deutsche Geschichte im Osten Europas“: *Land an der Donau*, coordonat de GÜNTER SCHÖDL, Berlin, 1995. Pentru perioada contemporană se recomandă compendiul structurat sistematic: *Südosteuropa. Gesellschaft. Politik, Wirtschaft, Kultur*, coordonat de MAGARDITSCH HATSCHIKJAN; STEFAN TROEBST, München, 1999.

Dicționare referitoare la istoria Transilvaniei în limbile occidentale, sînt foarte limitate ca număr. Indispensabil este *Lexiconul Biografic de Istorie a Europei de Sud-Est*, editat de MATHIAS BERNATH ș. a., în 4 volume, München, 1974-1981 (*Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*). În primul rînd, pentru secolul al XX-lea și pentru perioada contemporană sînt consistente articolele referitoare la Transilvania, România și Ungaria din: *Das neue Osteuropa von A-Z*, editat de PETER REHDER, München, 1992, 1993. Foarte util, mai ales pentru articolele referitoare la cadrul istoric al Transilvaniei, este: *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, coordonat de WALTER MYSS, *Thaur bei Innsbruck*, 1993 [existent și ca: *Siebenbürger Sachsen – Lexikon*, Würzburg, 1993]. O lucrare standard este cea a lui ERNST WAGNER: *Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes*, Köln/Wien, 1977; cuprinde Transilvania istorică și oferă o sumedenie de informații statistice și demografice. Pentru uzul practic este, de asemenea, potrivită lucrarea lui OTTO MITTELSTRASS: *Ortsnamenbuch [zum*

Historisch-Landeskundlichen Atlas von Siebenbürgen], Heidelberg, 1992, precum și detaliat: DÉNES WILDNER: *Ortsnamen der ehemaligen Gebiete des historischen Ungarns*, 2 volume, München, 1996-1998. *Cronologii* ce privesc istoria Transilvaniei: KGS, 721-753; referitor și la Transilvania: *Chronological History of Romania*. Publ. de CONSTANTIN C. GIURESCU. București, 1974. *Atlase*: pentru o primă orientare recomandăm: PAUL ROBERT MAGOCSI: *Historical Atlas of East Central Europe*, Seattle/ London, 1993; pentru probleme mai speciale sînt recomandate hărțile corespunzătoare din: *Atlas Ost- und Südosteuropa*, coordonat de Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien, 1989-2003.

Ediții de documente istorice: o privire de ansamblu asupra edițiilor de documente istorice se găsește în *Handbuch der Historischen Stätten Siebenbürgen* (vezi mai sus). O ediție selectivă în limba germană, cu multiple referiri la istoria țării, este disponibilă în: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*, prelucrare de ERNST WAGNER, Köln/Wien, 1976, (reeditare 1981).

I. Țara

HANSJÖRG KÜSTER: *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von der Eiszeit bis zur Gegenwart*, München, 1995. HEINZ HELTMANN, GUSTAV SERVATIUS: *Die naturräumliche Gliederung Siebenbürgens*, în: „Naturwissenschaftliche Forschungen über Siebenbürgen”, IV, coordonat de HEINZ HELTMANN. Köln ș. a. 1991, 91-120 (în volumele acestei serii [I-VI, 1979-2000] sînt și alte articole importante legate de această temă). MILOVAN GAVAZZI: *Die kulturgeographische Gliederung Südosteuropas. Ein Entwurf*. În: „Südost-Forschungen”, 15, (1956), 5-21. Pentru cadrul geografic mai larg și pentru istoria terminologiei vezi primul capitol din: KARL KASER: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien, Köln, 1990. Cu scurte rezumate asupra tuturor localităților, repere geografice

și itinerarii de călătorie, vezi: *Reiseführer Siebenbürgen*, coordonat de HEINZ HELTMANN; GUSTAV SERVATIUS, Thaur bei Innsbruck, 1993 [și ca: *Reisehandbuch Siebenbürgen*, Würzburg, 1993].

II. Antichitatea și migrația popoarelor

Pentru întreg spațiul: ROBERT WERNER: *Geschichte des Donau-Schwarzmeer-Raumes im Altertum*. În: „Abriß der Geschichte antiker Randkulturen”. Coordonat de WOLF-D. VON BARLOEWEN. München, 1961, 83-152. HERWIG WOLFRAM: *Die Germanen*, München, 1995. *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, coordonat de BERNHARD HÄNSEL, Berlin, 1987. HANS DITTEN: *Ethnische Verschiebungen zwischen Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin, 1993. MARTIN EGGERS: *Das „Großmährische Reich“: Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*, Stuttgart, 1995. KONRAD SCHÜNEMANN: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin/Leipzig, 1923. Despre ideologizarea și folosirea abuzivă a arheologiei: *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, editat de PH. L. KOHL, C. FAWCETT, Cambridge, 1996.

Priviri de ansamblu asupra Transilvaniei: KURT HORED: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958. C[ONSTANTIN] DAICOVICIU: *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bukarest, 1954. KURT HORED: *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*. Bukarest 1982; IDEM: *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986; IDEM.: *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Thaur bei Innsbruck, 1988 (un rezumat al celor două titluri anterioare). *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, coordonat de WOLFGANG SCHULLER, Köln u.a.1994.

Teoria continuității: opinii susținătoare: ADOLF ARMBRUSTER: *La romanité des roumains. Histoire d'une idée*, Bucharest, 1977 vezi și lucrarea aceluiași autor din capitolul III al bibliografiei; CONSTANTIN C. GIURESCU: *Transilvanien in der Geschichte des rumänischen Volkes*, Bukarest, 1968; ION HURDUBETIU: *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Bukarest, 1977; LIGIA BĂRZU: *Der Fortbestand der Rumänen im ehemaligen Dazien*, Bukarest, 1981. *Poziții contrare:* GOTTFRIED SCHRAMM: *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im 1. Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart, 1981; IDEM: *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, München, 1997. Viziunea maghiară, în sinteză: KGS; 16-195 passim. O poziție intermediară o are KURT HORED, în cele două cărți ale lui menționate mai sus și apărute în Occident.

III. Transilvania în cadrul regatului maghiar medieval

O sinteză structural organizată asupra epocii oferă: JEAN W. SEDLAR: *East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500*, Seattle/London 1994. În continuare valabilă (până la venirea pe tron a Angevinilor) este lucrarea lui BĂLINT HOMAN: *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, 2 volume, Berlin, 1940, 1943. Referitor la problema extinderii și colonizării interne a Ungariei, precum și a apărării ei: HANS-GERD GÖCKENJAN: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972. O expunere detaliată cu referire la structurarea demografică și administrativă a țării: OTTO MITTELSTRASS: *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter*, München, 1961 (cu anexe de hărți cuprinzătoare). Pentru evul mediu târziu: JANOS M. BAK: *Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1972 și ANDRÁS KUBINYI: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 1998. O poziție românească națională se găsește la IOAN-AUREL POP: *Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996.

Contribuții fundamentale cu privire la *istoria socială și urbană* se găsesc în: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*. Coord. HEINZ STOOB. Köln/Wien, 1997. Monografii indispensabile, cu noi rezultate ale cercetării sînt: KONRAD G. GÖNDISCH: *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln ș.a. 1993; MAJA PHILIPPI: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter*, Köln/Wien, 1987; PAUL NIEDERMAIER: *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet (bis 1241)*, Heidelberg, 1996 și IDEM: *Städtebau im Mittelalter. Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet*, volumul 2 (1242-1347), Köln ș. a. 2002. Volumul 3 (1348-1526), Köln ș. a. 2004. Capitolele referitoare la Ungaria (scrise de GYÖRGY GYÖRFFY) și cele referitoare la „România” (scrise de ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU) din volumul al II-lea al *Compendiului de istorie economică europeană [Handbuch der europäischen Wirtschaftsgeschichte* (Stuttgart, 1980)] pot servi ca privire de ansamblu, însă cel din urmă poate fi înțeles doar prin prisma concepției istorice românești.

Ca sinteză referitoare la *otomani* în Europa recomandăm PETER F. SUGAR: *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle/London, 1977. Referitor la Transilvania, bine structurat: GUSTAV GÖNDISCH: *Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395-1526*. În: IDEM: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen*, Köln/Wien, 1987, 36-64 (vezi aici și alte contribuții cuprinzătoare referitoare la evul mediu și epoca modernă timpurie).

Cu accent pe *românii transilvăneni*: ADOLF ARMBRUSTER: *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln/Wien, 1990. Sinteza asupra *secuilor*: THOMAS VON BOGYAY: *Über*

Herkunft, Gesellschaft und Recht der Szekler. În: „Ungarn-Jahrbuch”, 2 (1970), 20-33. Despre istoria sașilor, semnificative sînt două volume de articole cu contribuții la istoria Transilvaniei, (precum și despre fiecare grup etnic sau social în parte, cum ar fi nobilimea): *Gruppenautonomie in Siebenbürgen. 500 Jahre siebenbürgisch-sächsische Nationsuniversität.* Coord. de WOLFGANG KESSLER. Köln/Wien, 1990, precum și: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, [coord. de PAUL PHILIPPI] Köln/Wien, 1971.

IV. Transilvania ca principat autonom

Cadrul dreptului constituțional: cea mai importantă ediție de documente pentru această epocă (cu o introducere detaliată, în care se reflectă perspectiva casei de Habsburg): RODERICH GOOSS: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526-1691*, Wien, 1911. O cercetare asupra problemelor dreptului internațional și constituțional ne este oferită de GEORG MÜLLER: *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688*, Hermannstadt, 1923, iar ca o sinteză: GERALD VOLKMER: *Das Fürstentum Siebenbürgen 1541-1691. Außenpolitik und völkerrechtliche Stellung*, Kronstadt/Heidelberg, 2002. Dreptul constituțional al țării este foarte clar prezentat de: KRISTA ZACH: *Fürst, Landtag und Stände. Die verfassungsrechtliche Frage in Siebenbürgen im 16. und 17. Jahrhundert*, În: „Ungarn-Jahrbuch”, 11 (1980-1981), 63-90.

Confesionalizarea: Ca și cadru mai larg: MÁRTA FATA: *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und der Konfessionalisierung*, Münster, 2000. Cea mai bună privire de ansamblu ne este oferită de KRISTA ZACH: *Zur Geschichte der Konfessionen in Siebenbürgen im 16. bis 18. Jahrhundert.* În: „Südostdeutsches Archiv”, 24/25 (1981/1982), 40-89. O sinteză a evoluției reformei religioase în Transilvania (cu accent pe luterani) oferă KARL REINERTH: *Die Gründung*

der evangelischen Kirchen in Siebenbürgen, Köln/Wien, 1979. Evoluția toleranței religioase este tratată de LUDWIG BINDER: *Grundlagen und Formen der Toleranz in Siebenbürgen bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, Köln/Wien, 1976. Cu privire la reformați și unitarieni: MIHÁLY BUCSAY: *Der Protestantismus in Ungarn 1521-1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart*, 2 volume, Köln/Wien, 1977, 1979; GRAEME MURDOCK: *Calvinism on the Frontier, 1600-1660. International Calvinism and the Reformed Church in Hungary and Transylvania*, Oxford, 2000; MIHÁLY BALÁZS: *Early Transylvanian Antitrinitarianism (1566-1571)*, Baden-Baden/Bouxwiller, 1996; EARL MORSE WILBUR: *A History of Unitarianism in Transylvania, England and America*, Cambridge/Ma., 1952. Despre ortodoxie (relațiile ei cu reforma și cu catolicismul sînt însă abordate doar tangențial, iar uniții sînt acaparați pentru ortodoxie): MIRCEA PĂCURARIU: *Geschichte der Rumänischen Orthodoxen Kirche*, Erlangen, 1994. Echilibrat este abordată tematica la KRISTA ZACH: *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977. O trecere în revistă a catolicismului în regiune GABRIEL ADRIÁNYI: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*, München, 1986. Ca și caiet tematic la istoria confesională a Transilvaniei: „Siebenbürgische Semesterblätter”, 10 (1996), Heft 2. O excelentă trecere în revistă a bazelor cultural-istorice ale confesionalizării oferă KRISTA ZACH: *Humanismus und Renaissance in Siebenbürgen. Über ihre Voraussetzungen und Wege der Entfaltung in einer Randzone (15./16. Jahrhundert)*. În: „Ungarn-Jahrbuch”, 10 (1979), 163-224. Capitolele din KGS sînt de sinteză și susținute de o hartă bună, 287-294, 344-353.

Referitor la istoria politică și socială a Transilvaniei în perioada principatului autonom s-au publicat doar cîteva studii în limbile occidentale. Pe lângă colecția amintită de documente istorice, coordonată de Goss, ar mai fi de luat în seamă cronică: *Siebenbürgische Chronik des Schäßburger Stadtschreibers Georg Kraus. 1608-1665* (2 volume, Wien, 1862, 1864. Ediție nouă: Graz, 1969). Despre lungul

război cu turcii și rolul lui Mihai Viteazul, recent—MEINOLF ARENS: *Habsburg und Siebenbürgen 1600-1605*, Köln u. a. 2001. Una dintre puținele monografii despre principatul autonom: MAJA DEPNER: *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg. Untersuchungen über die Politik Siebenbürgens während des Dreißigjährigen Krieges*, Stuttgart, 1938. Legat de poziția Transilvaniei între habsburgi și otomani, cu referire mai cu seamă la strategiile nobilimii maghiare: BÉLA KÓPECZI: *Staatsräson und christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Wien ș.a. 1983. Cu includere a rolului Transilvaniei în conflictele politice și militare: WILLIAM MCNEILL: *Europe's Stepp Frontier, 1500-1800*, Chicago/London, 1964. DAVID PRODAN: *Die Leibeigenschaft in Siebenbürgen vom 16. bis 18. Jahrhundert*. În: „Südost-Forschungen”, 33 (1974), 62-84. Apoi, ca privire de ansamblu, cu includerea Transilvaniei, se indică capitolul despre Ungaria (de LÁSZLÓ MAKKAJ) din volumul 3 al *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1986); din aceeași sursă, doar cu restricții, recomandăm lectura capitolului despre „țările românești” (de ȘTEFAN PASCU și RADU MANOLESCU); secolul al XVII-lea este tratat excelent, în volumul 4 al *Handbuch...* de ANGELIKA SCHASER.

V. Transilvania ca provincie a monarhiei habsburgice

Istorie: ca sinteză a perioadei habsburgice: *Siebenburgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich (1690-1867)*, coord. de ZSOLT K. LENGYEL, ULRICH A. WIEN, Köln ș. a. 1999. Fundamentală este monografia scrisă de ROLF KUTSCHERA: *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869*, Köln/Wien, 1985 (cu o anexă de izvoare în latină/maghiară și germană). Cu multiple referiri bibliografice este de recomandat studiul bine structurat de WOLFGANG KESSLER: *Stände und Herrschaft in Ungarn und seinen Nebenländern im 18. und 19. Jahrhundert*. În: *Stände und Landesherrschaft in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit*, coord. de HUGO WECZERKA,

Marburg, 1995, 171-191. Cu o introducere istorică amănunțită, apoi tratând istoria românilor: MATHIAS BERNATH, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972. Legat de evenimentele revoluției din 1848/1849, printre alții, GYÖRGY SPIRA: *The Nationality Issue in the Hungary of 1848-49*, Budapesta, 1992.

Societate: ca privire de ansamblu: KRISTA ZACH, *Bevölkerungsstrukturen und gesellschaftlicher Wandel in Siebenbürgen 1688-1848*. În: „Siebenbürgische Semesterblätter”, 3 (1989), 41-51; mai detaliat este capitolul care se referă la Principatul Transilvaniei 1650-1850 de ANGELIKA SCHASER în volumul 4 al amintitului *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1993). Monografii cu introduceri istorice bune: DAVID PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung 1700-1848*, Köln/Wien/București, 1982; KEITH HITCHINS: *The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, Cambridge/Ma., 1969; FRANCISC PALL: *Ein siebenbürgischer Bischof im römischen Exil: Inocențiu Micu-Klein (1745-1768)*, Köln ș.a. 1991; CARL GÖLLNER: *Die siebenbürgische Militärgrenze. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762-1851*, München, 1974; ANGELIKA SCHASER: *Josephinische Reformen und sozialer Wandel in Siebenbürgen. Die Bedeutung des Kozivilitätsreskriptes für Hermannstadt*, Stuttgart, 1989 (cu anexă de izvoare, ediție românească din 2000). Recentă și fundamentală, punând accent și pe Transilvania, este lucrarea lui JOACHIM BAHLCKE: *Ungarischer Episkopat und Österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686-1790)*, Stuttgart, 2005. Una dintre puținele contribuții legate de istoria economică este lucrarea lui KONRAD MÜLLER: *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*, München, 1961. Pornind din perioada habsburgică, VERDERY continuă până în secolul al XX-lea, avînd centrul de greutate pe români: KATHERINE VERDERY, *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, Berkeley ș. a. 1983. Despre evrei:

ANGELIKA SCHASER: *Die Juden in Siebenbürgen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. În: „Südost-Forschungen”, 49 (1990), 57-94; LADISLAU GYÉMANT: *The Jews of Transylvania in the Age of Emancipation (1790-1867)*, București, 2000. Legat de armeni: JUDIT PÁL: *Armenier im Donau-Karpaten-Raum, im besonderen in Siebenbürgen*. În: *Minderheiten, Regionalbewusstsein und Zentralismus in Ostmitteleuropa*, coord. de HEINZ-DIETRICH LÖWE ș. a., Köln, 2000, 121-137.

VI. Transilvania în perioada dualismului austro-ungar

Sinteze despre compromis: *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen*, München, 1968 (conține și studiul lui OTTO FOLBERTH: *Die Auswirkungen des „Ausgleichs” von 1867 auf Siebenbürgen*, 48-70). Ca privire de ansamblu, se recomandă: JÓZSEF GALÁNTAI: *Der österreichisch-ungarische Dualismus 1867-1918*, Budapest/Wien, 1990. În mod special este indicată lucrarea fundamentală: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, coord. de ADAM WANDRUSZKA, PETER URBANITSCH, 11 volume, Wien, 1973-2000. Fundamentală este, de asemenea, lucrarea lui ROBERT A. KANN: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, 2 volume, Graz/Köln, 1964. JÖRG K. HOENSCH: *Geschichte Ungarns 1867-1983*, Stuttgart ș. a. 1984. Despre activitatea partidelor și parlamentarism, cu grafice de bună calitate: ADALBERT TOTH, *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848-1892*, München, 1973.

O analiză cuprinzătoare a problemei educației școlare a naționalităților ne oferă JOACHIM VON PUTTKAMER: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867-1914*, München, 2003. Vezi despre români și EMANUEL TURCZYNSKI: *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Forderungskatalog in Rumänien*, München, 1985 (ediție românească din 2000) iar sub aspectul istoriei culturale,

importantă este lucrarea lui SORIN MITU: *Die ethnische Identität der Siebenbürger Rumänen. Eine Entstehungsgeschichte im historischen Raum*, Köln ș. a. 2003. Ca o sinteză la istoria sașilor (având centrul de greutate pe istoria culturii și pe istoria socială): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*, coord. de CARL GÖLLNER, Köln/Wien, 1988. Pentru o scurtă privire de ansamblu legată de problemele economice și sociale se indică, pe lângă volumul I al lucrării, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, și capitolul despre statele Europei de Sud-Est din volumul V al compendiului istoriei sociale și economice a Europei [*Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Stuttgart, 1985)] (scris de IVÁN T. BEREND și de GYÖRGY RÁNKI).

VII. Transilvania ca parte a României

Ca sinteze referitoare la istoria României din perioada interbelică – și nu numai – amintim: JOSEPH ROTHSCHILD, *East Central Europe Between the Two World Wars*, Seattle/London, 1974, 1990, 281-322; HITCHINS (vezi capitolul „Generalități”); STEPHEN FISCHER-GALATI: *Twentieth Century Rumania*, New York, 1970 (reeditat 1991, ediție românească din 1998). Situația actuală a cercetării perioadei interbelice, cu indicații și asupra perioadei de după război, este cuprinsă în două culegeri de studii: *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*, coord. de WALTER KÖNIG, Köln ș. a. 1994 și *Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem Ersten Weltkrieg*, coord. de HARALD ROTH, Köln ș. a. 1995. Ca excelentă monografie legată de problemele cultural-politice și etnice este de amintit: IRINA LIVEZEANU, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, & Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca/London, 1995 (ediție românească din 1998). De asemenea, sistematică din perspectivă maghiară, cu includere a perioadei postbelice, este lucrarea lui ELEMÉR ILLYÉS: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Wien, 1981.

Referitor la mișcarea națională a românilor și la problema Unirii din 1918, pe lângă lucrarea lui ROBERT A. KANN, se recomandă ca sinteză PETER HASLINGER: *Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900 bis 1918*, Wien u. a. 1993. Referitor la perioada de tranziție, din perspectivă românească: GHEORGHE IANCU, *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1995. Mișcarea legionară este tratată cu profunzime de ARMIN HEINEN: *Die Legion „Erzengel Michael“ in Rumänien. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986 (ediție românească din 1999). De folosit, cu precauție, este capitolul despre statele Europei central-estice și sud-estice 1914-1980 (de IVÁN T. BEREND și GYÖRGY RÁNKI) în *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, volumul 6 (Stuttgart, 1987).

O bună privire de ansamblu asupra problemei naționalităților ne oferă: ZSOLT K. LENGVEL, *Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989. Abriß über die inneren Integrationsprobleme des zentralistischen Einheitsstaates am Beispiel der Deutschen und der Magyaren*. În: *ZfSL*, 24 (2001), 190-212. De menționat este și lucrarea aprofundată a aceluiași autor, care evidențiază multiplele legături interetnice: IDEM, *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*, München, 1993. Cu privire la istoria contemporană a sașilor, cuprinzătoare este lucrarea lui ULRICH A. WIEN: *Kirchenleitung über dem Abgrund. Bischof Friedrich Müller vor den Herausforderungen durch Minderheitenexistenz, Nationalsozialismus und Kommunismus*, Köln ș.a. 1998.

Referitor la evrei în secolele al XIX-lea și al XX-lea, ca sinteză concisă: KRISTA ZACH, *Die Juden Rumäniens zwischen Assimilation und Auswanderung*. În: *Aspekte ethnischer Identität*, coord. de EDGAR HÖSCH, GERHARD SEEWANN, München, 1991, 257-298; detaliat: HILDRUN

GLASS, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*, München, 1996. Despre Holocaust: *The Tragedy of Romanian Jewry*, coord. RANDOLPH L. BRAHAM, New York, 1994. Despre romi printre altele: BRIGITTE MIHOK, *Vergleichende Studie zur Situation der Minderheiten in Ungarn und Rumänien (1989-1996) unter besonderer Berücksichtigung der Roma*, Frankfurt/Main, 1999.

O literatură demnă de recomandat, despre România perioadei comuniste, este încă foarte redusă în limbile de circulație internațională. Pentru o privire de ansamblu se recomandă lucrările mai sus menționate, scrise de STEPHEN FISCHER-GALATI, VLAD GEORGESCU și EKKEHARD VÖLKL. Foarte util este și *Südosteuropa-Handbuch*, volumul II „Rumänien“, coord. KLAUS-DETLEV GROTHUSEN, Göttingen, 1977. Despre politica românească pînă la mijlocul anilor '60, semnificativă și cu referire la „devierea” românească, este lucrarea lui GERD FRICKENHELM: *Die rumänische Abweichung. Eine Beschreibung und Analyse ihrer Entstehung*, Münster, 1990. Cu metodologie cultural-antropologică este tratată perioada imediat următoare de către KATHERINE VERDERY: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley ș. a. 1991. Drept lucrare fundamentală recomandăm: GÜNTHER H. TONTSCH, *Das Verhältnis von Partei und Staat in Rumänien. Kontinuität und Wandel 1944-1982*, Köln, 1985; de asemenea, ROBERT R. KING: *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980 și DENNIS DELETANT: *Romania under Communist Rule*, Oxford ș. a. 1999. Cu depășire a cadrului pur legislativ, ERICH KENDI: *Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien*, München, 1992. Cu privire la problemele societății socialiste, în speță etnostratificarea ei: BRIGITTE MIHOK, *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielen Ungarn und Rumänien*, Frankfurt/Main u. a. 1990. Legat de problema emigrării sașilor: GEORG WEBER ș. a.: *Emigration*

der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert, Opladen, 2003.

Legat de evoluția de după evenimentele revoluționare din decembrie 1989 vezi ANNELI UTE GABANYI: *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, München, 1998; apoi, este de amintit culegerea de studii *Romania After Tyranny*, coord. de DANIEL N. NELSON, Boulder/San Francisco, Oxford 1992 și TOM GALLAGHER: *Romania after Ceasescu. The Politics of Intolerance*, Edinburgh, 1995. Referitor la problema minorităților în perioada tranziției: GEORG BRUNNER, GÜNTHER H. TONTSCH: *Der Minderheitenschutz in Ungarn und Rumänien*, Bonn, 1995. O bună sinteză asupra problemelor demografice o găsim la ERNST WAGNER: *Ethnische und religiöse Minderheiten in Transsilvanien nach der rumänischen Volkszählung vom Jahre 1992*, în: *ZfSL*, 18 (1995), 46-59.

VIII. Referitor la istoriografia modernă a Transilvaniei

O bună privire de ansamblu asupra Europei de Sud-Est ne este oferită de KARL KASER: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien/Köln, 1990. Drept sinteză a istoriografiei asupra Transilvaniei este de menționat culegerea de studii *Historians and the History of Transylvania*, editată de LÁSZLÓ PÉTER, Boulder/Co., New York, 1992. Punând accentul pe evul mediu și epoca modernă timpurie, Ungaria fiind tratată amănunțit: NORBERT KERSKEN, *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes“*, Köln ș.a. 1995. Referitor la istoriografia fiecărei etnii în parte: LUCIAN BOIA, *Geschichte und Mythos. Zur Gegenwart des Vergangenen in der rumänischen Gesellschaft*, Köln ș. a. 2003 oferă o dezbatere profundă și critică la întreaga istoriografie românească. În continuare: FREDERICK KELLOGG, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield/Ca., 1990; STEVEN BELA VARDY: *Modern Hungarian Historiography*, Boulder/ Co., New York, 1976; EDIT SZEGEDI: *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität*.

Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung, Köln ș. a. 2002; KONRAD GÜNDISCH ș. a.: *Wissenschaft*, in: *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*, coord. de CARL GÖLLNER, Köln/Wien, 1988, 328-364.

Referitor la rolul politic al istoriografiei, printre alții: DENNIS DELETANT, HARRY HANAK, *Historians as Nation-Builders*, London, 1988; KLAUS BEER, *Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien 1945-1980. Die Historiographie über den Zeitraum 1918-1945*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 32 (1984), 241-274. În legătură cu problemele de interpretare și manipulare a istoriei: KURT HOREDIT „... und was verschwand, wird mir zur Wirklichkeit”. *Erinnerungen*, Bonn, 1988; DIONISIE GHERMANI, *Die kommunistische Umdeutung der rumänischen Geschichte unter besonderer Berücksichtigung des Mittelalters*, München, 1967; foarte ilustrative sînt și exemplele date de RADU POPA: *Die Geschichte Rumäniens um das Jahr 1000. Bemerkungen und Berichtigungen*, în *ZfSL*, 15 (1992), 11-30. Despre evoluțiile mai recente ale cercetării asupra Transilvaniei: *Wege landeskundlicher Forschung. 25 Jahre Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde 1962-1987*, coord. de KONRAD GÜNDISCH, Köln/Wien, 1988. *Ghiduri arhivistice*: Număr special al „Transylvanian Review”, 4 (1995), nr. 3, precum și contribuțiile lui IMRE RESS și JAMES P. NIESSEN despre Ungaria și România în *A Guide to East Central European Archives*, coord. de CHARLES W. INGRAO, Minneapolis, 1998 (= caiet tematic al „Austrian History Yearbook”, 29 [1998], nr. 2). Pentru fondul de arhivă în Occident sînt de amintit ca valabile în continuare (chiar și fără actualizare recentă): GERHARD TEICH: *Topographie der Osteuropa-, Südosteuropa und DDR-Sammlungen*, München/New York, 1978; WALTER LUKAN, MAX DEMETER PEYFUSS: *Ost- und Südosteuropa-Sammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen*, Wien/München, 1982, ²1990; *East Central and Southeast Europe. A Handbook of Library and Archival Resources in North America*, coord. de PAUL L. HORECKY., Chicago, 1976.

Suverani și guvernatori

Regii Ungariei	Voievozi ai Transilvaniei ¹
<i>Dinastia arpadiană</i>	
1001-1038 Ștefan I. (cel Sfânt)	
1038-1041 (1.) Petru (Orseolo)	
1041-1044 Samuil Aba	
1044-1046 (2.) Petru (Orseolo)	
1046-1060 Andrei I	
1060-1063 Bela I	
1063-1074 Solomon	
1074-1077 Geza I	
1077-1095 Ladislau (cel Sfânt)	
1095-1116 Coloman	
1116-1131 Ștefan al II-lea	
1131-1141 Bela al II-lea	
1141-1162 Geza al II-lea	
1162-1172 Ștefan al III-lea (<i>pretendenți</i> : Ladislau al II-lea, Ștefan al IV-lea)	
1172-1196 Bela al III-lea	
1196-1204 Emeric	
1204-1205 Ladislau al III-lea	1201 (1.) Gyula
1205-1235 Andrei al II-lea	1212-1213 Bertold de Merania
	1214 (2.) Gyula
	1227 (1.) Pousa (f.l. Sofyom)
1235-1270 Bela al IV-lea (din 1230 <i>rex iunior</i>)	1235-1241 (2.) Posua (f.l. Sofyom)
1270-1272 Ștefan al V-lea (din 1257 <i>rex iunior</i>)	1270-1272 (1.) Matia (Csáki)
1272-1290 Ladislau al IV-lea (Cumanul)	1273-1277 (2.) Matia (Csáki)
	1282 (1.) Roland Borsa
	1284-1285 (2.) Roland Borsa
1290-1301 Andrei al III-lea	1288-1293 (3.) Roland Borsa

¹ Având în vedere marea număr de voievozi și din cauza deselor schimbări prezentăm aici doar o selecție a celor mai importante personaje. Pentru liste complete vezi: FRANCISC PALI, Elemente de cronologie. În: Documente privin istoria României. Introducere, vol. I. [București] 1956 precum și: Magyarország történeti kronológiája [cronologie la istoria Ungariei], editat de KÁLLAI BÉLA, Budapesta 1983.

Suverani și guvernatori

Dinastii mixte

1301-1305 Venceslav (Přemysl)	1294-1315 Ladislau Kán
1305-1308[12] Otto (de Wittelsbach)	
1307-1342 Carol I Robert (de Anjou)	1318-1321 Dózsa de Debrefin
	1322-1342 Toma de Szécsényi
1342-1382 Ludovic I (cel Mare, de Anjou)	1351-1356 (1.) Nicolae Kont
	1356-1376 voievozi din neamul Lackfi
1382-1395 Maria	1376-1391 Ladislau de Losonez
(<i>pretendenți</i> : Carol de Durazzo)	
1387-1437 Sigismund (de Luxemburg)	1395-1401 (1.) Stibor de Stiboricz
	1401-1403 Nicolae Csáki
	1410-1414 (2.) Stibor de Stiboricz
	1415-1437 voievozi din neamul Csáki
	1436-1438 Petru Cseh
1437-1439 Albrecht (de Habsburg)	1438-1440 Desideriu de Losonez
1440-1444 Vladislav I (Jagiello)	1441-1446 (1.) Ioan de Hunedoara
1444-1446 <i>Interregnum</i>	1441-1447 (1.) Nicolae Újlaki
1446-1457 Ladislau al V-lea	1448 (2.) Ioan de Hunedoara
(Postumul, de Habsburg)	1450-1457 (2.) Nicolae Újlaki
(Guvernatori ai Ungariei:	1450-1460 (1.) Ioan de Rozgonyi
1446-1453: Ioan de Hunedoara	
1453-1456: Ulrich de Cilli)	
1458-1490 Matia I (Matei Corvin)	1460 (3.) Nicolae Újlaki
	1462-1465 (2.) Ioan Rozgonyi și
	(1.) Ioan Pongrácz
	1465-1467 Sigismund și Ioan de
	Szentgyörgy, Berthold
	Ellerbach
	1468-1472 (2.) Ioan Pongrácz
	1476 (3.) Ioan Pongrácz
1490-1516 Vladislav al II-lea (Jagiello)	1479-1493 Ștefan Báthori (I.)
	1493-1499 Ladislau Losonczy și
	Bartolomeu Drágfi
	1499-1510 Petru de Szentgyörgy și
	Bozin
1516-1526 Ludowig al II-lea (Jagiello)	1510-1526 Ioan Zápolya
	1526-1529 Petru Perényi
	1529-1533 Ștefan Báthori (II.)
	1534-1539 Ștefan Mailat

Mică istorie a Transilvaniei

<i>Habsburgii ca regi ai Ungariei (în paranteză numerotarea lor ca împărați romani)</i>	<i>Principii Transilvaniei (până în 1571 și regi ai Ungariei)</i>	<i>Sultanii Imperiului Otoman</i>
1526-1563 Ferdinand I (I)	1526-1540 Ioan I Zápolya	1520-1566 Suleiman I
1563-1576 Maximilian (II)	1540-1571 Ioan II Sigismund	1566-1574 Selim II
	<i>Gubernator:</i>	
	1541-1551: George Martinuzzi	
1572-1608 Rudolf (II)	1571-1586 Ștefan Báthory	1574-1595 Murat III
	1586-1597 Sigismund Báthory	1595-1603 Mehmet III
	1598-1604 Rudolf de Habsburg	
	1599 Andrei Báthory	
	1600-1601 Mihai (Viteazul)	
	1601-1602 Sigismund Báthory	
	1603 Moise Székely	
	1604-1606 Ștefan Bocskai	1603-1617 Ahmet I
	1607-1608 Sigismund Rákóczi	
1608-1619 Matias II (I)	1608-1613 Gabriel Báthory	1617-1618 Mustafa I
1618-1637 Ferdinand II (II)	1613-1629 Gabriel Bethlen	1618-1622 Osman II
		1622-1623 Mustafa I
	1629-1630 Caterina de Brandenburg	1623-1640 Murat IV
	1630 Ștefan Bethlen	
1625-1657 Ferdinand III (III)	1630-1648 Gheorghe Rákóczi I	1640-1648 Ibrahim
1647-1654 Ferdinand IV.	1648-1660 Gheorghe Rákóczi II	1648-1687 Mehmet IV.
	1657-1658 Francisc Rhédey	
	1658-1659 Acațiu Barcsai	
1655-1705 Leopold I (I)	1661 Ioan Kemény	
1687-1711 Iosif I (I)	1661-1690 Mihai Apafi	1687-1691 Suleiman II
		1691-1695 Ahmet II
		1695-1703 Mustafa II

Suverani și guvernatori

<i>Habsburgii ca principii ai Transilvaniei (numerotare ca regi ai Ungariei, în paranteză ca împărați romani/austrieci)</i>	<i>Guvernatorii Transilvaniei</i>	<i>Pretendenți ca principii</i>
1690-1705 Leopold I. (I.)	1691-1708 Gheorghe Bánffy, conte	1690-1699 Emeric Thököly
1705-1711 Iosif I. (I.)	1709-1713 Deputație a țării	1704-1711 Francisc Rákóczi II.
1712-1740 Carol III. (VI.)	1713-1731 Sigismund Kornis, conte	
	1732-1734 Francisc Anton Wallis, conte	
1740-1780 Maria Terezia	1734-1735 Ioan Haller, conte	1737/1738 Iosif Rákóczi
	1758-1762 Ladislau Kemény, conte	
	1762-1764 Adolf Bukow, baron	
1765-1867: <i>Transilvania este Mare Principat</i>	1764-1767 Andrei Hadik, conte	
	1767-1770 Carol O'Donell, conte	
	1771-1774 Maria-Iosif Auersperg, conte	
1780-1790 Iosif II. (II.)	1774-1787 Samuil Brukenthal, baron	
1790-1792 Leopold II. (II.)	1787-1822 Gheorghe Bánffy, conte	
1792-1835 Francisc (II./I.)	1822-1834 Ioan Jósika, baron	
1830-1848 Ferdinand V. (I.)	1835-1837 Ferdinand d'Este, arhiduce	
	1837-1840 Ioan Kornis, conte	
	1842-1848 Iosif Teleki, conte	
1848-1916 Franz Iosif (I.)	1849-1851 Ludovic Wohlgenuth	
	1851-1858 Carol Schwarzenberg, principe	
	1858-1861 Frederic Liechtenstein, principe	
	1860-1862 Emeric Mikó, conte	
	1861-1867 Ludovic Folliot-Crenneville, conte	
1916-1919 Carol IV. (I.)		

Mică istorie a Transilvaniei

Președinții Ungariei	Președintele Consiliului Dirigent al Transilvaniei	Regii României
1919 Mihály Károlyi	1918-1920 Iuliu Maniu	1914-1927 Ferdinand I (de Hohenzollern- Sigmaringen)
1919 Sándor Garbai		
1919 Iosif de Austria		
Guvernator al Ungariei		
1920-1944 Miklós Horthy		1927-1930 (1.) Mihai I. 1930-1940 Carol II. 1940-1947 (2.) Mihai I.

Șefii de stat ai României

Republica Populară:

1947-1952	Constantin I. Parhon
1952-1958	Petru Groza
1958-1961	Ion Gheorghe Maurer
1961-1965	Gheorghe Gheorghiu-Dej

Republica Socialistă:

1965-1967	Chivu Stoica
1967-1989	Nicolae Ceaușescu

Republica România:

1990-1996	Ion Iliescu
1996-2000	Emil Constantinescu
2000-2004	Ion Iliescu
2004-	Traian Băsescu

Surse: ROLF KUTSCHERA: Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688-1869. Köln, Wien 1985. JOSEF MARUZ: Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte. Darmstadt 1985. BERTOLD SPULER: Regenten und Regierungen der Welt. Teil II, 2 und 3. Würzburg 1962. PETER TRIMMER: Regents of Nations. Regenten der Nationen. Bd. III/1. München 1986.

Tabel cronologic

70-44 î. Cr.	Întemeierea unui stat dac sub conducerea lui Burebista
105/ 106	Cucerirea Daciei de către împăratul Traian și înființarea provinciei Dacia
din 235	Invazii ale goților în Dacia
271	Romanii evacuează provinciile dacice situate la nord de Dunăre
375	Invazia hunilor, începutul retragerii goților
455	Destrămarea dominației hunilor; înaintarea gepizilor
567	Avarii și longobarzii îi înfrâng pe gepizi
din sec. al VII-lea cca. 800	Populații slave în Transilvania Destrămarea dominației avarilor de către bulgari și carolingieni
sec.al IX-lea	Încadrarea Transilvaniei de Sud în Țaratul Bulgar, apariția maghiarilor
din 895 cca. 1000	Descălecarea maghiarilor Întemeierea Regatului Ungar și începutul încadrării Transilvaniei în Regat
sec. al XI-lea	Înființarea episcopiei catolice de la Alba Iulia, începutul invaziilor pecenegilor și cumanilor

sec. al XII-lea	Colonizarea unor trupe auxiliare ca grăniceri în Transilvania
mijlocul	
sec. al XII-lea	Așezarea de coloniști germani în sud și nord-vest, secuii în est și vest
1191	Ia ființă prepozitura Sibiului
1211-1225	Ordinul teuton în Țara Bârsei
1222	„Bula de aur” a regelui Andrei al II-lea în favoarea nobilimii
1224	Privilegiul <i>Andreanum</i> pentru coloniștii sași (<i>hospites</i>)
1241/ 42	Spațiul carpato-dunărean este devastat de invaziile mongolilor
1285	A doua invazie a mongolilor în Transilvania
sfârșitul	
sec. al XIII-lea	Creșterea puterii voievodale în Transilvania
sec. al XIV-lea	Redobândirea puterii centrale regale sub regii Angevini, înflorirea orașelor
mijlocul	
sec. al XIV-lea	Independența provinciilor învecinate, Țara Românească și Moldova
1395	Prima invazie otomană în Transilvania
1396	Înfrângerea suferită de o armată de cruciați sub conducerea regelui Sigismund în fața turcilor la Nicopole
din 1420	Numărul invaziilor trupelor otomane în Transilvania crește
1437/ 38	Răscoală țărănească în Transilvania, <i>Unio trium nationum</i>
1458	Reconfirmarea <i>Unio trium nationum</i>
1467	Răscoala transilvănenilor împotriva regelui Matei Corvin

1479	Victoria trupelor transilvănene și timișorene împotriva trupelor otomane pe Câmpul Pâinii (lângă Orăștie)
1514	Răscoală țărănească sub conducerea lui Gheorghe Dózsa
1526	Bătălia de la Móhács: victoria turcilor asupra lui Ludovic al II-lea, destrămarea regatului medieval al Ungariei
1538	Pacea de la Oradea: împărțirea Ungariei în sfere de dominație
1541	Împărțirea Ungariei în trei părți în urma ocupării părții centrale de către Otomani, începutul autonomiei Transilvaniei sub suzeranitate otomană
1544	Alipirea Partium-ului (<i>Partes adnexae</i>) la Transilvania
1568	Recunoașterea confesiunilor lutherane, reformate, catolice și unitariene în fața dietei transilvane de la Turda
1570	Tratatul de la Speyer: recunoașterea Habsburgilor ca suverani ai Ungariei
1593-1606	Transilvania este implicată în „războiul cel lung cu turcii”
1599-1600	Pe lângă Țara Românească și Moldova Mihai Viteazul stăpânește și Transilvania
1604-1606	Răscoala condusă de Ștefan Bocskai
1613	Începutul „erei de aur” a Principatului Transilvan o dată cu începutul domniei lui Gabriel Bethlen
1619-1648	Participare repetată a principilor transilvani la Războiul de Treizeci de Ani
1661	Prin impunerea uni candidat propriu pe tronul transilvan, turcii își măresc influența
din 1683	Habsburgii cuceresc partea turcească a Ungariei

1688	Principele și stările transilvane recunosc stăpânirea Habsburgilor
1690/91	Recunoașterea constituției transilvane prin <i>Diploma Leopoldinum</i>
1697	Unirea bisericească greco-catolică în Transilvania
1699	Pacea de la Sremski Karlovci (Karlowitz): Confirmarea stăpânirii Habsburgice asupra Ungariei și Transilvaniei
1703-1711	Răscoala curuților împotriva Habsburgilor
1722	Dieta transilvană votează <i>Pragmatica Sanctiune</i>
1744	Dieta transilvană renunță la părțile constituției Transilvaniei care sunt considerate a fi îndreptate împotriva stăpânirii habsburgice
1751	Cancelaria aulică transilvană din Viena preia conducerea administrației Transilvaniei
1762-1770	Organizarea graniței militare în Transilvania
1764	Reprimarea unei răscoale secuiești
1765	Transilvania devine Mare Principat
1769	Prima reformă urbană pentru Transilvania inițiată de Maria Tereza
1781-1790	Reforme iosefine
1784	Răscoală a țăranilor români sub conducerea lui Horea
1791	Memorandumul românesc <i>Supplex Libellus Valachorum</i>
1804/ 06	Habsburgii devin împărați ai Austriei
1848/ 49	Revoluție în Transilvania, uniune temporară a Transilvaniei cu Ungaria; desființarea iobăgiei
1863/ 64	Dieta votează ample schimbări ale constituției țării
1867	Prin Compromisul Austro-Ungar Transilvania devine parte integrală a Ungariei
1868	<i>Pronunciamentum</i> de la Blaj ca declarație a unei

	adunări naționale românești, legea naționalităților Ungariei
1876	Reformă administrativă în Ungaria, dizolvarea vechilor structuri de autoadministrare
1877	Independența Principatelor unite, Moldova și Țara Românească, față de Imperiul Otoman
din cca.	
1879	Măsuri de maghiarizare în Ungaria, începutul luptei naționalităților
1892	Românii se adresează împăratului printr-un <i>Memo randum</i>
1914	Începutul Primului Război Mondial, neutralitatea României
191	Inviaza trupelor române în Transilvania de sud
1918	Prăbușirea Imperiului Austro-Ungar, Proclamația unirii românilor transilvăneni cu România
1919	Ocupație militară română a Transilvaniei, administrație interimară, Tratatul de pace al Antantei cu România și Tratatul minorităților
1920	Tratatul de pace al Antantei cu Ungaria, integrarea deplină a Transilvaniei și a unor comitate din estul Ungariei în statul român
din 1921	Reformă agrară în părțile României nou dobândite
1923	Constituția României
1938	Dictatura regală a lui Carol al II-lea
1940	Cedarea Transilvaniei de nord și a Secuimii Ungariei, dictatură militară în România
1941	Intrarea României și Ungariei de partea Germaniei hitleriste în cel de-al doilea război mondial
1944	Sub conducerea regelui Mihai I. România trece de parte Uniunii Sovietice, începutul sovietizării țării, ocuparea Transilvaniei de nord

1947	România devine republică populară
1952-1968	„Regiunea autonomă maghiară” în Secuime
1965	Ceașescu devine secretar general al P. C. R., constituție nouă, România devine republică socialistă
1968	Înființarea de „comitete ale oamenilor muncii ai naționalităților” sub controlul statului
1971	Sfârșitul scurtei faze „liberale” sub Ceașescu
1978	Convenție asupra reîntregirii familiilor între Repub lica Federală Germană și România, referitoare la emigrarea germanilor
1989	Căderea dictaturii lui Ceașescu
1991	Constituția Republicii România
1996	Tratat de bază de bună vecinătate între Ungaria și România

Lista ilustrațiilor și hărților

Pagina 23	Peisaj caracteristic Podișului Transilvan, Imre Szacs vay: <i>In Transylvania I.</i> , Officina Nova Buda pest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 31	Fragment de pe Coloana lui Traian, Hadrian Daicoviciu: <i>Dacii</i> , București, 1968
Pagina 34 Pagina 37	Harta 1: Transilvania în regatul medieval al Ungariei Catedrala romano-catolică din Alba Iulia, foto Oskar Netoliczka, Fototeca Muzeului Transilvaniei din Gundsheim
Pagina 40	Biserica din Densuș, <i>Fototeca Ligii Pro Europa</i> , Tîrgu-Mureș
Pagina 44	Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, Kubinyi, Vahot: <i>Magyarország és Erdély 3-4.</i>
Pagina 50	Biserica fortificată din Cisnădie, Gerster, Rill: <i>Siebenbürgen im Flug</i>
Pagina 52	Biserica Neagră din Brașov, <i>Fototeca Ligii Pro Europa</i> , Tîrgu-Mureș
Pagina 54 Pagina 58	Harta 2: Transilvania ca principat autonom Sigiliile celor trei „națiuni” transilvane, Albert Arz von Straussenburg: <i>Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde</i> , Köln, Wien 1981
Pagina 62	Umanistul reformator brașovean Johannes Honterus, Imre Szacs vay: <i>In Transylvania III.</i> , Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York

Pagina 67	Mihai Viteazul, Ioan Chindriș (coord.): <i>1848 Blajul și amintirea revoluției</i> , Blaj, 1998
Pagina 70	Gabriel Bethlen, ca principe al Transilvaniei, Béla Köpeczi (coord.): <i>Histoire de la Transylvanie</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
Pagina 82	Harta 3: Transilvania ca provincie a Monarhiei Habsburgice
Pagina 90	Biserica lui Horea, Imre Szacsuvay: <i>In Transylvania I.</i> , Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 94	Supplex Libellus Valachorum, Ioan Chindriș (coord.): <i>1848 Blajul și amintirea revoluției</i> , Blaj, 1998
Pagina 96	Catedrala greco-catolică din Blaj, <i>Fototeca Ligii Pro Europa</i> , Tîrgu-Mureș
Pagina 107	Biserica armenescă din Gheorgheni, Imre Szacsuvay: <i>In Transylvania II.</i> , Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 110	Piața centrală a Tîrgu-Mureșului (sec.XIX), Gravură de Rohbock, după Keresztes Gyula: <i>Marosvásárhely régi épületei</i> , Difprescar, Marosvásárhely, 1998
Pagina 114	Peisaj transilvan, Imre Szacsuvay: <i>In Transylvania I.</i> , Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 118	Harta 4: Transilvania ca parte a României
Pagina 121	Episcopul Iuliu Hossu dă citire declarației de la Alba Iulia, Béla Köpeczi (coord.): <i>Histoire de la Transylvanie</i> , Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989
Pagina 125	Catedrala ortodoxă din Alba Iulia, Imre Szacsuvay: <i>In Transylvania III.</i> , Officina Nova Budapest/Püski LTD Budapest/New York
Pagina 131	Clerici sași, opozanți ai național-socialismului, <i>Colecția fotografică a Siebenbürgen-Institute Gundelsheim</i>
Pagina 138	Grafic: Locuitorii Transilvaniei după naționalitate (1930-1992), In: <i>ZfSL</i> 18 (1995), 53
Pagina 144	Ruinele cetății medievale Slimnic, <i>Fototeca Ligii Pro Europa</i> , Tîrgu-Mureș

Index tematic, de denumiri geografice și nume de persoane

Adunarea Națională (Parlamentul) de la Frankfurt 97	Austria 97, 100, 105, 109
adunările generale ale sașilor 113	Banat 21, 75, 86, 87, 88, 117, 126, 142, 143
Africa 55	Basarabia 123, 130
al doilea război mondial 132, 133, 134, 141	Basta, Gheorghe 68
Alba Iulia - anterior Bălgrad (germ. Weißenburg - înainte de 1715 Karlsburg, magh. Gyulafehérvár) 23, 36, 38, 44, 64, 76, 77, 78, 80, 120, 121, 143	Báthory, Andrei 67
Alpi 32	Báthory, Gabriel 69
Andreanum 41	Báthory, Sigismund 66, 67,
Andrei al II-lea 39, 41, 42	Báthory, Ștefan 61, 63, 64, 65, 66
Anglia 61	Béla al IV-lea 42
antisemitism 131	Belgrad 55, 86
antitrinitarieni <i>vezi Reforma</i>	Berlin 117, 132, 143
Antonescu, Ion 130	Bethlen, Gabriel 70
Apafi, Mihail 72	biserici fortificate 50
Apponyi, Albert 115	Bistrița (germ.Bistritz, magh. Beszterce) 22, 23, 45, 132
<i>Approbatæ</i> 59	Bizanț 36
Arad (germ.Arad, magh.Arad) 120	Blaj (germ. Blasendorf, magh. Balázsfalva) 100, 108
Asia 32, 36, 45, 49, 55	Bocskay, Ștefan 67, 68, 69
Augsburg 33	Boemia 53, 61
Aurelian 29	Brașov (germ. Kronstadt, magh. Brassó) 41, 45, 63, 64, 76, 141
	Brătianu 126
	bresle 46

Bucovina 21, 117, 123, 130, 131,
 București 112, 117, 121, 124, 126,
 128, 132, 135, 137, 145, 148
 Buda *vezi Ofen* 57, 72
 Budapesta (vezi de asemenea Ofen și
 Pest) 112, 115, 120, 128
 Bula de Aur 39
 Bulgaria 30, 126
 Burebista 26
 Căjata (magh. Kalotaszeg) 22
 calvinism *vezi Reforma*
 Cancelaria aulică transilvană 73, 83,
 84
 Cantemir, Dimitrie 92
 Carol al II-lea 129, 130
 Carol al V-lea 55
 Carol I 119
 Carpații Meridionali (germ.
 Südkarpaten/Transylvanische
 Alpen, magh. Déli Kárpátok) 21,
 39, 86
 Carpații Occidentali (germ. Sieben-
 bürgische Westgebirge, magh.
 Nyugati Kárpátok) 39
 Carpații Orientali (germ. Ostkarpaten,
 magh. Keleti Kárpátok) 21, 27, 39,
 86
 Casa de Anjou/Angevinii 45, 48
 ceangăi 22, 139
 Ceaușescu, Nicolae 139, 142
 Cehoslovacia 119, 126, 139
Certa Puncta 88, 91
 Cezar 27
 Cîmpia Panoniei 32, 33, 36, 75, 85
 cincizeca oilor 44
 Ciuc (germ. Szekler Stuhl, magh. Csík)
 65
 Cluj (germ. Klausenburg, magh.
 Kolozsvár) 23, 46, 51, 65, 110,
 122, 135, 141, 143
 cneaz 43, 47
 cnezat 43
 Codul Civil Austriac 102
 comanda(me)nt militar 23, 73, 85
comitatens 41, 70
 Compilatae 59
 compromisul / pact austro-ungar 105,
 108, 111
 confesiuni recepte *vezi Libertate*
 religioasă
 consiliu princiar 58
 Consiliul Dirigent pentru Transilvania
 121, 123, 124
 Consiliul Național Român 120
 Constantinescu, Emil 182
 Constantinopol 36
 Contrareformă 72, 89
 Coresi 63
 Cortina de Fier 136
 credințe tolerate *vezi Libertate*
 religioasă
 Croația (Slavonia) 39, 57, 87, 106
 Culegerile de legi teritoriale ale stărilor
 102
 curuții 74
 Dacia 27, 28, 29, 30
 Davidis, Franz (Dávid, Ferenc) 64, 65,
 66
 Debrețin (germ. Debrezin,
 magh. Debrecen) 101
 Decebal 27
 descălecarea 33
 Dictatul de la Viena 132
 dietă 23, 44, 52, 58, 59, 64, 65, 72, 74,
 83, 84, 94, 97, 99, 100, 103, 106
 Dinastia Arpadiană 33, 35, 45
 Diploma din octombrie 103
 Diploma Leopoldinum 73, 74, 83, 84

Dobrogea 123
 dominicani 36
 domnia femeilor 71
 Două Scaune 41
 Dózsa, Gheorghe 53
 Dracula (personaj literar) 49
 dualism 105, 110, 115
 Dunărea 22, 27, 28, 29, 30, 32
 Edictul de restituire 91
 Edictul de Toleranță 89, 91
 Eisenburg (magh. Vasvár) 72
 Elveția 21
 evrei 48, 80, 130, 131, 132, 137, 142
 Federația statelor germane 99
 Ferdinand I 56, 60
 Francisc I/II. 95
 francmasoni 98
 Franța 126
 Franz Ferdinand 115, 121
 Franz Iosif 113, 119
 Frontul Salvării Naționale 143
 Fugger 47
 Garda de Fier 130
 Geneva 126
 Germania 113, 130, 132, 134, 137, 147
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 136
 granița militară 87
 greavi 46, 47, 79
 Grupul Etnic German din România
 132
 Gubernium 83, 103, 106
 guvernator 58, 84
 Hanatul bulgar 30
 Helth, Kaspar/Heltai, Gáspár 65
 Hitler, Adolf 131
 Honterus, Johannes 64
 Horea 92
hospites 41
 Iliescu, Ion 144, 148
 Imperiul Otoman 49, 56, 59, 60, 61,
 69, 71, 77, 86
 Imperiul Roman 27, 28, 32, 55
 Înalta Poartă *vezi Imperiul Otoman*
 invazia mongolilor / năvălirea tătarilor
 42, 47, 48
 Ioan al II-lea Sigismund 57, 58, 60, 61,
 63
 Ioan de Hunedoara 49
 iobăgie 46, 53, 75, 78, 87, 88, 91, 92,
 100, 101
 iobagii castelelor 47
 Iosif al II-lea 88, 89, 91, 92, 95, 109
 Isabela 58, 59
 ișpan 39
 Israel 137
 Italia 132
 Iugoslavia 126
 judecător regal 40, 41
 Karlowitz 73, 86
 Königgrätz 105
 Köprülü 71
 Kurlanda 61
 Landler 97
 Lausitz 61
 Lechfeld 33
 Legea naționalităților 106, 114
 Legiunea Arhanghelului Mihai 130
 Leopold al II-lea 94
 Leopold I 73
 liberalism 98, 100
 libertate religioasă 62, 63, 66, 68, 71,
 72, 73, 78, 83, 89, 92, 95, 103
 Liga Națunilor 122, 126
 Liga Sfântă 66
 Lituania 61
 localități taxale 70
 locatori 45
 Ludovic al II-lea 55, 61

luterani *vezi Reforma*
 maghiarizare 95, 99, 101, 107, 110, 111, 112, 115, 116
 Maramureș (germ. Marmarosch, magh. Máramaros) 21, 43, 86
 Marea Adriatică 36
 Marea Adunare Națională 120, 121
 Marea Neagră 27, 28
 Maria Tereza 84, 85, 88, 91
 Martinuzzi, George 57, 60
 Matei (Matia) Corvin 52
Memorandum 112
 Metternich 97, 100
 Mica Antantă 126
 Micu-Klein, Inocenție 92
 Mihai I 133, 135
 Mihai Viteazul 67, 68
 minorități compacte 128
 Mitropolia Ungrovlahiei 77
 Mohács 55, 56
 Moldova 21, 45, 49, 61, 67, 76, 77, 78, 99, 139, 141
 Moravia 33, 61
 Muntenia *vezi* Valahia/Țara Românească
 Munții Apuseni 21, 44, 46
 Mureș (germ. Mieresch, magh. Maros) 21
natio Hungarica 43, 53, 95
natio Valahica 45
 național-socialism 132
nationes 39, 46, 48, 51, 52, 58, 59, 67, 69, 84, 85, 87, 88, 95, 100
 neoabsolutism 102
 Nicopole 49
 Nösnerland *vezi* Țara Bistriței
 Nürnberg 46
 Olanda 21, 91
 Olt (germ. Alt, magh. Olt) 21, 27
 Oltenia *vezi* Valahia/Țara Românească
 optanți 122
 Oradea (germ. Wardein/Großwardein, magh. Nagyvárad) 56, 67, 71
 Ordinul Teuton 41, 42, 61
 Pacea de la Viena 69
 Pacea din Westfalia 70
 Pământul Crăiesc (germ. Königsboden, magh. Királyföld) 41, 46, 64, 80, 81, 89, 96, 99, 100, 101, 109, 113, 116
 Pământul/Ținutul Secuilor (germ. Szeklerland, magh. Székelyföld) 22, 65, 111, 132, 135, 144
 Paris 122, 133
 Partes (adnexe) *vezi* Partium
 Partidul Comunist 136, 139
 Partidul Maghiar 128
 Partidul Național Român 108, 112, 114, 126
 Partidul Național Țărănesc 126, 129
 Partidul Popular Săsesc 113
 Partium 59, 60, 64, 65, 68, 75
 Pașalicul de la Buda 56, 72
 Passarowitz 86
 Pasul Ghimeș (germ. Ghimeș-Paß, magh. Gyimesi hágó) 22
 Patenta din februarie 103
 Peninsula Scandinavă 61
 Pesta (germ. Pest, magh. Pest) 106
 pixidarii 40, 78
 pletoși 27
 Polonia 61, 66, 67, 77
 Praga 143
 Pragmatica Sanctio 84
 Prepozitura Sibiului 41
 Primăvara de la Praga 139
 primipili 40, 78
 primores 40, 47, 78

primul război mondial 115
 Principatul Transilvaniei 21
 problema / chestiunea transilvană 127, 147
 problema naționalităților 106, 107, 115
 Prusia 105
 purtători de căciuli de fetru (Filzmützen) 27
 Rákóczi, Franz al II-lea 74
 Rákóczi, Gheorghe al II-lea 71
 Rákóczi, Gheorghe I 70
 răscoale 48, 50, 51, 53, 68, 73, 78, 92
 Războiul cel lung cu turcii 67
 Războiul de Independență 108
 Războiul de succesiune spaniol 74
 Războiul de treizeci de ani 70
 Războiul napoleonian 97
 Reforma 61, 64, 79
 Regat / Vechiul Regat 117, 119, 120, 122, 123, 126, 130, 137, 146, 148
 Regatul Ungariei 35, 37, 38, 48, 49, 51, 57, 60, 71, 72, 105
 Regensburg 46
 Reghin 132
 Regiunea Autonomă Maghiară 135, 138
 Regiunea Birgăului (germ. Borgo-Grund, magh. Borgoprund) 22
 Regnum 62
 Reichsrat (Parlamentul central din Viena) 103
 Reichstag (Parlamentul de la Pesta) 106
 Republica Federală Germania 140
 Rescriptul concivilității 89
 Revoluția de la 1848 101
 Revoluția din martie 100
 Revoluția Franceză 91, 94
 Rimetea (magh. Torockó) 22
 Roma 92
 romi *vezi* țigani
 Rudolf al II-lea 67, 69
 Rusia 91, 101
 Sarmizegetusa 27
 Sătmar 74, 129
 Scheii, Șcheii (germ. Obere Vorstadt, magh. Bolgárszeg) Brașovului 76
 Școala Ardeleană 93, 94
 Sebeș (germ. Mühlbach, magh. Szászsebes) 50
 Seghedin 113
 Selim I 55
 Sfântul Imperiu Roman 40, 60, 61
 Sibiu (germ. Hermannstädt, magh. Nagyszeben) 22, 23, 24, 45, 48, 76, 79
 Siculeni (magh. Madéfalva) 87
 Siculitas 78
 sigiliul celor trei națiuni 58
 Sigismund 51
 Sigismund de Luxemburg 49
 Silezia 61
 sistem de prisăci 38
 sistematizare 142, 143
 Societatea pentru Cultivarea Limbii Maghiare 98
 socinianism 61
 Someș (germ. Somesch, magh. Szamos) 21
 stări *vezi* *nationes*
 Statutele sau drepturile provinciale ale sașilor din Transilvania (Statute oder Eigenlandrecht der Sachsen in Siebenbürgen) 59
 Ștefan I 35, 38
 Strigonium (magh. Esztergom) 36
 Suleiman I 55
 Supplex Libellus Valachorum 94, 112

- Țara Amlășului (germ. Hamlescher Land) 76
 Țara Bîrsei (germ. Burzenland, magh. Barcaság) 22, 41, 42
 Țara Bistriței 41
 Țara Crișurilor (germ. magh.) 21
 Țara Făgărașului (germ. Fogarascher Land, magh. Fogarasfölde) 22, 43, 76
 Țara Hațegului (germ. Hatzeger Land) 22, 43, 76
 Țara Moților (germ. Motzenland, magh. Mócöld) 22
 Țara Olului (germ. Altland, magh.) 22
 Țara Românească 21, 27, 45, 49, 61, 67, 76, 77, 86, 99, 141
 Tatra 32
 teoria continuității 31
 Thököly, Imre 73
 țigani 48, 81, 88, 138, 139, 147,
 Timișoara (germ. Temeswar, magh. Temesvár) 86, 143
 Ținutul Năsăudului 22
 Țirgu-Mureș (germ. Neumarkt am Mieresch, magh. Marosvásárhely) 135, 144
 Țimava (germ. Kokel, magh. Küküllő) 21, 22
 Tisa 27
 Traian 27
 transhumanță 30, 44, 76
 transilvanism 98, 128
 Transnistria 131
 Tratatul minorităților 123
 Trei Scaune (germ. Drei Stühle, magh. Háromszék) 65
 Trianon 124, 128
 Tripartitum 53, 59
 Turda (germ. Thorenburg, magh. Torda) 23, 39
 Ulpia Traiana Sarmizegetusa 27
 Ungaria Regală 57, 60, 61, 62, 75
 Unio Trio Nationum 50
 unirea bisericească 78
 unirea dintre Transilvania și Ungaria 99, 100, 101
 unitarianism 61
 unitarieni *vezi Reforma*
 Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) 145, 146
 Uniunea Europeană 145, 146, 148
 Uniunea Sovietică 126, 130, 131, 134, 136, 140
 universitas nobilium 42
 universitas Saxonum 41, 42, 124
 universitas Siculorum 40
 Valahia/Țara Românească 99
 Varșovia 139
 Venetia 105
 Viena 46, 56, 72, 73, 83, 84, 88, 90, 132
 Vlad Țepeș 49
 Vladislav al II-lea 53
 vot curiativ 58
 Waffen-SS 133
 Zápolya, Ioan 53, 55, 56, 60, 62
 Zsitvatorok 69

KÖLN WEIMAR

RECHENBERG

Studia Transylvanica
Ergänzungsbände des
Siebenbürgischen Archiva
 Herausgegeben von Harald
 Roth und Ulrich A. Wien

- Eine Auswahl. Band 25 ist vergriffen. -

24: Zugänge zur Gemein-
de. Soziologische, histori-
sche und sprachwissen-
schaftliche Beiträge.
 Hrsg. v. Georg Weber und
 Renate Weber.
 2000. IX, 489 S. 31 s/w-Abb.
 Gb. € 43,-/SFr 76,-
 ISBN 3-412-05798-3

26: Harald Zimmermann:
Der Deutsche Orden im
Burzenland.
 Eine diplomatische Untersau-
 chung.
 2000. XI, 246 S. 2 farb. u.
 10 s/w-Abb. auf 8 Taf. Gb.
 € 24,50/SFr 44,50
 ISBN 3-412-10100-1

27: Meinolf Arens:
Habsburg und Siebenbür-
gen 1600-1605. Gewaltsa-
me Eingliederungsversuche
eines ostmitteleuropäischen
Fürstentums in einen frühab-
solutistischen Reichsver-
band.
 2001. XVI, 397 S. Gb.
 € 39,90/SFr 71,-
 ISBN 3-412-15800-0

28: Edit Szegedi:
Geschichtsbewußtsein
und Gruppenidentität.
 Die Historiographie der
 Siebenbürger Sachsen
 zwischen Barock und
 Aufklärung.
 2002. VII, 450 S. Gb.
 € 44,90/SFr 79,50
 ISBN 3-412-15801-8

29: Sorin Mitu:
Die ethnische Identität der
Siebenbürger Rumänen..
Eine Entstehungsgeschichte.
 2003. VIII, 354 S. Gb.
 € 37,90/SFr 62,-
 ISBN 3-412-16402-X

30: Lucian Boia:
Geschichte und Mythos.
 Über die Gegenwart des
 Vergangenen in der rumäni-
 schen Gesellschaft
 2003. VII, 291 S. Gb.
 € 27,90/SFr 46,90
 ISBN 3-412-18302-4

31: Gerald Volkmar:
Die Siebenbürgische
Frage (1878-1900).
 Der Einfluß der rumänischen
 Nationalbewegung auf die
 diplomatischen Beziehungen
 zwischen Österreich-Ungarn
 und Rumänien.
 2004. X, 390 S. Gb.
 € 32,90/SFr 57,10
 ISBN 3-412-04704-X

32: Johann Schneider:
Der Hermannstädter
Metropolit Andrei von
Șaguna.
 Reform und Erneuerung der
 orthodoxen Kirche in Sieben-
 bürgen und Ungarn 1848.
 2005. XII, 258 S. Gb.
 € 32,90/SFr 57,10
 ISBN 3-412-13505-4

33: Bianca Bican:
Die Rezeption Paul Celans
in Rumänien.
 2005. VII, 230 S. Gb.
 € 24,90/SFr 43,70
 ISBN 3-412-16605-7

URSULAPLATZ 1, D-50668 KÖLN, TELEFON (0221) 9139 00, FAX 9139 011